

Petsamosta Varejoelle

Siirtolaisyhteisö menneisyyden, arjen ja
tulkintojen jälleenrakentajana
toisen maailmansodan jälkeen

Tiina Harjumaa
Sivuaineen tutkielma
Kulttuurihistoria
Historian, kulttuurin ja
taiteiden tutkimuksen laitos
Turun yliopisto
Kesäkuu 2015

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

HARJUMAA, TIINA: Petsamosta Varejoelle. Siirtolaisyhteisö menneisyyden, arjen ja tulkintojen jälleenrakentajana toisen maailmansodan jälkeen

Sivuaineen tutkielma, 59 s.

Kulttuurihistoria

Kesäkuu 2015

Vuosina 1920–1944 Suomeen kuuluneen Petsamon asukkaat evakuoitiin toisen maailman alueluovutusten myötä Pohjois-Pohjanmaalle. Siirtolaisia varten perustettiin Varejoen asutusalue, etelä-lappilaiseen Tervolan kuntaan. Ensimmäiset asukkaat saapuivat kesällä 1946. Tarkastelen Varejoen asuttamiseen ja sinne asettumiseen liittyviä käsityksiä. Tutkimukseni käynnistyi osana *FEENIKS – Taide ja kulttuuri osana Lapin sodan jälkeistä henkistä ja materiaalista jälleenrakennusta* -hanketta, jonka tapaamisissa muotoutui niin sanottu Petsamo-ryhmä. Olen tehnyt kaksi muistitietohaastattelua, joissa mukana olleet ovat asuneet Varejoella 1940–1960-luvun välisenä aikana. Kysyn millaisia käsityksiä muistitieto välittää Petsamon siirtolaisten yhteisön jälleenrakentamisesta Varejoella toisen maailmansodan jälkeen, sekä mitkä tekijät auttoivat ja/tai haittasivat asettumista Varejoelle. Analyysissäni huomioin, että kyse on jälkipolven, siis siirtolaisten lasten ja lastenlasten, välittämästä ja tulkitsemasta ylisukupolvisesta muistitiedosta.

Varejoki muotoutui valtion tiukan kontrollin, avustusten ja avustajien sekä siirtolaisten tekemien raivaus- ja rakennustöiden myötä. Siinä missä valtion toimet tuottivat yhteisön, niin siirtolaiset rakensivat yhteisöllisyyttä. Kylällä oli paljon yhteisöllistä toimintaa, johon kaikki eivät kuitenkaan osallistuneet. Varejoelle mahtuu myös kertomuksia pahoinvoinnista, eristämisestä ja eristäytymisestä sekä niukasta arjesta. Tuntemus paikallisten asukkaiden epäluuloisuudesta siirtolaisia kohtaan lujitti ennestään siirtolaisten yhteis-henkeä.

Sota- ja evakkovuosien jälkeen rauha, oma koti, tuttu yhteisö ja toivorikkaus olivat merkittäviä henkisen jälleenrakennuksen kasvualustoja. Kasvavat perheet sekä pakottivat että kannustivat siirtolaisia jaksamaan. Lasten syntymät toivat tullessaan kodin tuntua. Aluksi kaikki olivat keskenään samassa pisteessä, mutta ajan myötä siirtolaisten välillä alkoi olla eroja: osa pärjäsikin paremmin, osa huonommin. Kotitilantöiden edetessä ihmiset sekä joutuivat että pääsivät töihin muihin ammatteihin. Näin hierarkia jälleenrakentui vähitellen, mistä oli osoituksena myös siirtolaisten koulunkäynnin normalisoituminen poikkeusolojen jälkeen.

Petsamoon kohdistettua ikävää lievitetiin muun muassa tutulla ruoalla, jonka kautta kodin tuntua tuotiin uuteen ympäristöön. Varsinkin vanhimmat asukkaat kaipasivat Petsamoon. He eivät asettuneet Varejoelle ja kokemus petsamolaisuudesta oli vahva. Sen sijaan nuoremmat asettuivat ajan myötä ja he alkoivat kokea itsensä varejokisiksi ja myöhemmin myös tervolalaisiksi.

Asiasanat: henkinen jälleenrakennus, kokemukset, muistitieto, siirtolaisuus, siirtoväki, ylisukupolvisuus

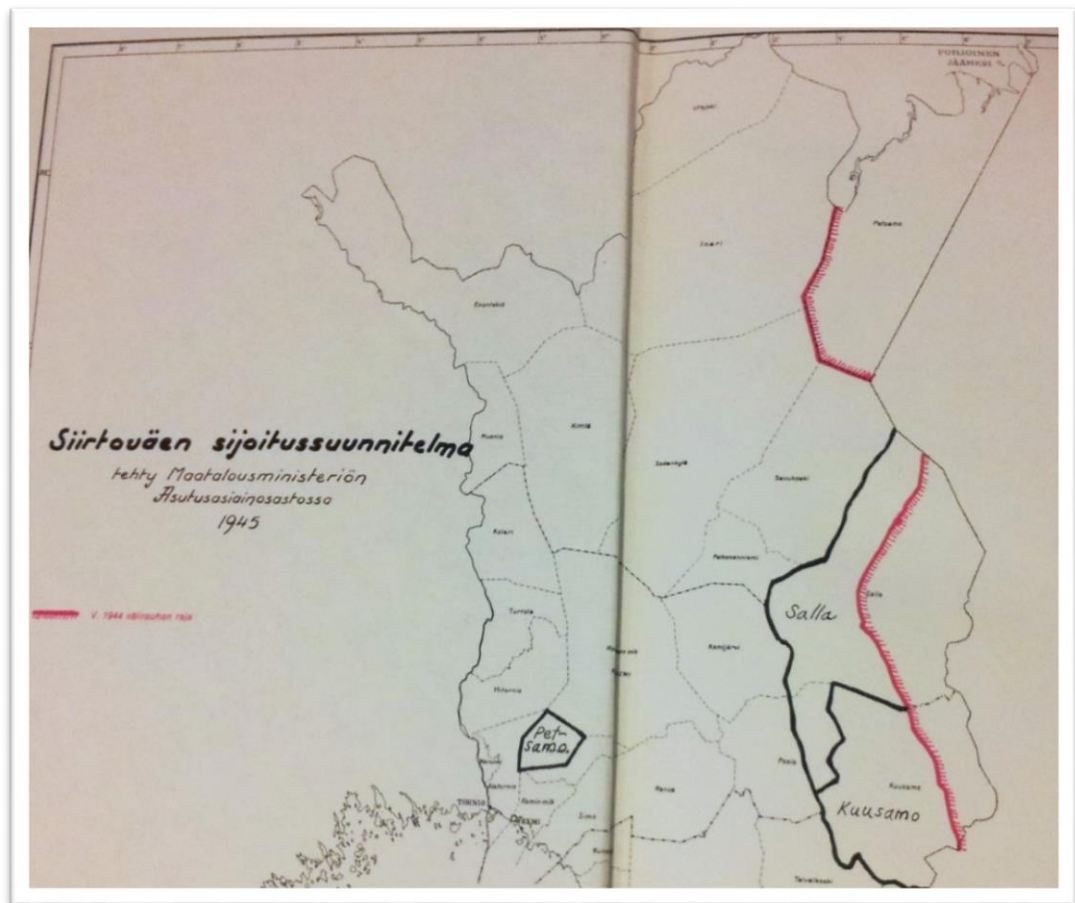
Sisällys

1. JOHDANTO	1
1.2. Aiheen esittely ja tutkimuskysymykset.....	1
1.2. Lähdeaineiston esittely ja tulkinnan lähtökohdat.....	3
1.3. Aiempi tutkimus ja kirjallisuus sekä tutkimuksen rakenne.....	6
2. SAAPUMINEN VAREJOELLE	9
2.1. Menneisyyden määrittämät kokemukset – kokemusten määrittämät odotukset.....	9
2.2. Valtion kontrolloimat	12
2.3. Avustetut ja ohjatut	18
3. ELÄVÄ YHTEISÖ	22
3.1. Hierarkian ja yhteisön jälleenrakentaminen.....	22
3.2. Suuret perheet ja kova yritys.....	26
3.3. Eripuraisuutta, rikollisuutta ja työttömyyttä	30
4. PETSAMON IKÄVÄ.....	36
4.1. Ylläpidetty ja lievitetty kaipuu	36
4.2. tarinat identiteetin hahmottamisen välineenä	39
4.3. Petsamolaismuistin paikat?	45
5. LOPUKSI.....	48
LÄHTEET	51

1. JOHDANTO

1.2. Aiheen esittely ja tutkimuskysymykset

Tutkimukseni käsittelee Petsamon siirtolaisten¹ ja heidän jälkipolvensa asettumista Tervolan Varejoelle 1940–1960-luvulla. Vuonna 1920 Petsamo siirtyi Venäjältä Suomelle, mutta virallisesti Petsamosta tuli osa Suomea vuonna 1921. Toisen maailmansodan yhteydessä tehdyn välirauhan sopimuksen myötä Neuvostoliitto otti alueen haltuunsa syksyllä 1944.² Kuvassa 1 näkyy sekä luovutettu Petsamon alue – eli niin sanottu Suomen toinen käsivarsi³ – että Etelä-Lapissa sijaitseva sijoitusalue. Petsamon siirtolaisilla tarkoitan toisen maailmansodan alueluovutusten myötä Petsamosta evakuoituja henkilöitä. Jälkipolvilla taas tarkoitan siirtolaisten lapsia ja lapsenlapsia. Petsamon evakuoimisesta

Kuva 1. Maatalousministeriön Asutusasiainosasto (ASO) päätti sijoittaa Petsamon siirtoväen Tervolan kuntaan. Kartta teoksesta Vennamo & Väisänen 1988.

¹ Tässä tutkimuksessa käytän Petsamon siirtolaisia ja Petsamon siirtoväkeä toistensa synonyymeinä.

² Hentilä 2006, 959; Kaarninen, P. 1999, 73, 77; Vuorisjärvi 1999, 540; Sopimus ratifioitiin Pariisissa vuonna 1947. Virrankoski 2012, 399.

³ Esimerkiksi Pekka Kaarninen (1999, 74) nimittää Petsamoa Suomen vasemmaksi käsivarreksi ja Joni Skiftesvikin (2008) teoksen nimi on *Petsamo – Suomen itäinen käsivarsi*.

on kulunut jo 70 vuotta, joten suurin osa ensimmäisestä siirtolaissukupolvesta on jo kuollut. Tarkasteluni kohdistuukin jälkipolven kertomuksiin, kokemuksiin ja tulkintoihin, huomioiden niiden ylisukupolvisen luonteen.

Petsamo oli todellista raja-aluetta, sillä se sijaitsi Suomen, Norjan, Venäjän/Neuvostoliiton ja Jäämeren tuntumassa. Alueella asui ja liikkui muun muassa kolttia ja muita saamelaisia, karjalaisia, venäläisiä, norjalaisia ja syrjäänejä.⁴ Suomalaiset siirtolaisetkin – jotka suuntasivat pohjoiseen ja Petsamoon erityisesti 1800-luvulla elannon ja ravinnon perässä – olivat alkujaan kotoisin eri puolilta Suomea, kuten myös ne henkilöt, jotka muuttivat Petsamoon 1920–1930-luvuilla töihin muun muassa rakennus- ja tietyömaille ja kaivosteollisuuden pariin.⁵ Petsamo oli houkutteleva turistikohde – edullisuuden ja rauhallisuuden⁶, eksoottisina koettujen ortodoksisten luostarien, saamelaisten, tunturien, Jäämeren ja lohen vuoksi – ja sinne saapui matkailijoita aina Australiasta saakka. Toisen maailmansodan aikana alueella liikkui englantilaisia, venäläisiä ja saksalaisia sotilaita sekä Nikkelin kaivostoiminnan parissa toimineita ulkomaalaisia.⁷ Petsamon vilkasta yhteiseloa historioitsija Maria Lähteenmäki tulkitsee kuvaavasti: ”Petsamossa oli jotakin hyvin ristiriitaista: kaikki se hyörinä, kuume ja kiima sellaisessa rauhallisessa erämaaisemassa.”⁸ Tämä eksotiikka sekä luonnon ja yhteiselon monimuotoisuus oli petsamolaisille arkista elämää. Lisäksi täytyy muistaa, että Petsamo oli osa Suomea parin vuosikymmen ajan, joten petsamolaisuudesta puhuttaessa ei tarkoiteta vuosisatojen aikana muotoutunutta yhtenäistä kulttuuria.⁹

Syksyllä 1944 petsamolaisia evakuoitiin muun muassa Kalajoelle sekä Ala- ja Ylivieskaan.¹⁰ Maatalousministeriön Asutusasiainosasto (ASO) päätti vuonna 1945, että Petsamon maataloussiirtolaiset asutettaisiin niin sanotun Lapin kolmion¹¹ alueelle, erityisesti Tervolan Varejoelle. Ensimmäiset asukkaat saapuivat kesällä 1946 ja siirtolaiset kokivat, että paikallinen väestö suhtautui heihin epäluuloisesti.¹²

⁴ Tuominen 2015, 313; Lähteenmäki 2004, 274, 445, 447; Alavuotunki 1999 41; Onnela 1999, 105; Osittain Riihiseen (1982) viitaten Kuusikko 1999, 127; Ks. myös Kälkäjä 1999, 657.

⁵ Onnela 1999, 119; Petsamon elinkeinoelämästä ks. Taskila 1999, 199–247; Petsamon suomalaistamisesta, ks. Lähteenmäki 2006, 77–79.

⁶ Anna Hirvelän mukaan 1930-luvun poliittinen tilanne Euroopassa jopa työnsi matkailijoita kohti rauhalliseksi koettua pohjoista – kuten Suomea ja Petsamoa. Hirvelä 1999, 329.

⁷ Ks. esim. Elfvengren 1999, Vuorisjärvi 1999; Hirvelä 1999, 329, 331.

⁸ Lähteenmäki 1999, 76.

⁹ Ks. myös Kälkäjä 1999, 665.

¹⁰ Nyyssönen 1999, 639–641. Lisäksi siirtoväkeä oli muun muassa Kuivaniemellä, lissä ja Haukiputaalla. *Petsamon siirtoväen huollossa on esiintynyt luvattoman paljon leväperäisyyttä*, LK. 29.3.1945.

¹¹ Kuvasta 1 näkyy sijoitusalueen kolmiomainen muoto.

¹² Nyyssönen 1999, 651; Vennamo & Väisänen 1988, 125. Varejoen perustamistoimitus vahvistettiin Oulun ja lapin Läänin tarkastusoikeuden toimesta helmikuussa 1948. *Petsamon maatalousväkeä varten pe-*

Petsamon avara maisema sekä monimuotoinen ja avoin ilmapiiri vaihtuivat asumatto-
maan suo- ja metsämaahan ja kokemukseen monikulttuurisuuteen tottumattomasta pai-
kallisväestöstä. Koti ja omaisuus olivat jääneet kauas pohjoiseen, minne ei ollut paluuta.
Nämä lähtökohdat huomioiden kysyn, millaisia käsityksiä muistitieto välittää Petsamon
siirtolaisten yhteisön jälleenrakentamisesta Varejoella toisen maailmansodan jälkeen?
Mitkä tekijät auttoivat ja/tai haittasivat sopeutumista Varejoelle?

Lähestyn näitä kysymyksiä henkisen jälleenrakennuksen näkökulmasta. Aiheesta laajalti
kirjoittaneen kulttuurihistorioitsija Marja Tuomisen mukaan ihmisten piti esimerkiksi ra-
kentaa jälleen usko ja luottamus tulevaisuuteen, mikä näyttäytyi työ- ja tulevaisuusee-
toksena. Lisäksi perhe-, suku- ja luontosuhde sekä yhteisöllisyys näyttäytyvät hänen
kirjoituksissaan edesauttavina voimavaroina.¹³ Tarkastelen näitä voimavaroja suhteessa
lähdeaineistostani välittyviin kokemuksiin ja käsityksiin.

1.2. Lähdeaineiston esittely ja tulkinnan lähtökohdat

Lähdeaineistoni koostuu kahdesta muistitietohaastattelusta. Ensimmäinen haastattelun
järjesti Petsamo-Seuran puheenjohtaja, Toivo Kunnari¹⁴, jonka yhteydenoton innoitta-
mana myös oma tutkimukseni käynnistyi. Haastattelussa olivat läsnä myös Kyösti Hän-
ninen¹⁵ sekä pariskunta Elna¹⁶ ja Tuomas¹⁷ Nelin. Haastattelu käytiin Tervolassa Vare-
joen koululla 17.12.2013. Tilanne oli keskustelunomainen, sillä minulla ei ollut valmiita
kysymyksiä tai haastattelurunkoa. Kyseessä oli siis tiedonkeruumielessä tehty kartoitus-
haastattelu, jota nimitän selkeyden vuoksi **ryhmäkeskusteluksi**.¹⁸ Toinen haastattelu,
jota nimitän **ryhmähaastatteluksi**¹⁹, käytiin Tervolassa 26.3.2014 ja siinä oli mukana

*rustettu Varejoen asutusalue. Asutusalue käsittää 69 viljelystilaa, LK 19.2.1948; Petsamon maatalousvä-
estö sijoitetaan Tervolaan. Noin 200 uutta viljelystilaa muodostetaan. Maatalousministeriö antoi lopulli-
sen päätöksen eilen, PS 2.10.1945. Lisäksi Petsamon saamelaisia asutettiin muun muassa Inariin, Sevetti-
järven ja Nellimin alueille. Enbuske 2003, 57.*

¹³ Tuominen 2012, 63, 65, 67; 2003, 123–124.

¹⁴ Syntynyt Tervolassa vuonna 1949. Ryhmäkeskustelun järjestäjänä Toivo oli läsnä, mutta enemmänkin
kuuntelijan roolissa. Loppupuolella Toivo otti enemmän osaa keskusteluun.

¹⁵ Syntynyt Petsamossa vuonna 1938, saapui Kalajoelta Varejoelle vuonna 1947.

¹⁶ Syntynyt Petsamossa vuonna 1946, saapui Varejoelle 11-vuotiaana kesällä 1946 isänsä ja veljensä
kanssa. Muu perhe oli tuolloin vielä evakkopaikkakunnalla Kalajoella odottamassa rakennus- ja raivaus-
töiden etenemistä.

¹⁷ Syntynyt Petsamossa vuonna 1934, saapui Varejoelle vuonna 1953.

¹⁸ Tilannetta voitaisiin nimittää myös esimerkiksi strukturoitumattomaksi haastatteluksi. Ks. esim. Ruu-
suvuori & Tiittula 2009 (2005), 11–12, 23. Alessandro Portelli (1991, 39) huomauttaa, että strukturoidut
haastattelut usein tukevat tutkijan ennako-oletuksia, eikä uusia asioita nouse niin herkästi esille.

¹⁹ Esimerkiksi Hirsjärvi & Hurme (2001, 61) huomauttavat, että yksi ryhmähaastattelun eduista on mah-
dollisuus esittää kysymyksiä joko yksilölle tai koko ryhmälle. Anu Valtosen määrittelyn mukaan ryhmä-
haastatteluni olisi ollut enemmän ryhmäkeskustelun luontoinen, sillä kyse oli läsnäolijoiden keskinäi-
sestä vuorovaikutuksesta, jota ryhmähaastattelussa (tässä Valtonen viittaa Boddyyn vuodelta 2001)

kolme sisarusta: Anneli Rähkä, Anita Heiskari ja Anna-Liisa Lintula.²⁰ Sovin ryhmähaastattelusta sen jälkeen kun tutkimusryhmämme²¹ jäsen Pekka Rähkä tiedusteli äidiltään ja tädeiltään voisiko heitä mahdollisesti haastatella.

Olin muokannut ryhmäkeskustelun pohjalta haastattelurungon, jota käytin ryhmähaastattelussa. Molemmissa haastattelutilanteissa pyrin antamaan läsnäolijoille tilaa kertoa vapaasti omista muistoistaan ja kokemuksistaan. Kaikki haastatellut henkilöt ovat asuneet Varejoella tutkimusajankohtana 1940–1960-luvun välisenä aikana. Lisäksi haastatelin Varejoella opettajina 1950-luvun lopulla työskennellyttä pariskuntaa, Sirkka ja Heikki Kinosta. Haastattelu käytiin Rovaniemellä 17.2.2015 ja sen kautta on mahdollista tarkastella, miltä siirtolaisten elämä näyttäytyi ulkopaikkakuntalaisten silmin.

Vaikka sekä ryhmäkeskustelu, että -haastattelu olivat toisen henkilön järjestämiä, joka oli myös valinnut haastateltavat henkilöt, en kokenut asetelmaa ongelmallisena. Mukana olleilla oli kuitenkin mahdollisuus keskustella niistä asioista, jotka he itse kokivat huomionarvoisiksi.²² Tässä mielessä haastattelut eivät olleet liian ohjailtuja vaikka esitinkin täydentäviä kysymyksiä ja huomioita, sekä hyödynsin haastattelurunkoa ryhmähaastattelussa.

Tulkintani rakentuu muistitietotutkimuksen varaan ja seuraava sitaatti on hyvin kuvaava tutkimukseni lähtökohtien kannalta:

Mennyt ei vain ole ollut, vaan se on tässä ja nyt: kuvina ja kertomuksina, esineinä ja tiloina, muistin merkkeinä ja merkityksinä, yhdellä sanalla sanottuna jälkinä. Niin yksilöt kuin yhteisötkin aistivat menneisyyttä erilaisten esitysten, artefaktien ja ympäristömme muutosten kautta. Tätä menneen läpituokeaa läsnäoloa ylläpitävät oma yksilöllinen muistimme sekä yhteisöjen aineeton perintö, kuten kieli ja puhe-
tavat, käsitteet ja uskomukset.²³

puolestaan tulisi välttää. Valtonen 2009 (2005), 224. Itse taas pyrin nimenomaan siihen, että haastateltavilla oli mahdollisuus keskustella keskenään ja ilmaista itseään vapaasti. Täten ryhmäkeskustelu tai -haastattelu eivät sellaisenaan sovi mihinkään täsmälliseen määrittelyyn tai ole ns. oikeaoppisesti tehtyjä, vaan ne ovat vapaamuotoisempia tiedonkeruu-, keskustelu- ja haastattelutilanteita. Vrt. Makkonen 2006, 4.

²⁰ Anneli syntyi Petsamossa vuonna 1941. Perhe saapui Tervolaan vuonna 1944 ja vuotta myöhemmin he siirtyivät huutokaupalla ostetulle tilalle Varejoelle, missä Anna-Liisa syntyi vuonna 1945 ja Anita vuonna 1947. Ryhmähaastattelu 26.3.2014; TKA. Varejoen kansakoulu. Bb:1. Oppilastiedot II vuosilta 1954–1960. Oppilasnumerot 205 ja 219.

²¹ Tutkimusryhmästä enemmän luvussa 1.3.

²² Jäsenten väliset suhteet ja roolit toki vaikuttivat haastatteluissa, olihan kyse toisille tutuista ihmisistä: saman kylän asukkaista, avioparista ja sisaruksista. Heille luontainen vuorovaikutus näkyi haastatteluissa muun muassa niin, että he osasivat lukea toistensa elekieltä ja esimerkiksi ennakoita puheiden tauotuksia, jolloin kommentit ja huomautukset tulivat luonnollisesti puheen väliin, keskeyttämättä toisen puhetta – tai siltä se ainakin vaikutti. Tämän havaitsin varsinkin sisarusten keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Vrt. Makkonen 2006, 4–5.

²³ Grönholm & Sivula 2010, 11.

Ymmärrän tällä tarkoitettavan, että muistitieto – jota välitetään kielellä ja puhetaivoilla – ilmentää menneisyyteen liittyviä käsityksiä ja uskomuksia. Muistelupuhe on siis toisaalta muistelua ja mieleen palauttamista, mutta myös tulkintaa.²⁴ Lähdeaineistoni valaisee nimenomaan jälkipolven käsityksiä menneestä ja sitä, miten noita käsityksiä välitetään.²⁵ Analysoimani muistitieto on siis luonteeltaan ylisukupolvista.

Lisäksi huomioin muistitiedon subjektiivisuuden ja historian moniäänisyyden. Tavoittelen tutkittavan yhteisön käsityksiä omasta historiastaan sekä tarkastelen yksilöiden kokemusmaailmaa.²⁶ Siinä missä historialliset faktat vastaavat mitä–miksi–milloin-kysymyksiin, muistitiedon kautta voi tarkastella ”kenen näkökulmasta jokin asia on totta”.²⁷ Tällainen asetelma onkin usein omalla tavallaan informatiivisempi.²⁸ Muistitiedon avulla voi näet tarkastella tapahtumien merkityksiä ja niihin liittyviä kokemuksia.²⁹ Nämä huomiot luovat pohjaa eettiselle lähtökohdalleni: tarkoitukseni ei ole kyseenalaistaa ihmisten kokemuksia ja näkökulmia, vaan pyrin tuomaan niitä monipuolisesti esille ja asettamaan niitä vuoropuheluun toistensa kanssa.

*Kollektiivisen muistin/tietoisuuden*³⁰ -käsite liittyy siihen miten ihmiset rakentavat tulkintoja kommunikatiivisessa vuorovaikutuksessa. Käsite on muistitiedon kannalta monitulkintainen ja ristiriitainen. Esimerkiksi Leena Rossin mielestä *muistot* voivat olla yhteisiä, kun taas *muisti* ei voi olla jaettua.³¹ Tästä syystä ymmärtäisin, että yksilöiden muistot muotoutuvat osana yhteisön käsityksiä ja jo tehtyjä tulkintoja – ne ovat keskenään vuorovaikutuksessa. Lisäksi kollektiivista muistia voi rakentaa, vaikkei olisikaan itse ollut osallisina muistelun kohteena olevissa tapahtumissa.³² Muistamisen tavoissa ja muistoissa on siis yhteisiä piirteitä. Ryhmämuotoisissa keskusteluissa ja haastatteluissa muistitieto rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa läsnäolijoiden – ja siis myös haastattelijan – kesken. Tämä näkyy muun muassa niin, että usein keskustelun aiheesta

²⁴ Ukkonen 2000, 238.

²⁵ Ks. Korkiakangas 2006, 124–125.

²⁶ Ukkonen 2006, 183. Ks. Makkonen 2006, 1; Rossi 2012, 52. Rossi viittaa määrittelyssään Kalelaan (2000), Ukkoseen (2000) ja Korkiakankaaseen (2006).

²⁷ Fingerroos 2010a, 60. Lisäksi Taina Ukkonen huomauttaa, ettei muistelupuhetta ole oleellista kyseenalaistaa sillä tulkinnoille on yleensä omat, henkilökohtaiset syynsä. Ukkonen 2000, 14. Samasta aiheesta Leena Rossi mainitsee, että kertomus rakentuu muisteluhetkessä: ”kerrotut muistot ovat kunkin kertomishetken ’totuus’”. Rossi 2004, 233.

²⁸ Ks. Fingerroos & Haanpää 2006, 34.

²⁹ Portelli 1991, 36.

³⁰ Käsite ”collective memory” on Maurice Halbwachsin lanseeraama. Abrams 2010, 95. Tutkija Otto Latva suomentaisi ”memory”-sanan käsitteellä ”tietoisuus”, sillä ensimmäisellä viitataan sekä muistiin, että muistoon ja on tästä syystä monitulkintainen. Otto Latvan viesti 4.5.2015.

³¹ Rossi 2005, 87.

³² Abrams 2010, 96, 157; Wertsch 2002, 22. Wertsch esittää huomautuksensa viitaten Halbwachsin (2002) ja Bartlerin (1995) kirjoituksiin. Ks. myös Erll 2008, 5; Korkiakankaan (2006, 127–128) mukaan Wertsch (2002).

tuotetaan myönteistä kuvaa ja muistelijat korostavat yhteisöllistä henkeä.³³ Yksilö voi kokea vaikeaksi tuoda yleisestä tarinasta eriäviä muistojaan ja kokemuksiaan esille.³⁴ Monesti tuotetaan sellaista kuvaa, mikä sopii niin sanotusti yhteiseen tarinaan.³⁵ Sekä yksilön että tutkijan tekemät tulkinnat rakentuvat omassa ajassaan ja kulttuurissaan.³⁶ Olen aktiivinen tulkitsija siinä mielessä, että tutkin menneisyyden jälkiä ja tuotan niistä omat tulkintani.³⁷ Tarkoitukseni ei ole kuitenkaan tarjota tai ehdottaa Petsamon siirtolaisten jälkipolville ”totuutta” tai ”aineetonta kulttuuriperintöä” liittyen siirtolaisuuteen ja Varejoen asuttamiseen.³⁸ Tutkimukseni tarjoaa aiemmasta tutkimuksesta eriävän näkökulman.

1.3. Aiempi tutkimus ja kirjallisuus sekä tutkimuksen rakenne

Petsamon evakot ja siirtolaiset eivät ole olleet samanlaisen akateemisen ja populaarin mielenkiinnon kohteena kuin Karjalan evakot ja siirtolaiset. Tämä havainto on tehty muun muassa FEENIKS – Taide ja kulttuuri osana Lapin sodan jälkeistä henkistä ja materiaalista jälleenrakennusta -tutkimushankkeen³⁹ parissa. Feeniksin tapaamisissa muotoutui niin sanottu Petsamo-ryhmä⁴⁰, jonka parissa myös tämä tutkimus on tehty. Aiempi siirtoväkitutkimus on keskittynyt Karjalan siirtoväkeen. Vuonna 1952 ilmestynyt Heikki Wariksen⁴¹, Vieno Jyrkilän, Kyllikki Raitasuon ja Jouko Siipin *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta* aloitti linjauksen,

³³ Makkosen (2006, 11) mukaan Thompson (1988) ja Kortelainen (2003). Elina Makkonen havaitsi, että ryhmätilanteissa ja samoja henkilöitä yksitellen haastatellessa tuotettiin samasta aiheesta, kuten lapsuudesta, erilaista kuvaa (2006, 6–7). Mikäli olisin vielä haastatellut ryhmäkeskusteluun ja -haastatteluun osallistuneet henkilöt yksitellen, olisin voinut saada monipuolisemman lähdeaineiston, sillä henkilöt olisivat saaneet enemmän tilaa ja aikaa kertoa omista kokemuksistaan. Ks. Makkonen 2006, 8.

³⁴ Abramsin (2010, 97) mukaan Thomson (2006).

³⁵ Raivo 2007, 56.

³⁶ Rantala 2010, 212.

³⁷ Grönholm & Sivula 2010, 13.

³⁸ Ks. Sivula 2010, 26.

³⁹ FEENIKS-hankkeen (2011–2017) vastuullinen johtaja on kulttuurihistorian professori Marja Tuominen Lapin yliopistosta. Hanke sai Suomen Akatemian rahoituksen vuosiksi 2013–2017 ja se on myös Lapin yliopiston kärkihanke.

⁴⁰ Ryhmän muita jäseniä ovat professorit Marja Tuominen ja Veli-Pekka Lehtola, tutkijatohtori Outi Autti, kulttuuriantropologi Tiina Suopajärvi, yliopistonlehtori Pekka Räihä, kulttuurihistorian maisteri Rauni Rekonen, kuvataidekasvatuksen opiskelija Johanna Tuovinen sekä historianopiskelija Mikko Melamies. Ryhmän rahoitusta hakevan hankkeen nimi on *Sodan siirtämät – Evakko-ja siirtolaisuuskokemukset pohjoisen oloissa toisen maailmansodan jälkeen*.

⁴¹ Waris toimi myös Suomen Huollon toiminnanjohtajana 1940-luvulla. Roos 1996, elektroninen lähde; Hinshaw 1947, 38. Suomen Huolto perustettiin vuonna 1939 ja se organisoï ulkomaista apua Suomeen. Kaarninen & Kinnunen 2009, 14.

joka jatkuu edelleen. Vuosikymmenien läpi suomalainen tutkimus rajaa Petsamon siirtolaiset pois siirtoväkitutkimuksesta, tai siirtää heidät marginaaliseksi ryhmäksi ja kuriositeettimaininnoiksi.

Aiempi tutkimus on keskittynyt tarkastelemaan siirtoväkiasian suuria linjoja, kuten karjalaisten asuttamista.⁴² Aihe on esillä myös Antti Palomäen⁴³ väitöskirjassa *Juoksuhaidoista jälleenrakennukseen – Siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asutokysymyksen järjestäminen ja sen käännteentekevä vaikutus asutopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen*, mutta se tarjoaa oleellista tietoa jälleenrakennuksen realiteeteista. Asuttamiseen liittyvää muistitieto käsittelevä Asta Kietäväisen⁴⁴ väitöskirjan *Metsään raivatut elämänpolut – Toimijuus ja identiteetti asutustilallisten elämänkertomuksissa* avulla tulkitsemme asuttamiseen liittyviä kokemuksia. Muita olennaisimpia kirjoituksia kokemusten ja henkisen jälleenrakennuksen tulkinnassa ovat Marja Tuomisen julkaisut *Lapin sodan tuhot ja jälleenrakennus*⁴⁵, *Sotahaavoja parannamma. Näkökulmia henkiseen jälleenrakennukseen*⁴⁶, Maria Lähteenmäen *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja*⁴⁷ sekä Outi Fingerroosin *Karjala utopiana* -teos⁴⁸. Samalla otteella tarkastelen Outi Fingerroosin ja Jaana Loipponen toimittamaa *Nykytulkintojen Karjala* -artikkelikokoelmaa.⁴⁹

Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944 on Jouko Vahtolan ja Samuli Onnelan toimittama teos, joka sisältää muun muassa Petsamon luontoa, sotahistoriaa ja väestöä käsitteleviä tutkimusartikkeleita. Kokonaisuutena teos valottaa monipuolisesti Petsamon historiaa ja siinä käsitellään myös hieman Varejoen asuttamista.⁵⁰ Myös Erno Paasilinna, petsamolaislähtöinen ja Varejoella nuoruudessaan asunut toimittaja-kirjailija, on laatinut kaksiosaisen Petsamon historiaa käsittelevän populaarijulkaisun. *Turjanmeren maa* on kuitenkin kattavampi (erityisesti lähteiden osalta), joten en tarkastele Paasilinnan *Petsamo*-julkaisuja, vaan niitä teoksia, joissa hänen omat kokemuksensa ja käsityksensä Varejoen asuttamisesta ja siirtolaisuudesta tulevat vahvasti esille.⁵¹ Nämä teokset tarjoavat subjektiivisempaa näkökulmaa ja asettelen niitä vuoropuheluun tutkimuskirjallisuuden ja lähdeaineistoni kanssa. Vastaavalla tavalla käsittelemme myös kirjailija Mauri

⁴² Palomäki 2011, 44–48; Virta 2001, 9–10. Virta esittää väitöskirjassaan saman huomautuksen.

⁴³ Palomäki 2011.

⁴⁴ Kietäväinen 2009.

⁴⁵ Tuominen 2003.

⁴⁶ Tuominen 2012.

⁴⁷ Lähteenmäki 1999.

⁴⁸ Fingerroos 2010b.

⁴⁹ Fingerroos & Loipponen 2007.

⁵⁰ Vahtola & Onnela (toim.) 1999.

⁵¹ Paasilinna, E. 1980; 1983; 1996; 2000.

Paasilinnan⁵², toimittaja-kirjailija Mirjam Kälkäjän sekä asutustilallinen Vilho Kemoffin kirjoituksia ja muistelmia.⁵³

Aikalaisuutisointi auttaa osaltaan rakentamaan kontekstia tutkimusaiheeni ympärille. Aluksi selailin mikrofilmattuja *Lapin Kansan (LK)* ja *Pohjolan Sanomien (PS)* vuosikerroja. Havaittiin, että molemmissa lehdissä pääuutiset olivat hyvin pitkälti samanlaisia, mutta *Pohjolan Sanomat* sisälsi enemmän Tervolan ja Varejoen paikallisuutisia, jolloin päätin keskittyä kyseiseen lehteen. 1940–1950-lukujen otsikot olivat usein kaksiosaisia ja tästä syystä kuvaavia, vaikkakin niiden ilmaisu voi nykylukijan silmin vaikuttaa vanhahtavalta ja kärjistävältä. Erotan ne selkeyden vuoksi muusta tekstistä kursiivilla.

Tutkimukseni etenee osittain kronologisesti, osittain temaattisesti. Ensimmäisessä käsittelyluvussa tarkastelen Petsamon siirtolaisten saapumista Varejoelle: uuteen asutusalueeseen kohdistettuja odotuksia ja millaisia kokemuksia nuo odotukset herättivät. Lisäksi pohdin millaiseen asemaan eri tahot – kuten valtio ja avustusjärjestöt – asettivat siirtolaiset ja mikä merkitys näiden tahojen toimilla oli asettumisen kannalta. Toisessa käsittelyluvussa tarkastelen kyläyhteisön arkea, nostaan esille yhteisöllisyyden ja työnteon eri puolia. Kolmannessa käsittelyluvussa keskityn erityisesti Petsamoa koskevaan muistelupuheeseen ja entiseen kotiseutuun kohdistettuun ikävään. Viimeisessä luvussa tiivistän johtopäätökseni ja kirkastan huomioitani siitä, mitä jälkipolvien muistitieto kertoo menneestä.

⁵² Paasilinnan veljeksistä myös Arto ja Reino ovat julkaisseet kirjoituksiaan, mutta niissä ei käsitellä Varejokea tai siirtolaisuutta ja tästä syystä olen rajannut ne tutkimukseni ulkopuolelle.

⁵³ Paasilinna, M. 2009; Kälkäjä 1985; 1995a; 1995b; 1999; Kemoff 1957; 1985; 1995.

2. SAAPUMINEN VAREJOELLE

2.1. Menneisyyden määrittämät kokemukset – kokemusten määrittämät odotukset

Haastatteluvaiheessa – ja vielä pitkään sen jälkeenkin – ajattelin sivuuttavani evakkoajan ja keskittyväni Varejokeen. Ajatukseni muuttuivat sosiologi Matti Hyvärisen luenolla. Hän huomautti saksalaiseen historioitsijaan Reinhart Koselleckiin viitaten, että ymmärtääksemme menneitä tapahtumia meidän tulee myös ymmärtää mitä menneisyydessä toimineet ihmiset tulevaisuudeltaan odottivat.⁵⁴ Koselleck nimittäin pohtii teoksessaan *Futures Past* paitsi miten kokemukset vaikuttavat toisiinsa, myös miten niihin vaikuttavat uudet tuntemukset ja odotukset. Odotukset merkityksellistävät kokemuksia.⁵⁵ Kulttuurihistorioitsija Hannu Salmi esittää oman, tutkimukseni kannalta käyttökelpoisemman, tulkintansa Koselleckin ajatuksista seuraavasti:

[N]ykyisyydessä eläminen on aina menneen ja tulevan välistä dialogia. Menneisyyden kokemukset ja tulevaisuuden odotukset eivät ole toisistaan riippumattomia: se, miten hahmotamme menneisyyttä, vaikuttaa näkemyksiimme tulevasta – ja päinvastoin.⁵⁶

Tämä kokemusten ja odotusten välinen suhde on merkittävä tulkinnantaso myös analysoimassani muistelupuheessa. Salmen sitaatin voi lukea omasta nykyhetkestä käsin, mutta minä luin sen Varejoelle juuri saapuneiden siirtolaisten nykyhetkestä, 1940-luvun lopusta, käsin. Kokemuksia Varejoesta siis määrittävät jossain määrin ne odotukset, jotka muotoutuivat sota- ja evakkoajana.

Evakkovuosina osa petsamolaisista oli tyytymättömiä evakko-oloihin ja siirtolaisten huoltoon. Kalajoella perustettu Petsamon siirtoväki r.y. pyrki edistämään Petsamon siirtolaisten asemaa ja vaikuttamaan muun muassa sijoittamispäätöksiin.⁵⁷ Evakko-oloja kritisoi tiin toistuvasti, muun muassa heikon ravinnon ja vähäisen huoltorahan osalta.⁵⁸ Lisäksi paikalliset saattoivat kohdella evakkoja huonosti.⁵⁹ Myös Elnalla oli huonoja kokemuksia evakkona olemisesta:

⁵⁴ Matti Hyvärinen. Luento Turun yliopistossa 24.11.2014.

⁵⁵ Koselleck 2004 (1979), ks. eritoten s. 262.

⁵⁶ Salmen (2001, 135) mukaan Koselleck (1985).

⁵⁷ *Petsamon siirtoväkeä kutsutaan yleiseen kokoukseen*, LK 1.3.1945.

⁵⁸ Esim. *Siirtoväen huollossa Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla suuria epäkohtia*, LK 1.3.1945; *Petsamon siirtoväen huollossa on esiintynyt luvattoman paljon leväperäisyyttä. Asutus ja kalastuskysymyksen järjestykseen olisi kiireellisesti kiinnitettävä huomiota*, LK 29.3.1945.

⁵⁹ *Petsamolaisille ehdotetaan asuma-aluetta. Kalajoki siirtopaikkakuntana liikakansoitettu*, PS 21.12.1944. Ks. myös Nykänen 2014, elektroninen aineisto.

[S]iellä Kalajoella oltiin vieraita tietenkin ja aina niin myös täällä Tervolassa⁶⁰ olemme olleet niinku toisen maan kansalaisia ku moomma tulleet, kyllä evakko on aina ollu evakko, meni se mihin vain.⁶¹

Elnan muisto ei ole ainoa laatuaan. Evakkotarinoissa toistuu usein kokemus siitä, että evakkoja kohdeltiin huonosti, tai että heihin suhtauduttiin ainakin varauksella.⁶² Tätä tulkitseen tässä tarkoittavan kun Elna puhuu, että heihin suhtauduttiin ”toisen maan kansalaisi[n]ja”. Kokemus liittyy myös mahdollisesti siihen, että tuohon aikaan moni piti petsamolaisia – varsinkin ortodokseja ja venäjää puhuneita – venäläisinä ja ”ryssän kirkkoon” kuuluvina.⁶³ Nämä kokemukset aiheuttivat sen, etteivät petsamolaiset juuri viihtyneet evakkopaikoissaan. Kun asukkaanoittolautakunnat lähettivät maansaajille kirjeitse tietoa, että maansaantihakemus on hyväksytty, moni lähti tulevaa tilaansa jo katsastamaan. Tällöin asutusasiainosasto joutui välittämään sanomalehtien kautta viestiä, että kyseessä on vasta periaatteellinen ratkaisu eikä tiloja ollut vielä myönnetty.⁶⁴ Tästä voisi päätellä, että evakkoa on odotettu innolla loppuvaksi. Osa petsamolaisista taas suunnitelti siirtolaisuutta kauemmas, Chileen ja Australiaan.⁶⁵ Ahtaat ja ahdasmieliset sekä monin osin puutteelliset evakko-olot kävivät monelle pitkäksi ja raskaaksi. Into lähtöön – ja oman elämän aloittamiseen – oli suuri. Kyösti sivusi aihetta ryhmäkeskustelussa:

[K]yllähän ihmiset oli [...] hyvin toivorikkaita silloin kun tänne tultiin, ja että johonki oli päästy kiinni kuitenkin. [...] Työtähän se [*elämä Varejoella*] on varmasti ollu, mutta että ihmisillä on kuitenkin ollu jotaki jonka takia ne on tehny [...].⁶⁶

Sitaatista välittyy Kyöstin ylisukupolvinen tulkinta siirtolaisten odotuksista Varejokea kohtaan.⁶⁷ Hän viittaa myös siihen, että kova työ koettiin merkityksellisenä. Se oli edellytys oman elämän aloittamiselle. Ihmiset raivasivat ja rakensivat, jotta perheillä olisi koti johon asettua, jotain mistä ottaa kiinni. Palatakseni Hyvärisen, Kosellekin ja Salmen huomiointiin, menneisyyden kokemukset ruokkivat toivorikkautta Varejokea kohtaan, mikä oli merkittävä voimavara henkisen jälleenrakennuksen kannalta.

Toivorikkautta tarvittiin, sillä kun ensimmäiset petsamolaiset saapuivat Varejoelle heitä vastassa oli asumaton korpi:

⁶⁰ Kokemuksia siitä, miten tervolalaisten ajateltiin suhtautuvan Petsamon siirtolaisiin käsitellen luvussa 4.2.

⁶¹ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

⁶² Ks. esim. Kaaretkoski 1977, 202; Pekkala 1977, 180; Ylipää 1977, 207; Lehtola 1994, 124; Lähteenmäki 1999, 191; Nyysönen 1999, 641–642; Sallinen-Gimpl 2005, 27–28; Nykänen 2014, elektroninen lähde.

⁶³ Kaisu Kairakaran haastattelu 14.11.2013; Kaisu Kairakaran ja Tuulikki Dianoffin haastattelu 5.9.2014.

⁶⁴ *Siirtoväki matkustele aiheetta tiloja katsomaan*, LK 16.10.1945.

⁶⁵ *Petsamon siirtoväki suunnittelee maastamuuttoa. Lapin-kolmioon ei haluta muuttaa, koska sinne ei näytä jäävän edes metsiä*, LK 14.3.1946; Nyysönen 1999, 649.

⁶⁶ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen.

⁶⁷ Vrt. Ukkonen 2000, 238; Korkiakangas 2006, 124–125.

Anneli: No semmonen [ens]vaikutelma [...] että [...] korpea, tämmöstä korpea, asumatonta korpea ja kylmää, hallanarkaa maata. Ihan kokonaan, ei mitään muuta siellä ollu, Varejoki siinä välissä meni ja se oli siinä.⁶⁸

Anneli saapui Varejoelle noin 4-vuotiaana, joten on hieman epäselvää missä määrin kyseinen tulkinta ja muisto ovat hänen omiaan ja missä määrin se on väritynyt muiden kertomusten kautta. Vastaavanlainen tilanne on monelle tuttu valokuvia tarkastellessa. Oma muistimme ja muiden kertomukset valokuvan tilanteesta limittyvät toisiinsa. Miltä asumaton, kylmä ja hallanarka Varejoen halkoma korpimaa siis itse kenellekin näyttäytyi, ei avaudu tästä vastauksesta: henkilökohtaisia näkökulmia ja odotusten värittämiä kokemuksia on useita. Anneli mahdollisesti jäsensi kokemuksestaan muiden puheiden ja kirjoitusten avulla, mikä kuvastaa muistitiedon merkitystä menneisyyden kokemusten jäsentäjänä.⁶⁹

Asuttajien työntekeä vaikeuttivat muun muassa heikot tieyhteydet, huono metsähakkuiden valvonta ja sekä korkea hinnat. Näitä oloja on kritisoitu myöhemminäkin vuosikymmeninä.⁷⁰ Aluksi vaivasi myös puute siemenistä ja apulannasta, mutta maatalouskoneita sentään saatiin käyttöön.⁷¹ Rakennustyöt etenivät palkattujen työmiesten, niin sanottujen rakennusporukoiden avulla sekä paikallisen väen voimin talkootyöllä.⁷² Lisäksi vaikuttaa siltä, että asuttajat eivät saaneet läheskään sitä kaikkea, mitä heille luvattiin, kuten esimerkiksi valtion lupaamaa 20 runkotilaa.⁷³ Näistä vajeista ja tapahtumista tietoisena luin Annelin toteamuksen viittaavaan pettymyksen tunteeseen, vaikka sellaisenaan sitaatista ei ole havaittavissa innostusta tai pettymystä. Mahdollisesti eri yhteyksissä julkituodut pettymyksen tunteet muodostuivat vasta myöhemmin, siinä vaiheessa kun valtio ei pitänyt lupauksiaan, kylän sähköistäminen⁷⁴ viivästy, jokainen asia oli anomisen takana ja rahapula vaivasi.⁷⁵ Puhdasta ensivaikutelmaa on lähes mahdoton tavoittaa, koska muistelupuhe muodostuu nykyajasta käsin ja sitä määrittävät myös kaikki ne kokemukset,

⁶⁸ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä.

⁶⁹ Ks. Abrams 2010, 96, 157; Wertsch 2002, 22. Wertsch esittää huomautuksensa viitaten Halbwaschin (2002) ja Bartlerin (1995) kirjoituksiin. Ks. myös Erll 2008, 5.

⁷⁰ Tieyhteydet olivat tosin heikkoja myös muilla asutusalueilla: *Asutusalueiden teiden rakentamista ja kunnostamista varten ehdotetaan valtion ensi vuoden talousarvioon 60 milj. mk., LK 18.2.1947; Tervolan petsamolaiset huolestuneita. Puuttellisuuksiin ja epäkohtiin olisi saatava korjausta, LK 12.4.1947; Kemoff 1995, 68; Kälkäjä 1995.*

⁷¹ *Varejoelle lisää maatalouskoneita, PS 26.5.1949.*

⁷² Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin ja Kyösti Hänninen.

⁷³ Nyssönen 1999, 643.

⁷⁴ *Varejoelle puuhataan sähköä, PS 22.12.1949; Varejokea sähköistetään valtion tuen turvin. Kunnan sähkölaitos toiminut 15 vuotta, PS 14.2.1954; Tervolan sivukyläiden sähköistämistä varten suunnitelmat valmistumassa, PS 7.4.1955.*

⁷⁵ Esimerkiksi Vilho Kemoff, Mirjam Kälkäjä ja Erno Paasilinna ovat kirjoittaneet kylän puutteellisesta elämästä. Kemoff 1985; 1995; Kälkäjä 1985; 1995a; 1995b; Paasilinna 1996, 65–99.

jotka ovat muotoutuneet ensivaikutelman ja haastattelutilanteen välisenä aikana.⁷⁶ Varejoelle saapuville siirtolaisille korpi on voinut näyttäytyä monin eri tavoin omien henkilökohtaisten kokemusten ja odotusten määrittämänä – ankeana ja kylmänä, tai mahdollisuuksien alueena.

Ryhmäkeskustelussa Elna tulkitsi, mitkä asiat koettiin hänen perheessään tärkeäksi Varejoelle saavuttaessa:

[S]e, että oli tullu rauha, ja saatiin oma koti [*ääni hieman värisee*] että se oli semmonen asia ainaki mejjän perheessä [...] että päästiin entisten tuttujen tykö [...]⁷⁷

Tällainen asetelma – rauha, oma koti sekä tuttu yhteisö – oli merkittävä henkisen jälleenrakennuksen pohja ja kasvualue.⁷⁸ Elnan omasta aloitteestaan esille nostamat asiat ovat niitä, joihin sodan ja evakkovuosien poikkeusolot eniten vaikuttivat. Petsamosta lähteminen ja tiivis evakko-aika herättivät toivon ja odotuksen rauhasta ja omasta, uudesta kodista. Tärkeää oli myös päästä samoille sijoille muiden petsamolaisten kanssa. Tämä petsamolaisten osittainen yhteen sijoittuminen toteutui Kalajoellakin ja muilla petsamolaisten evakkopaikkakunnilla, mutta eri tavalla kuin mitä Elna sitaatisaan tarkoittaa. Kalajoella he olivat evakkoja, mutta Varejoella asutustilallisia.

Kokemukset evakossa loivat toivorikkautta ja odotuksia Varejokea kohtaan, kokemukset Varejoella puolestaan toivoa ja odotusta paremmasta tulevaisuudesta. Kaikilta osin Varejoki ei kuitenkaan pystynyt täyttämään odotuksia eikä valtio antamia lupauksia. Mahdolliset pettymyksen tunteet nakersivat henkiseen jälleenrakennukseen tarvittavaa toiveikkautta ja tulevaisuudennäkymiä.

2.2. Valtion kontrolloimat

Varejoen asuttaminen eteni byrokraattisesti, tarkasti valtion ohjaamana ja kontrolloimana toimenpiteenä. Vuodesta 1948 alkaen asutustilalliset laativat maanlunastuslautakunnan asukkaanottolautakunnan kanssa hallintasopimuksia, joiden turvin asutustilalliset saivat maahan käyttöoikeuden. Hallintasopimukset velvoittivat raivaus- ja rakennustöihin, mutta asutustilalliset vapautettiin veronmaksusta ensimmäisiksi vuosiksi. Viiden vuoden jälkeen tila oli mahdollista lunastaa itselleen.⁷⁹ Kyöstin muistelun mukaan tilojen ostosin viivästyi Varejoella:

⁷⁶ Vrt. Koselleck 2004 (1979), 226; Salmi 2001, 135.

⁷⁷ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

⁷⁸ Vrt. Tuominen 2012, 67; 2003, 118; Tuomi-Nikula, Granö & Suominen 2004, 7.

⁷⁹ *50 petsamolaista tehnyt hallintasopimuksen Tervolan Var[e]joen asutusalueen tiloihin, LK 7.4.1948; Lapin kolmion alueella 52 lopullista hallintasopimusta lähiaikoina, LK 23.8.1947; Lapin kolmion alueella*

[N]ehän hallitti niinku hallintasopimuksella näitä tiloja että niitä ei myyty suoraan vaan myöhemmin tehtiin sitte kauppakirjat joskus[...] viiskytäviis, -kuusko niitä alettiin kirjoittelemaan sitte, että ne sai niinkö ostaa nämä tilat [...]⁸⁰

Tällainen väliaikaisuusjärjestely saattoi aiheuttaa epävarmuutta. Juurtuminen ja sopeutuminen Varejoelle ei tästä syystä päässyt vielä varsinaisesti alkuun. Asta Kietäväinen teki väitöskirjaansa varten asutustilallisten haastatteluja ja eräs haastatelluista vertasi hallintasopimuksen aikaa renkinä olemiseksi, kun taas kauppakirjan laatimisen jälkeen hän koki itsensä tilan isännäksi.⁸¹ Tilan omistaminen lisäsi kokemusta siitä, että tila oli oma ja omistaja perheineen vapaampi ulkopuolisen ohjauksen ja kontrollin otteesta. Varejoella väliaikaisten hallintasopimusten turvin tiloja asuttaneet perheet saivat lunastaa tiloja vasta usean vuoden asuttamisen jälkeen, sitten kun siihen oli laillisesti ja rahallisesti mahdollisuus. Tämän onnistuessa oli yksi tavoite saavutettu ja sopeutumiselle ja valtion kontrollin alta vapaammalle elämälle oli paremmat edellytykset.

Tunne väliaikaisuudesta saattoi vaivata siis kauankin, ja jouluaattona 1949 julkaistu uutinen mahdollisesti lisäsi epävarmuutta tulevasta. Valtiovarainministeriö suunnitteli sotakorvausobligatioita⁸² käytettäväksi tilan hinnan maksuun. Lehtiuutisessa mainitaan asiantuntijoiden arvioineen, että velkataakka koituisi siirtoväelle liian raskaaksi ja noin 80 prosenttia heistä joutuisi jättämään hallintasopimuksella hallitsemansa tilan.⁸³ Uutinen ei varmastikaan ollut omiaan herättämään joulumieltä tai tulevaisuususkkoa siirtoväen keskuudessa, vaikkei aiheesta ollutkaan puhetta ryhmähaastattelussa ja -keskustelussa eikä suunnitelmia tietääkseni pantu käytäntöön. Oletettavasti tällainen uutinen on lähtenyt nopeasti kiertämään suullisesti, jolloin se on aiheuttanut runsaasti huolta asutustilallisille.

Nämä muutamat esimerkit osoittavat sen, että Varejoen asuttaminen ja elämä Varejoella oli tiukasti kytköksissä valtion käyttämään valtaan. Eräs tunnetuimmista vallankäytön tutkimuksista on filosofi Michel Foucault'n *Tarkkailla ja rangaista*. Siinä käsitellään erilaisia 1600–1800-luvun hallinnan ja vallan käytänteitä, joita Foucault katsoo modernin vallan ja instituutioiden toisintavan.⁸⁴ Asutustilallisten kannalta valtion kontrolli ja ulkopuolinen

tehdään lähiaikoina 52 lopullista hallintasopimusta. Alueen jokaista tilaa varten varataan n. 3 ha suomaa heinän viljelyä varten, PS 21.8.1947; Kietäväinen 2009, 146; osittain Väisäseen (1984) viitaten Palomäki 2011, 253.

⁸⁰ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen.

⁸¹ Kietäväinen 2009, 212.

⁸² Siirtoväelle myönnettiin valtion obligatioita korvauksena sodassa menetetyistä omaisuudesta. Palomäen (2009, 126) mukaan Virolainen (1988), ks. myös s. 168.

⁸³ *Siirtoväki jälleen maantielle? Valtiovarainministeriön omalaatuinen yritys valtion raha-asiaain korjaamiseksi*, PS 24.12.1949.

⁸⁴ Foucault 2000 (1975), passim; ks. myös Tuomaalan tulkinta Foucault'laisesta modernista vallasta, 2004, 51.

ohjaus nousivat esille myös jo edellä mainitussa Asta Kietäväisen väitöskirjassa.⁸⁵ Varejoella vallankäyttö näkyi muun muassa asutuslakien ja palkkioiden osalta. Rahaa ei nimittäin herunut ennen kuin rakennus- ja maatalousvalvojat olivat tyytyväisiä työn etenemiseen:

Elna: [N]iitä pellonraivausrahojahan [...] aina ootettiin, että [...] päästiin [...] elämässä etteenpäin.⁸⁶

Avustusrahat olivat siis elämässä etenemisen ehto. Tällä tavoin valtion jakamat avustus⁸⁷- ja palkkiorahat⁸⁸ tuottivat Foucault'n käsitettä lainatakseeni *kuuliaisia ruumiita*⁸⁹, sillä rahojen avulla asutustilallisten työtä kontrolloitiin ja ohjattiin toivottuun suuntaan. Ilman rahaa ei voinut tehdä investointeja, ostaa tarvikkeita tai ruokaa eikä maksaa laskuja, jolloin varejokiset raivasivat ja rakensivat rahojen eteen. Muutoinkin valtio jakoi erilaisia avustus-⁹⁰ ja korvausrahoja⁹¹, jotka tosin olivat byrokraattisen hakuprosessin takana. Valtion toimilla oli myös henkinen puolensa: varejokiset huomattiin, heitä ohjattiin ja avustettiin. Aivan oman onnensa nojaan valtio ei heitä jättänyt.

Eräs asutustilallisten arjen kannalta tärkeä huomio on Foucault'n maininta: "[K]uri jaottelee ihmiset tilassa." Tämän jälkeen hän tarkastelee miten esimerkiksi koululaisia eristettiin sisäoppilaitoksiin ja tehtaan työntekijöitä tehdasrakennuksen sisälle.⁹² Aivan tällaista ei petsamolaisien – tai muidenkaan asutettavien siirtolaisten – eristäminen ollut, mutta heidän liikkuvuuttaan ja asettumistaan rajoitettiin. Tästä huomauttaa Varejoella nuoruudessaan asunut Erno Paasilinna, joka on kritisoinut Varejoen asuttamista varsin kovaan, vaikkakin ilmaisulleen tyypilliseen sävyyn. Hän vertaa asutusalueita muun muassa pakolaisleireiksi, joiden avulla sosiaalinen liikaväestö sidottiin paikoilleen.⁹³ Seuraavaksi tarkastelen miten kuri jaotteli varejokiset neljällä tasolla.

Siirtoväki pyrittiin asuttamaan aiempia asuinalueita vastaaville seuduille. Tämä aiheutti Etelä-Suomeen kohdistunutta asutuspainetta, jota purettiin perustamalla asutusalueita myös pohjoisemmaksi. Valmiita peltomaita oli vähän ja siirtoväkeä piti sijoittaa myös asuimattomille alueille.⁹⁴ Petsamon maatalousväki päätettiin sijoittaa Varejoelle, kalastajat

⁸⁵ Kietäväinen 2009.

⁸⁶ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

⁸⁷ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013.

⁸⁸ Osittain Laitiseen (1995b) viitaten Kietäväinen 2009, 147, 191–192, 210.

⁸⁹ Foucault 2000 (1975), 185–189.

⁹⁰ *Avustusten jako Petsamon siirtoväelle aloitetaan lähiaikoina, PS 24.1.1950; Metsätöitä Varejoella – kevätkaudeksi odotetaan tietöitä. Sosiaaliset asutusavustukset maksetaan näinä päivinä, PS 2.12.1950.* Jaettava avustussumma oli 60 miljoonaa markkaa.

⁹¹ Petsamolaisille maksettiin korvauksia talvisodassa menetetystä omaisuudesta. *Petsamon siirtoväki r.y:n vuosikokous. PS 17.3.1949.*

⁹² Foucault 2000 (1975), 193–195.

⁹³ Paasilinna 2000, 264.

⁹⁴ Vennamo & Väisänen 1988, 123–124. Vennamo toimi ASO:n johtajana.

Kemi-Tornioon ja kolttasaamelaiset muun muassa Nellimiin ja Ivaloon.⁹⁵ Valtion ja Maa-
talousministeriön käyttämä valta ja kuri jaottelivat siirtolaiset tilassa omiin lokeroihinsa.
Tästä selkeänä esimerkkinä toimii Johdanto-luvun ensimmäisellä sivulla oleva Kuva 1.
Kartassa näkyviin lokeroihin asutettiin Petsamon, Sallan ja Kuusamon asutustilaan oi-
keutetut siirtolaiset. Kartta on ASO:n johtajana toimineen Veikko Vennamon ja agronomi
P. O. Väisäsen teoksesta, jonka takakannen kartasta puolestaan näkyy, että muu siirto-
väki asutettiin Etelä-Suomeen.⁹⁶ Siirtolaisia varten luotiin rajattuja alueita, jotka osoitta-
vat jaottelun ensimmäisen tason.

Varattomilla siirtolaisilla ei ollut juuri päätäntävaltaa siinä minne asettuisivat asumaan,
mikäli halusivat pitää kiinni maansaantioikeudestaan.⁹⁷ Osa tosin luopui tästä oikeudesta
vapaaehtoisesti.⁹⁸ Myös Petsamon siirtoväestä löytyi niitä, jotka olivat tyytymättömiä
asutus päätökseen ja lähetystö esittikin Helsingin vierailullaan, että Petsamon siirtolaisille
suotaisiin mahdollisuus valita itse asuinpaikkansa.⁹⁹ Osa suunnitteli jopa ulkomaille
muuttamista.¹⁰⁰ Se olisi ollut kritiikin ja oman päätäntävällän osoitus valtiolle. Osalle siir-
toväestä itsenäinen päätöksenteko tulevan kotiseudun suhteen, oli se sitten Suomessa
tai ulkomailta, oli tärkeämpää kuin valtion tarjoamat edut ja valmiiksi osoitettu asutustila.

Toiseksi tilassa jaottelu näkyi siinä, että Maanlunastuslautakunta hankki maansaantiha-
kemusten mukaan tiloja, joille asukkaanottolautakunta määräsi asukkaat. Historioitsija
Jukka Nyysönen huomauttaa, että Varejoelle tulleiden oli asetettava siihen, mihin pää-
sivät.¹⁰¹ "[S]e oli ota tai jätä", kuten Anneli asian ilmaisi.¹⁰² Valinnan tai vaihdon varaa ei
ollut, mikä on voinut tuntua liian rajoittavalta. Toisaalta tiukat toimet nopeuttivat asutta-
mista: se ei suonut asuttajille mahdollisuutta tarkastella minkä tilan valitsisi ja miten saisi

⁹⁵ Pohjolan Sanomien uutisessa kirjoitettiin seuraavaa: "Vuonna 1949 petsamolaisia oli sijoittunut Inariin (1186), Alatornioon (179), Kemiin (264), Kemin maalaiskuntaa (66), Rovaniemelle (450), Tervolaan (496), Ylitorniolle (95), Rovaniemen maalaiskuntaan (161), Enontekiölle (33), Kittilään (16), Kolariin (7), Muoni-
oon (4) ja Utsjoelle (40), yhteensä noin 3000 henkeä." *Ent. Petsamon siirtoväki toivoo asemaansa pikai-
sia parannuksia*, PS 17.11.1949; *Kolttien siirto Sevettijärvelle päättynyt*, PS 5.4.1949. Kolttasaamelaisten
asuttamisesta ks. Lehtola 1994, 174–188.

⁹⁶ Vennamo & Väisänen 1988.

⁹⁷ Asuntotilan tai -tontin saajat tosin saivat useimmiten tilan tai tontin sieltä mistä pyysivät, ja suuri osa
heistä sijoittui kaupunkeihin. Sen sijaan maanviljelysmaa, eli asutus- ja asutusviljelytilat oli sidottu sijoi-
tussuunnitelmiin. Vennamo & Väisänen 198,124.

⁹⁸ Noin 16 % siirtoväestä ja noin 6 % rintamiehistä joko luopui tai kieltäytyi maansaantioikeudesta 1950-
luvulla. Kietäväisen (2009, 29) mukaan Roiko-Jokela (2004).

⁹⁹ *Kolttakysymys ja Petsamon siirtoväen sijoittaminen tärkeimpiä neuvottelukysymyksiä Ivalossa. Jälleen-
rakennusretkikunta palaa tänään Rovaniemelle*, LK 8.6.1947; *Petsamon siirtoväen lähetystö ollut Helsin-
gissä esittämässä petsamolaisten toivomuksia*, LK 17.1.1946.

¹⁰⁰ *Petsamon siirtoväki suunnittelee maastamuuttoa. Lapin-kolmioon ei haluta muuttaa, koska sinne ei
näytä jäävän edes metsiä*, LK 14.3.1946; Nyysönen 1999, 649.

¹⁰¹ Nyysönen 1999, 643.

¹⁰² Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä.

jonkun toisen kyseisestä tilasta kiinnostuneen luopumaan siitä. Tällainen keskinäinen kilpailu olisi voinut johtaa riitoihin ja siten heikentänyt yhteisöllisyyttä.

Kolmas jaottelun taso ulottui rakennuksiin asti, sillä niillä oli ennalta määrätty paikat.¹⁰³ Elnan isä tosin päätti rakentaa päärakennuksen hieman eri paikkaan, sillä muuten talo olisi hänen mielestään sijainnut liian kaukana tiestä. Kyöstin kotirakennuskin rakennettiin muualle kuin osoitetulle paikalle, mutta taloa piti myöhemmin siirtää, koska se sijaitsi liian lähellä jokea.¹⁰⁴ Neljännellä tasolla arkista elämää ja tilankäyttöä ohjasivat tyyppi- ja piirustukset, joiden mukaan rakennukset rakennettiin. Ainakin osassa piirustuksia keittiöt suunniteltiin 165-senttisen naisen talous- ja kotityötarpeiden mukaan.¹⁰⁵ Rakennusten paikkojen ja mallien määrääminen rajasi samalla arkisen elämän kodin piirissä tiettyyn paikkaan ja kodin seinien sisällä tiettyyn järjestykseen ja rooleihin.

Vallankäyttö näkyi myös siinä, että siirtoväen vapaaehtoisia kauppia ohjattiin asutusalueille, mutta tietyin poikkeuksin siirtoväki saattoi tehdä näitä kauppia myös muilla alueilla.¹⁰⁶ Konrad Heiskari, haastateltujen sisarusten isä, osti tilan itse huutokaupalla, ja se vaikutti perheen asemaan tulevina vuosina. Vapaaehtoisen kaupan myötä he eivät olleet oikeutettuja esimerkiksi valtion lisämihin.¹⁰⁷ Sisarusten muistelupuheessa korostui se, ettei kyseessä ollut valtion tila. Lisäksi tulkitsin olennaiseksi lisäykseksi Annelin maininnan ”se oli paras paikka”, jota Anitaakin myötäili, eikä Anna-Liisa ainakaan kiistänyt. Hieman myöhemmin Anna-Liisa pohti:

Mutta sitte siihen [*tilalle*] ei ollukkaa jatkajaa, tai oishan siihen tietenki voinu ollakki, mutta [...] kauhia työ tehdä ja sitte myyvä se vieraalle [...].¹⁰⁸

Kaikki tämä edellä mainittu viestii kiintymyssuhteesta kotitilaan. Se oli itse raskaalla työllä rakennettu ja raivattu, eikä sellaisen jälkeen voinut kuvitellakaan, että se olisi myyty perheen ulkopuoliselle henkilölle. Lisäksi aiempi keskustelu antoi viitettä siitä, että tila oli oma kahdessa mielessä: se oli *valittu* itse ja *ostettu* itse. Tällainen omaksi kokeminen varmasti edisti tilaan kiintymistä ja sopeutumista.

Näyttäisi myös, että muiden petsamolaisten läheisyys oli tärkeä asia asettumisen kannalta:

¹⁰³ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen.

¹⁰⁴ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin ja Kyösti Hänninen.

¹⁰⁵ Palomäen (2011, 296) mukaan Saarikangas (2002).

¹⁰⁶ *Siirtoväen vapaaehtoiset maakaupat ohjattava heille määrättyille sijoitusalueille*, PS 19.7.1945; Vennamo & Väisänen, 1988, 124. Käsittääkseni rajoitus koski siis vain luovutusvelvollista, eli maanhankintalain mukaista maata. Mikäli yksityinen maanomistaja kauppasi maitaan, sai niitä toki siirtolainenkin ostaa.

¹⁰⁷ Lisämaita myönnettiin vuoden 1945 komiteamietinnön mukaisesti pienille tiloille. Palomäki 2011, 230, 250.

¹⁰⁸ Ryhmähaastattelu 26.3.2014.

Elna: [I]sä kovasti kyllä haki tilaa että ois jääny vähän sinne etelämmäksi, mutta kai se sitte kuitenkin tuli siihen päätökseen ja tulokseen että siellä missä ne muutki petsamolaiset on niin sinne myös me, meidän perhe tulis.¹⁰⁹

Elna tulkitsee tässä isänsä motiiveja hakeutua muiden petsamolaisten luo.¹¹⁰ Elnan isän etelämmäksi kohdistuneet maansaantihakemukset mitä todennäköisemmin hylättiin, koska Petsamon siirtoväkeä oli määrätty asutettavaksi Varejoelle. Päätös Varejoelle asettumisesta oli siis osittain pakon sanelema. Vaihtoehtona olisi ollut luopua maansaantioikeudesta ja hankkia itse maata tai töitä ja asunto jostain muualta. Silloin yhteys muihin petsamolaisiin olisi menetetty ja kenties tämä sinetöi Elnan isän päätöksen: he menisivät Varejoelle, jossa entiset naapuritkin olivat. Samanlaiseen tulokseen Kyösti arveli myös Varejoelle muuttaneen ja Petsamossa suomalaisten parissa asuneen kolttasaamelaisperheen tulleen.¹¹¹

Sekä ASO että siirtolaiset pyrkivät siihen, että elämässä päästäisiin eteenpäin. Tiukka kontrolli sai siirtolaiset vaatimaan omaa päätäntävaltaa asutukseen liittyvien asioiden suhteen. Siitä piti kuitenkin päästää irti, jotta elämä petsamolaisyhteisössä onnistui. Siirtolaisille osoitettiin Varejoen asutusalue, sieltä tietty tila tietyltä paikalta johon rakennettiin talot tyyppipiirustusten mukaan. Talojen mallit taas ohjasivat elämää ajan mukaisiin normeihin ja järjestykseen. Tähän asetelmaan ei siirtolaisella ollut juuri sananvaltaa, sillä tätä prosessia ja yksilön toimimista sen mukaan ohjattiin palkkio- ja avustusrahojen avulla. Nämä toimet kuitenkin muodostivat Varejoen petsamolaisyhteisön. Yhteisöllisyyden tunne puolestaan oli tärkeä edellytys henkisen jälleenrakennuksen kannalta.¹¹² Toisaalta tämä yhteisöllisyys ei muotoutunut vain Varejoella, vaan sen pohjana oli yhteinen menneisyys – elämä Petsamossa ja vuodet evakossa. Sekä yhteisen menneisyyden,

¹⁰⁹ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

¹¹⁰ Kyse on jälkipolven käsityksestä, jota selkeimmin ilmaisee sanavalinta ”kai”. Vrt. Grönholm & Sivula 2010, 11; Ukkonen 2000, 238; Korkiakangas 2006, 124–125.

¹¹¹ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen.

¹¹² Yhteisöllisyyden merkityksestä Tuominen 2012, 67. Ks. myös Hage 2010, 418–419.

että valtion toimien seurauksena Varejoelle muotoutui tiivis siirtolaisyhteisö. Voisikin siis puhua sekä yhteisöstä että yhteisöllisyydestä henkisen jälleenrakennuksen kivijalkoina.

2.3. Avustetut ja ohjatut

Varejoelle saapui runsaasti eri järjestöjen ja yhteisöjen toimittamia avustuksia. Muun muassa Yhdistyneiden kansakuntien alaiset UNICEF¹¹³ ja UNRRA¹¹⁴ sekä Suomen Punainen Risti toimittivat Varejoelle ruoka- ja vaateavustuksia. Myös Rajaseudun ystävien liitto – joka pyrki vahvistamaan Suomen itsenäisyyttä¹¹⁵ tukemalla rajaseudulla asuvia ihmisiä – oli mukana avustamassa, kun Varejoelle järjestettiin Terveystalo ja Työtupa.¹¹⁶ Ruotsista saatiin avustuksina lehmä ja sonni, sekä lahjatraktori maamiesseuran käyttöön.¹¹⁷ Muun muassa näitä avustajia ja avustuksia muisteltiin ryhmäkeskustelussa ja haastattelussa materiaalisesta ja toiminnallisesta näkökulmasta. Avustuksiin ja niiden jakajiin liittyneet kokemukset tai niiden merkitykset eivät nousseet keskustelun aiheeksi. Tästä esimerkkinä käy Kyösti muistelu kveekareista:

[N]e anto ruoan siellä [*leirillä*] meille [...] leikittiin ja laulettiin siellä muutama tunti päivässä.¹¹⁸

American Friends Service Committee (AFSC)¹¹⁹ eli kveekarit pitivät Varejoella työleirejä 26.6.–20.8.1947¹²⁰, joissa eri kansallisuuksia edustaneet vapaaehtoiset autoivat paikallisia asukkaita rakennus-, kotitalous- ja maanviljelystöissä, pitivät lapsille päiväkerhoa ja

¹¹³ UNICEF perustettiin toisen maailmansodan jälkeen lapsia avustavaksi järjestöksi. Unicef on puolustanut lapsen oikeuksia lähes 70 vuoden ajan, UNICEF 26.4.2015.

¹¹⁴ United Nations Relief and Rehabilitation Administration. Archives of WHO. Elektroninen aineisto. 26.4.2015; *UNICEF:n lastenruokinta Pohjois-Suomelle erittäin merkityksellistä*, PS 8.5.1949.

¹¹⁵ *Neljännesvuosisata vapaaehtoista rajaseututyötä* -juhlaulkaisu alkaa seuraavalla taustoituksella: ”On päivänselvää, että jokaisen itsenäisen maan olisi ennen kaikkea ja tärkeimpänä tehtävänä huolehdittava olemassaolonsa turvaamisesta, ts. valtakunnan puolustuksesta. [...] Hyvin suuri merkitys on sillä seikalla, miten rajalla asuva kansa suhtautuu maahansa. Jos se on nurjamielinen, voi rajan rahvas aiheuttaa valtakunnalle ikävyvyyksiä, mistä on runsaasti kokemuksia. Päinvastaisessa tapauksessa se taas seisoo elävänä muurina valmiina vastaanottamaan ensimmäiset iskut.” Vainio 1958, 7. V. H. Vainio oli kenraali. Paasilinna, E. 1997, 8.

¹¹⁶ *Terveystalo petsamolaisten kolmioon*, LK 14.10.1947; *Tervolan kunnalle SPR:ltä 4 milj. mk:n avustus Koivun ja Varejoen Terveystaloja varten*, PS 30.6.1948; *Naisten työtupa Varejoelle ruotsalaisvieraiden aloitteesta*, PS 10.7.1949; *Varejoen työtupa valmistuu*, PS 2.8.1951; Vainio 1958, 61–62.

¹¹⁷ Ruotsin Meijeriliiton avustuslehmistä perittiin kuitenkin maksu, 12 000 markkaa lehmältä. *Tervolan ent petsamolaisilla hankitaan jatkuvasti uutta valiokarjaa*, PS 20.11.1947; *Sallan ja Petsamon siirtoväki sai eilen ruotsalaisin lahjavaroin hankitut koneet*, PS 8.9.1948.

¹¹⁸ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen.

¹¹⁹ Kveekarit on maailmanlaajuinen uskonnollinen yhteisö, jonka toimintaperiaatteisiin kuuluu muun muassa rauhantyö, muttei käännyttäminen. Faith and Action. Quakers in Britain. Elektroninen aineisto; Ystävien uskonnollinen seura pähkinäkuoressa. Elektroninen aineisto. Ks. myös Quaker faith and practice. Fifth edition. Elektroninen aineisto. Vuonna 1947 kveekarit saivat Nobelin rauhanpalkinnon tekevästään työstään jälleenrakennuksen parissa. Jahn 1947, elektroninen aineisto.

¹²⁰ Meriläinen 2004, 151.

järjestivät lapsille ja nuorille virkistystoimintaa muun muassa urheilun parissa.¹²¹ Kyöstin muistossa esiintyy kveekareiden avustusten materiaallinen ja toiminnallinen puoli – ruoka-avustus ja laulu- ja leikkitoiminta. Avustusten henkisestä puolesta ei muistitietohaastatteluissa ole juuri viitteitä, mutta aihetta ei voi kuitenkaan sivuuttaa.

David Hinshaw'n teos *An experiment in friendship. A study of Quaker Relief Work* ei ole objektiivinen tutkimus, eikä kveekareiden toimintaa tarkastella kriittisesti, vaan Hinshaw korostaa toiminnan positiivisia puolia ja kveekareiden pyyteetöntä, avuliasta luonnetta sekä heidän tekemäänsä avustustyötä. Teos valaisee kuitenkin subjektiivista kveekarinäkökulmaa jälleenrakennusaikaan Suomessa. Hinshaw'n teosta lukiessa on havaittavissa kveekareiden tiedostaneen, että siinä missä ihmiset tarvitsivat ruokaa, vaatteita ja lääkkeitä, he tarvitsivat myös ystävällisyyttä.¹²² Kveekareille avustusten henkinen ulottuvuus – jolla en siis tässä yhteydessä tarkoita uskonnollista ulottuvuutta – oli selvää. Kenties selkein esimerkki löytyi kohdasta, joka sisälsi kysymyksiä liittyen toiminnan itsearviointiin: ”Onko työleiri tehokkaasti jälleenrakentanut yhteisön moraalialaa ja mielialaa?”¹²³ Kysymys liittyy suoraan henkiseen jälleenrakennukseen, sillä työleirien toiminnan tarkoituksena oli materiaallisen jälleenrakennuksen lisäksi vahvistaa ja rakentaa avustettavan yhteisön sisintä.

Hinshaw on julkaissut teoksessaan myös pastori¹²⁴ Arvo Ohisen koko Lapin puolesta ilmaisemat kiitokset:

Rakastavien käsien jakama vaatetus on todellakin lämpöistä. Se myös lämmittää sielua. [...] Muistomme tästä avusta, jota saamme näinä suurten koettelemusten aikoina, kestää sukupolvelta toiselle. Äiti tulee kertomaan tyttärelleen, isä pojalleen, vuodesta toiseen.¹²⁵

Aivan selvää ei ole, missä tämä julkilausuma¹²⁶ on julkistettu tai esitetty, onko se käännetty suomesta englanniksi ja minkä verran Hinshaw on sitä editoinut. Ohisen kiitoksesta kuitenkin välittyy se, mitä kveekarit ja Hinshaw haluavat toiminnalla nähtävän: materiaa-

¹²¹ Kveekarien avustustoiminta jatkuu kesälläkin. Työleirejä auttamaan koti-, maanviljelys- ja jälleenrakennustyössä, LK 14.5.1946; Kansainväliset työleirit aloittavat toimintansa kesäkuun aikana. Osanottajia Suomen lisäksi ainakin viidestä Euroopan maasta sekä lisäksi Amerikasta ja muista maanosista, LK 1.6.1947; Hinshaw 1947, 7; Meriläinen 2004, 144–145; Ursin 1980, 272.

¹²² Hinshaw 1947, 10–11, 31, 45, 107–108.

¹²³ Hinshaw 1947, 110: ”Has the work camp been effective in reconstructing community morale and spirit?”

¹²⁴ Ohinen, Arvo Johan. Kuka kukin on (Aikalaiskirja), 1954, 588. Projekt Runeberg. Elektroninen aineisto; Nieminen 1983, 381.

¹²⁵ Hinshaw 1947, 39: ”Clothing given by loving hands is warm, indeed. It also warms the soul. [...] Our memories of this aid, which we are receiving in the days of our great distress, will last from generation to generation. Mother will tell daughter, father will tell son, throughout the years.”

¹²⁶ Hinshaw 1947, 39: ”public statement”.

linen apu on hyväksi myös henkisesti, sillä se lämmittää ihmisten mieltä. Ohisen kiitoksessa viitataan myös siihen, että myöhemmät sukupolvet saivat kuulla kveekareiden avustusta. Tämä näyttäisi toteutuneen, sillä kveekareiden toimintaa on muisteltu¹²⁷ useissa yhteyksissä.

Kveekareiden toiminnalla oli merkittäviä henkisiä vaikutuksia – se lisäsi petsamolaisen turvallisuuden tunnetta ja kokemusta huomioiduksi tulemisesta.¹²⁸ Petsamolaiset olivat nimittäin kokeneet jääneensä paitsi niistä etuisuuksista, joita muulle siirtoväelle tarjottiin.¹²⁹ Kveekareiden ja muiden avustajien turvin korpea ei tarvinnut kohdata aivan yksin ja ilman apua. Lisäksi avustukset loivat yhteenkuuluvuuden tunnetta:

Anna-Liisa: Se oli niin tasapuolista siellä se [avustusten tarve] kaikki tarvi sen [avun], että ei monellakaan ollu sitä [omaisuutta tai rahaa] niin paljon että ois ollu paremmat vaatteet tai jotaki.¹³⁰

Varejokiset olivat siis samassa lähtöpisteessä, ilman huomattavaa omaisuutta kaikki olivat avustuksen tarpeessa. Myöhemmin, asuttamisen edetessä ja olosuhteiden tasaantuessa asetelma muuttui. Anneli kertoi, että avustuksia jaettiin vielä silloin kun hän oli yläkoulussa¹³¹ ja silloin avustuksia ei tarvittu enää jokaiseen perheeseen. Tähän Anita lisäsi oleellisen huomautuksen: ”Niin ja joihinki tarvittiin kovasti.”¹³² Perheiden välillä oli eroja elannon saamisessa ja riittävydessä, elintasoerot alkoivat näkyä selkeästi kuitenkin vasta 1950-luvun puolella. Tämän muutoksen huomasi selkeästi Varejoen kansakoulun arkistoista: oppilaiden avustustarve viesti myös perheiden olosuhteista. Vielä 1950-luvun ensimmäisinä vuosina avustuksia on jaettu runsaammin kuin esimerkiksi lukuvoonna 1956–1957.¹³³ Tuolloin avustettavien määrä väheni ja tämä on mahdollisesti luonut oppilaiden ja heidän perheidensä välille uutta asetelmaa. Ensimmäisinä vuosina kaikki olivat avustusten tarpeessa, myöhemmin ryhmä jakaantui avustuksen tarpeessa oleviin ja niihin, jotka pärjäsivät joko pienemmällä määrällä tai kokonaan ilman avustuksia.¹³⁴ Tässä muutosvaiheessa avustusten henkinen merkitys on oletettavasti muuttunut. Avustuksen tarpeessa olevat saattoivat jopa hävetä avustustarvettaan ja köyhyyttään, ja

¹²⁷ Esim. Ryhmäkeskustelu 17.12.2013; Mirjam Kälkäjän toimittama radio-ohjelma Jäämereltä jängän reunaan 1986; Kemoff 1985, 89.

¹²⁸ Avustusten merkittävyyttä voi tarkastella myös Abraham Maslow’n tarvehierarkian kautta: perustarpeiden (ruoka, uni) täytyttyä ihminen tarvitsee turvallisuuden, yhteenkuuluvuuden, rakkauden ja arvannon kokemuksia. Chung & Hyland 2011, 242. Ks. myös Hage 2010, 418.

¹²⁹ Nyssösen (1999, 647) mukaan Riihinen (1988).

¹³⁰ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anna-Liisa Lintula.

¹³¹ Seitsenvuotinen kansakoulu jakaantui tuolloin kaksivuotiseen alakouluun ja viisivuotiseen yläkouluun. Harjuma 2015, 13–13, ks. kuvateksti.

¹³² Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä ja Anita Heiskari.

¹³³ Esimerkiksi vuonna 1952 opettaja oli kirjannut, että koska kyse on evakoiduista, vähävaraisista lapsista ja heidän perheistään, jokaisen oppilaan avustustarve on yhtä suuri ja tästä syystä avustusrahaa maksettiin jokaiselle saman verran. Avustustenjaosta Varejoen kansakoululla, ks. Harjuma 2015, 69–74.

¹³⁴ Ryhmähaastattelu 26.3.2014; Harjuma 2015, 71.

esimerkiksi Mirjam Kälkäjän sekä Erno ja Mauri Paasilinnan kirjoituksissa esiintyy kertomuksia ja muistoja nöyryyttävistä tilanteista avustustenanomiseen liittyen.¹³⁵

Moninaisesta suhtautumisesta avustuksiin viittaa myös Annelin muistelus siitä, että eräs opettaja kävi heillä kylässä ja kertoi että vain sisarusten äiti olisi lausunut kiitokset avustuksenjaon yhteydessä. Anneli pohti, johtuiko se mahdollisesti siitä, että avustukset nähtiin luonnollisena asiana.¹³⁶ Täytyy kuitenkin huomioida, että kyse on tilanteesta, jonka alkuperäinen kokija ja kertoja on tämä kyseinen opettaja. Annelin muiston kautta voi siis tarkastella opettajan näkökulmaa ja käsityksiä.¹³⁷ Mahdollisesti opettaja on muodostanut kylävisiitillä esittämänsä kertomuksen yhden avustustenjaon perusteella, eikä lausumaa voi yleistää koskemaan kokonaista kyläyhteisöä tai lukuisia muita avustustenjakotilaisuuksia. Todennäköisesti siis muutkin, kuin vain sisarusten äiti, ovat ottaneet avustukset kiitoksella vastaan. On kuitenkin mahdollista, kuten Annelikin tulkitsi, että osa siirtolaisista näki avustukset asiaankuuluvina asioina – kouluhan jakoi niitä vuosittain – eivätkä kaikki aina välttämättä huomanneet niistä kiittää.

Mielenkiintoista on, että julkaistuissa kirjoituksissa avustusjärjestöjen toimia muistellaan toiminnan kautta ja muutoinkin näyttää, että avustuksiin suhtauduttiin hyvin monella tapaa. Osa häpesi, osa otti ilolla ja kiitoksella vastaan, osa ei välttämättä muistanut eikä huomannut kiittää. En kuitenkaan väittäisi, että lausutuilla kiitoksilla ja avustuksen merkityksillä olisi suoraa verrannollisuutta – avustukset ja huomioiduksi tuleminen on varmasti ollut merkittävää ja se on lämmittänyt mieltä, vaikkei näitä tuntemuksia olisikaan aina puettu sanoiksi.

¹³⁵ Kälkäjä 1995, 90; Paasilinna, E. 1996, 81; Paasilinna, M. 2009, 62–64,

¹³⁶ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä. Lisäksi Anneli huomautti, ettei hänen tarkoituksenaan ole kehua tai moittia ketään, mutta koska kyseinen muisto oli jäänyt hänelle niin selkeästi mieleen hän toi sen ryhmähaastattelussa esille. Anneli Räihä, puhelinkeskustelu 5.6.2015.

¹³⁷ Muistitiedon luonteesta ks. Fingerroos 2010, 60; Rossi 2004, 233.

3. ELÄVÄ YHTEISÖ

3.1. Hierarkian ja yhteisön jälleenrakentaminen

Ympäristön asettamiin haasteisiin vastaaminen muodostaa kulttuurihistorioitsija Veikko Litzenin mukaan kulttuurin.¹³⁸ Varejoella siirtolaiset reagoivat ympäristön asettamiin haasteisiin oma-aloitteellisuudellaan. Ensimmäiset vuodet olivat vilkasta rakentamisen ja asuttamisen aikaa, kun perheelle piti saada edes väliaikaista suojaa pään päälle.

Varejoella perustettiin jo ensimmäisten vuosien aikana useita järjestöjä ja seuroja, joihin lähes kaikki kyläläiset ottivat ahkerasti osaa.¹³⁹ Anneli tulkitsi tämän yhteistyön juontuvan jo Petsamosta, missä oli ollut runsaasti aktiivista yhteisötoimintaa.¹⁴⁰ Siellä oli esimerkiksi ollut maamiesseura ja maatalousnaiset, sonniosuuskunta ja hevosjalostusyhdistys, Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliiton¹⁴¹ Varejoen osasto ja 4H-kerho, urheiluseura, nuortenjärjestöt Maaseudun Nuortenliitto (MNL) ja Pioneerit, ynnä muut ihmisiä yhteen koonneet tahot.¹⁴² Kylälle saatuja avustuksia ja tavaroita – kuten maamiesseuran hankkimaa puimakonetta – pyrittiin käyttämään yhdessä.¹⁴³ Yhdistykset, järjestöt ja seurat mahdollistivat elämän haltuunottamisen. Elna esimerkiksi kertoi, että 4H-kerhon järjestämällä ompelukursseilla ihmiset muokkasivat lahjoitusvaatteista paremmin istuvia: ”[N]aisilla ei ollu peukalo keskellä kämmentä [...] kaikkea koetettiin tehdä itte.”¹⁴⁴ Itse tekeminen oli varmasti monelle merkittävää, *itse tehty* oli usein sama kuin *oma*. Lisäksi noissa oloissa oli pakko jaksaa ja pärjätä ja osata, ja jos ei osattu niin silloin opeteltiin. Kova työn teko ja jälleenrakennus olivat Varejoella arkea.

Jälleenrakennus oli osaltaan myös vanhan hierarkian palauttamista.¹⁴⁵ Epäjärjestys ja epävarmuus tulevasta piti saada jotenkin hallintaan. Varejokiset katsoivat parhaaksi keinoksi tarmokkaan yhdistys-, järjestö- ja seuratoiminnan aloittamisen. ”[K]oko Varejoki”¹⁴⁶ työskenteli, jotta olot vakautuisivat ja normalisoituisivat. Varejokiset näyttivät tarmokkailta myös ulkopaikkakuntalaisten, kuten Sirkka-opettajan silmissä:

¹³⁸ Litzen 1981, 8.

¹³⁹ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013.

¹⁴⁰ Ryhmähaastattelut 26.3.2014, Anneli Räihä. Katri Forsmanin artikkeli *Petsamon yhdistyselämä* käsittelee laajalti aihetta. Forsman 1999, 401–431.

¹⁴¹ Mannerheimin Lastensuojeluliitto tunnettiin aluksi tällä pidemmällä nimellä. Harjumaa 2013, 15.

¹⁴² Ryhmäkeskustelu 17.12.2013; Ryhmähaastattelu 26.3.2014; Kälkäjä 1999, 674–675. MNL oli Maalaisliiton, eli nykyisen Keskustan nuorisjärjestö, Pioneerit taas SKDL:n eli nykyisen Vasemmistoliiton nuorisjärjestö. Maalaisliiton voiman ja vallan kaksi vuosikymmentä. Keskusta [s.a.]; Pioneerit, 19.6.2013. Vasemmistoliitto; SKDL:n perustamisesta 70 vuotta. *Kansan Tahto* 29.10.2014.

¹⁴³ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013; Ryhmähaastattelu 26.3.2014.

¹⁴⁴ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

¹⁴⁵ Lähteenmäki 1999, 212.

¹⁴⁶ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä.

[A]ktiivisuus oli kyllä minusta [...] hämmästyttävä [...] oltiin tarmokkaita ja reippaita [...] tomloseksi pieneksi maalaiskyläksi siellä suon laidassa, niin kyllä siellä oltiin siis hyvin avarakatseisia.¹⁴⁷

Tämä avarakatseisuus voi olla peräisin jo monikulttuurisesta kanssakäymisestä ja yhteiselosta Petsamossa.¹⁴⁸ Myös evakossa piti tulla toimeen erilaisten ihmisten kanssa.

Lisäksi Sirkka ja miehensä Heikki kertoivat näkemyksistään seuraavasti:

Sirkka: [S]itä voitiin huonosti siitä sodasta, siitä ihan selvästi voitiin [...] huonosti, siitä oli [...] mentävä vaan eteenpäin [...]

Heikki: Heille oli kova paikka, asettua asumaan uuteen paikkaan ja asettua siihen kylään [...] ei se ollu kovin [...] heleppoa elämää.¹⁴⁹

Haastattelu tehtiin helmikuussa 2015 ja kyse on käsityksistä, jotka puettiin sanoiksi lähes 60 vuotta myöhemmin. Sirkkan ja Heikin lausahdukset eivät kuitenkaan ole ristiriidassa muissa haastatteluissa ja tutkimuskirjallisuudessa esiintyneiden ja tutkimuksessani käsittelemieni asioiden kanssa. Sodan ja evakon jälkeiset tuntemukset aiheuttivat henkistä pahoinvointia eikä asettuminen Varejoelle tästäkään syystä ollut helppoa. Siksi onkin mielenkiintoista, että Michel Foucault huomauttaa osan laitoksista toimivan myös parantavina järjestelminä, joiden tarkoituksena on sopeuttaa ihmisiä osaksi yhteiskuntaa. Soveltuvia keinoja on useita: ”aikataulu, päiväjärjestys, pakolliset liikkeet, säännölliset toimet, yksinäinen mietiskely, yhteinen työ sekä totuttamien hiljaisuuteen, ahkeruuteen, kohteliaisuuteen ja hyviin tapoihin.”¹⁵⁰ Tarkoituksenani ei ole verrata Varejokea rankaisulaitokseen eikä Erno Paasilinnan tavoin pakolaisleiriin.¹⁵¹ Siirtoväen asuttaminen ei ollut rankaisutoimenpide, vaan olosuhteiden sanelema pakko – jonnekinhan yli 400 000 ihmistä tuli asuttaa. Sen sijaan pohdin näiden ”parantavien keinojen” näkyvyyttä ja vaikutusta Varejoella. Raivaus- ja rakennustyöt edellyttivät nimittäin säännöllisiä toimia, joita aikataulu ja päiväjärjestys rytmittivät. Kuokkiminen ja lapiointi, sahaaminen ynnä muut työnteon liikkeet olivat ”pakollisia liikkeitä”, joita tehtiin toisaalta yhdessä, mutta joiden aikana oli mahdollista myös mietiskellä asioita. Hiljaista ei työnteoko tosin ollut, työn äänet¹⁵² kaikuivat Varejoen korvissa, joita ahkerasti muokattiin asuinkelpoisiksi.

Lapsetkin tottuivat työnteokoon pienestä pitäen ja he saivat erilaisia askareita hoidettavakseen. Sisarukset esimerkiksi olivat mukana pellonraivauksessa kantoja irti repi-

¹⁴⁷ Sirkka Kinos, haastattelu 17.2.2015.

¹⁴⁸ Vrt. esim. Tuominen 2015, 313; Alavuotunki 1999, 41; Lähtenmäki 2004, 274, 445, 447.

¹⁴⁹ Sirkka ja Heikki Kinos, haastattelu 17.2.2015.

¹⁵⁰ Foucault 2000 (1975), 178.

¹⁵¹ Paasilinna 2000, 264.

¹⁵² Varejoen äänimaisemasta ks. Nyyssönen 1999, 643.

mässä, metsästä kaadettua pöllipuuta parkkaamassa ja vasikan karsinaa rakentamassa.¹⁵³ Ihmiset tottuivat ahkeruuteen ja kovaan työhön Varejoella, mistä antaa viitteitä myös sisarusten vuoropuhelu:

Anneli: Niinku oli pakko elää. [...] ihmiset oli kuitenkin onneksi semmosia työteliäitä. Se oli se kaikki. Ja sitten nämä yhistyksien, siihen perustettiin toimintaa [...]

Anita: Ja varmaan tää nuoriso [...] yhtähyvin ku meki niin koko kylän nuoriso, voi sanoa että aivan työhulluja ihmisiä, me kaikki.¹⁵⁴

Näiden toimien parantavia vaikutuksia voi pohtia vielä Marja Tuomisen huomioiden avulla. Rovaniemeläisveteraanien muistelupuheessa ilmeni, että sodan jälkeinen suru ja tuska purettiin työntekoon, ja lopputulos oli usein voimaannuttava: ”Se tuntu ihanalta olla, ko ite on tehenny talon!”¹⁵⁵ Koti symboloi monia asioita – turvallisuutta, ja järjestystä ja se luo tunteen elämänhallinnasta.¹⁵⁶ Oman käden jälki, itse rakennettu ja tehty on melkoista terapiaa. Jälleenrakennus ja kylmien tilojen asuttaminen oli siinä mielessä parantava järjestelmä, että kodittomiksi jääneet ihmiset – evakot ja siirtolaiset – piti sopeuttaa osaksi yhteiskuntaa. Tämä tapahtui työntöön ja itsetekemisen avulla.

Sopeutumisen kannalta nuorison – joissa perinteisesti nähdään tulevaisuus – osallistuminen oli tärkeää. Nuorisotoimintaa järjestettiin muun muassa Maaseudun Nuorten Liiton (MNL) parissa, ja Varejoen osaston perustamiskokous pidettiin lokakuussa 1951.¹⁵⁷ Peräpohjolan piirin puheenjohtaja Antti Laurinolli kertoi eräässä haastattelussa: ”MNL:n harrastusten parissa nuoret ovat oppineet ajattelemaan asemaansa yhteiskunnassa ja rakentamaan tulevaisuuttaan myös yhteiskunnallisessa mielessä.”¹⁵⁸ Tätä ajatusta nuorten asemasta ja roolista tulevaisuuden yhteiskunnan rakentamisessa kuvastaa hyvin liiton kuvitus (ks. Kuva 2, vasen reuna), jossa nuori nainen katsoo yläviistoon ja hän joutuu varjostamaan kasvojaan, ilmeisesti auringon kirkkailta säteiltä, mikä symboloi myös kirkasta tulevaisuutta. Samalla hän kannattelee tekstiä ”rakennamme ihmisen yhteiskuntaa”, mikä johdattaa ajatukset jälleen kohti tulevaisuutta ja korostaa sekä yksilön vaikutusta, että yhteisöllisyyden merkitystä tuossa työssä.

¹⁵³ Ryhmähaastattelu 26.3.2014. Parkkaaminen tarkoittaa puun kuorimista.

¹⁵⁴ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä ja Anita Heiskari.

¹⁵⁵ Tuominen 2012, 67. Tuominen analysoi artikkelissaan kuntoutuslääkäri Ritva Tuomaalan tekemiä rovaniemeläisveteraanien haastatteluja.

¹⁵⁶ Sallinen 2004, 86.

¹⁵⁷ *MNL:n perustamiskokous Varejoella*, PS 17.10.1951.

¹⁵⁸ *MNL:n on kehitettävä jäsenistöään myös sosiaalisiksi yksilöiksi*, PS 16.10.1952.

Kuva 2. Maaseudun Nuorten Liiton kuvitusta (*Pohjolan Sanomat* 23.10.1954) ja Varejoen osaston *Raivaaja*-lehden kansikuva ja sisältöä (numero 1 vuodelta 1957, viides vuosikerta). *Raivaaja*-lehden skannatut kuvat: Johanna Tuovinen. MNL:n vaikutus näkyy lehdessä logoina sekä tekstinä "Maaseudun Nuorten Liiton Varejoen osaston Äänenkannattaja". Kansikuva ei suoraan viittaa Varejokeen, mutta se onkin laadittu Tervolan kulttuurikilpailun voittoa tavoitellen, jolloin siinä on käytetty huomiota herättävää väriä ja postikorttimaista sommitelmaa.

MNL:n parissa nuoret toimittivat *Raivaaja*-nimistä lehteä, jota työstettiin ensin omalla ajalla ja luettiin yhteisissä tapaamisissa, joita nimitettiin tupailloiksi. Johanna Tuovinen digitoi ne lehden numerot (24 kappaletta), jotka olivat tallessa Varejoen koululla. Osa numeroista on kenties tekijöidensä hallussa. Tuovisen mukaan lehdessä välittyy vahva tulevaisuus- ja työeetos. Sisältö painottui positiivisiin asioihin ja tapahtumiin, kylän niukkaa arkea ja elämää ei juuri käsitelty.¹⁵⁹ Tämän huomioiden kyseinen, vuoden 1957 numero on poikkeuksellinen: Varejoen asuttamista käsiteltiin otsikolla "Varejoen vaiheita". Tekstin kirjoittaja Vilho Kemoff kuvasi kylän alkuvaiheita "synnytystuskiksi", mikä osaltaan kuvastaa asuttamisen vaikeutta mutta sitä, että elämässä oli jo päästy eteenpäin.¹⁶⁰ Lehti ilmestyi kylän asuttamisen 10-vuotispäivän aikoihin, mikä selittää tätä taaksepäin suuntautuvaa aihetta. Lisäksi kyseinen numero oli Tervolan kulttuurikilpailun voittajalehti.¹⁶¹

MNL:n toiminta kokosi nuorisoa yhteen ja loi käsityksiä oman työn ja yhteisöllisyyden merkittävydestä ja oletettavasti tämä eetos välittyi myös niidenkin keskuuteen, jotka eivät toimineet MNL:n parissa. Voikin pohtia kuinka lujassa tämän toiminnan vaikutukset mukanaolleissa pysyivät. Moni heistä tuli myöhemmin laajemminkin tunnetuksi: Mirjam Kälkäjästä ja Erno Paasilinnasta tuli toimittaja-kirjailijoita, Reino Paasilinnasta

¹⁵⁹ Johanna Tuovinen, sähköpostiviesti 7.5.2015.

¹⁶⁰ Kemoff 1957, 6.

¹⁶¹ *MNL:n työsaralta. Varejoen nuoriso harjoittelee yhtä aika kolmea näytelmää*, PS 28.4.1957.

kansanedustaja¹⁶² ja europarlamentaarikko¹⁶³, ja Mauri ja Arto Paasilinna ovat kirjailijoita. Lehden parissa toimi paljon muitakin aikaansaavia mutta tuntemattomimmiksi jääneitä ihmisiä. Esimerkiksi Erno nimittää Vilho Kemoffia kylän ”voimamieheksi”, joka laajensi peltojaan ”kaiken pajukon keskellä”.¹⁶⁴ Haasteelliset lähtökohdat Varejoella näyttävät muovanneen monelle halun vaikuttaa asioihin yhteiskunnallisesti, kommentoida olosuhteita ja herättää keskustelua.

Edellä olevassa tulkinnassani on paljon samaa, kuin Mirjam Kälkäjän kirjoituksessa: ”Yhdistystoiminta, talkoot, yhteiset hankkeet olivat terapiaa, kurouduttiin yhteen, että kesti ympäristön paineet, oltiin ”omien parissa” [...]”.¹⁶⁵ Oma-aloitteisuus, yritteliäisyys, aktiivisuus ja yhteisöllinen toiminta olivat varejokisten tapa vastata ympäristön asettamiin haasteisiin.¹⁶⁶ Olosuhteita pyrittiin parantamaan yhdessä, tosin Anneli mainitsi että lähes jokaisesta talosta osallistuttiin yhteistoimintaan.¹⁶⁷ Oli siis myös niitä, jotka eivät syystä tai toisesta osallistuneet. Useimmille muiden kyläläisten tuki ja yhteistoiminta oli kuitenkin ”terapiaa” – yhteisön ja yhteisöllisyyden materiaalista ja henkistä jälleenrakennusta. Henkiseltä kannalta työn teko ja itse tekeminen olivat myös tapa ottaa elämä haltuun ja rakentaa tulevaisuutta, sillä toimilla nähtiin olevan myös yhteiskunnallisia vaikutuksia.

3.2. Suuret perheet ja kova yritys

Perheiden lapsirikkaus oli yleistä sodan jälkeen. Varejoella tuohon aikaan syntyneet lapset kuuluivat nimittäin suuriin ikäluokkiin¹⁶⁸, joita Anna-Liisa kuvasi osuvasti mainitessaan: ”[N]iitä tuli lapsia vähän joka ikiselle perheellekki [...]”.¹⁶⁹ Tätä kuvaa myös sisarusten käymä keskustelu:

Anneli: [S]inne [*Varejoelle*] tuli aina lisää niitä petsamolaisia myöhemmin ja meilähän oli jo [...] [*pää*]rakennus [*valmiina*] [...] meillä oli semmonen pikku [...] kamari, siihen tuli yks perhe asumaan ja sitte vintille toinen perhe, ja kaikilla oli hirveesti lapsia. [...] siis monet asu tällälailla aina jonku vintillä ennenku ne sai oman asunnon [...] ja mie muistan että [...] meilläki [...] kolme äitiä sai vauvan yhtä aikaa, ja meille tuli kättilö, nii se juoksi sieltä vintiltä tänne toiseen kamariin ja sitte tänne toiseen kamariin, äiti oli yks niistä [*joka sai vauvan*].

¹⁶² Reino Paasilinna. Eduskunta [25.5.2015].

¹⁶³ Reino Paasilinna. Euroopan parlamentti. Parlamentin jäsenet. [25.5.2015]

¹⁶⁴ Paasilinna, E. 2000, 263.

¹⁶⁵ Kälkäjä 1999, 675.

¹⁶⁶ Vrt. Litzén 1981, 8.

¹⁶⁷ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä.

¹⁶⁸ Ks. esim. Kaarninen, M. 2011, 425–426.

¹⁶⁹ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anna-Liisa Lintula.

Anna-Liisa: ”Sano sille kättilölle sinne yläkertaan, että sitte ku se kerkiää sieltä nii tuu tänne alakertaan.”

[*Naurua*]¹⁷⁰

Kyseinen keskustelu on hyvin konkreettinen esimerkki yhteisön kasvamisesta. Enimmäkseen asukkaita Varejoella oli noin 600.¹⁷¹ Yhteiselo oli ajoitellen ahdasta, kuten kuvitella saattaa, kun saman katon alla asustaa kolme perhettä lapsineen ja vastasyntyneine vauvoineen. Vähitellen tästä väliaikaisasumisesta muiden vintillä ja rakennuksista päästiin oman tilan ja kodin suojaan.

Marja Tuominen huomauttaa, että suuria syntyvyyslukuja eivät selitä yksin valtion talous- ja sosiaalipoliittiset linjaukset, kuten lapsilisät ja äitiysavustukset, vaan kyse oli myös sodan jälkeisestä mentaalista jälleenrakennuksesta: ”[V]uosikautia jatkunut kuoleman läsnäolo vaati vastapainokseen uutta elämää.” Lapsissa nähtiin tulevaisuus, jatkuvuus ja vanhuudenturva.¹⁷² Lisäksi lapset luovat kodin tuntua.¹⁷³ Sodan jälkeen tarvittiin elämän ja elämisen kokemuksia: yhdessäoloa ja kanssakäymistä, lastentekoa ja uuden elämän syntymistä. Varejoella syntyneillä lapsilla ei ollut muuta kotia, mikä mahdollisesti auttoi myös vanhempia kiinnittymään uuteen paikkaan – lastensa synnyin kotiin. Lasten syntymät sekä auttoivat että pakottivat ihmisiä jaksamaan, kuten sisarukset toivat keskustelussaan esille:

Anna-Liisa: Ja pakkohan se oli yrittää ku kaikilla perhe vain kasvo ja kasvo ja joka vuosi tuli lapsia, nii ei siinä enää paljo auttanu...

Anita: [*täydentäen lausetta*] ...muutaku painaa etteenpäin.¹⁷⁴

Perheen toimeentulon eteen ja muutoinkin elämässä pärjätäkseen piti tehdä ahkerasti työtä. Aihetta sivusi myös Elna:

[k]yllä sitä piti heti lähteä töihin ku kynnelle kykesi, ku joku otti töihin [...] ja se oli kauhean kurjaa aikaa, mä muistan ku meilläki oli niin monta poikaa [...] kuustoistako ne täytti, niin Tervolan kunta alko niitä verottamaan. Ne tekivät kuulemma työtä tilan hyväksi, niin verottamaan, no se oli [...] aivan pätkähullu aatos, että mitä semmonen kuustoista-vuotias teki tilan hyväksi [...] semmosta työtä, joka oli verotettavaa. Hyvä ku niille leipää saatiin, nii että ne pysy hengissä [...] niitä laskettiin vissiin, että ne jo sinne metätöihin meni ja mutta että ei kait siinä enää paljon mittää mettää [*naurahtaa*] mettää tehäkkään, hyvä että halakoja sen verran tehtiin, että pysy mökki lämpimänä. [...] ja siinä vaiheessa varmasti meidän isäki lähti sitte sinne TVL:n¹⁷⁵ hommiin [...] kyllä niitten on pitäny lähtiä niitten alkuperästen isäntien muihin hommiin ja äiti, vaikka oli viistoista lasta synnyttäny niin vielä [...] lähti

¹⁷⁰ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä ja Anna-Liisa Lintula.

¹⁷¹ Nyssösen (1999, 651) mukaan Aho, Iloja ja Keränen (1987) ja Riihinen (1988), ks. myös Harjumaa 2015, 36–37, alaviite 162.

¹⁷² Tuominen 2003, 124.

¹⁷³ Granö 2004, 143. Päivi Granö tosin lisää, että lapsi tekee kodin ”vain silloin, kun koti-määritelmä vaati lapsen läsnäolon”. Tuntemus kodista ei siis välttämättä edellytä lasten olemassa- ja läsnäoloa. Ks. myös Laitinen 2002, 200.

¹⁷⁴ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anna-Liisa Lintula ja Anita Heiskari.

¹⁷⁵ Tie- ja vesirakennuslaitos perustettiin vuonna 1964, joten voi olla että Elna tarkoittaa TVL:n edeltäjää TVH:ta eli Tie- ja vesirakennushallitusta. Tielaitoksen virstanpylväät [26.5.2015].

sillon ku meistä tytöistä nuorin pääsi kansakoulusta, niin jäi hoitamaan lehmiä ja niitä nuorimpia [*lapsia*] ja äiti lähti töihin, muualle [...]¹⁷⁶

Myös lasten työpanosta ja osallistumista kodin puuhiin kaivattiin. Lisäksi Elnan muistosta välittyy kokemus kunnan kohtuuttomasta verotuksesta, joka niukensi perheiden jo ennestään niukkaa toimeentuloa. Vanhempienkin piti lähteä muualle töihin, sillä kotitilan rakennus- ja raivaustyöt ja metsästä saatavat ansiot eivät enää riittäneet isoille perheille. Myöhemmin vuosina ihmiset alkoivatkin työskennellä moninaisten ammattien parissa, mikä näkyy Varejoen kansakoulun oppilasluetteloissa vuosilta 1947–1960. Asutustilallisia oli ylivoimaisesti eniten, muuten varejokiset työskentelivät maanviljelijöinä, rakennuksilla (rakennusmestarina ja muurarina), tekivät erilaisia sekatöitä (työmies, sekatyömies, työläinen), ja erikoisammattien harjoittajia, kuten suutarina, kirves- ja liikemiehenä, autoilijana, asioitsijana, seppänä, sekä myymälänhoitajana.¹⁷⁷ Ammattien muuttuminen kertoo osaltaan pakottavasta tilanteesta tehdä jotain työtä perheen toimeentulon eteen, toisaalta se viestii myös hierarkian jälleenrakentumisesta. Yhteisen lähtötilanteen jälkeen työskenneltiin muilla aloilla ja mahdollisesti kotitilan töiden valmistuttua ihmisillä oli mahdollista palata alkuperäisen ammatin pariin tai työllistyä uudelle alalle. Tosin suurten perheiden äidit olivat kiinni kotitöissä ja lastenhoidossa, elleivät sitten vanhimmat lapset ottaneet tätä vastuuta osin kantaakseen, kuten Elnan muistossa ilmenee.

Vuosien ahkeran työn myötä olosuhteet alkoivat vähitellen tasaantua: tilat ja lapset kasvoivat ja pellot alkoivat tuottaa, vaikka elo niukkaa olikin. Olosuhteiden tasaantumisen ja hierarkian jälleenrakentumisen osoituksena oli esimerkiksi koulunkäynnin vakiintuminen. Lapsia oli Varejoella alusta alkaen runsaasti. Kansakoulun tilastojen mukaan jo ensimmäisenä lukuvuonna 1947–1948 oppilaita oli yli 80. Enimmillään oppilaita oli lukuvuonna 1950–1951, peräti 140 henkeä. Sitten oppilasmäärät palasivat noin 80 hengen lukemiin, kun lähelle valmistui Sihtuunan koulu. Varejoella koulua käytiin vuosikausia ahtaissa ja huonokuntoisissa väliaikaistiloissa, vuoro-opetuksena. Osaa lapsista opetettiin aamupäivällä, osaa iltapäivällä ja illalla vanhimmat oppilaat kävivät vielä jatkokoulua. Tämän jälkeen saattoi olla vielä jopa kello 22:een tai 23:een asti opintokerho- ja varhaisnuorisotoimintaa.¹⁷⁸ Koulunkäynti aloitettiin siis varsin pian ja tältä osin se vakiinnutti elämää, loi tunnetta elämän normalisoitumisesta arkea ja ajankäyttöä rytmittämällä. Ensimmäiset koulunkäynnin vuodet olivat kuitenkin melkein kaikilta osin poikkeusoloa. Esimerkiksi

¹⁷⁶ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

¹⁷⁷ TKA. Varejoen kansakoulu. Ad:2. Oppilasluettelokirja oppivelvollisista lukuvuonna 1947–; TKA. Varejoen kansakoulu. Ad:1. Oppilasluettelokirja lukuvuonna 1947–; TKA. Varejoen kansakoulu. Bb:1. Oppilastiedot II vuosilta 1954–1960

¹⁷⁸ TKA. Varejoen kansakoulu. Ad:2. Päiväkirjoja (8 kpl) 1947–50. Varhaisnuorisotyön päiväkirja 1948–51, 1955–57; Harjumaa 2015, 34, 38. Sivun 34 taulukko on koottu syyslukukauden loppupuolella laadittujen tilastojen pohjalta ja oppilasmäärät saattoivat muuttua lukuvuoden aikana.

samalla luokalla olevien lasten väliset ikäerot olivat suuria, sillä vanhimmat lapset eivät olleet tätä ennen käyneet koulua juuri ollenkaan ja heidät sijoitettiin osaamistaan ja taitojaan vastaavalle luokalle – ei sille luokalle mihin he ikänsä puolesta olisivat kuuluneet. Kotitilan työt vaativat usein lasten mukana oloa, ja tästä syystä joillekin kertyi poissaolotunteja jopa useita satoja lukuvuodessa. 1950-luvun loppupuolella koulunkäynti normalisoitui.¹⁷⁹ Lapset menivät ensimmäiselle luokalle kouluun 7-vuotiaina, siirtyivät vuosi vuodelta seuraavalle vuosiluokalle, samalla luokalla oli keskenään saman ikäisiä lapsia ja kotitilan työt eivät enää pitäneet lapsia poissa koulusta, sillä rakennus- ja raivaustyöt olivat edenneet pitkälle tai kokonaan valmistuneet. Omaa koulurakennusta saatiin kuitenkin odottaa lähes vuosikymmenen verran.

Tammikuussa 1954 paloi Tervolan Osuuskaupan rakennus, jossa kansakoulun ala- ja keskiluokkalaiset kävivät koulua. Parakissa sijaitivat myös varasto ja myymälä sekä postitoimisto. Kaikki irtaimisto tuhoutui.¹⁸⁰ Anitan muistoissa tulipalo liittyy joululahjaksi saatuun rakkaaseen ja kaunisvaatteiseen pahvinukkeeseen, Armiin. Ensimmäistä luokkaa käynyt Anita kulki koulussa oppilasasuntolasta käsin. Hän oli ottanut nukken kotoa asuntolaan ja kouluun mukaan, jotta saisi sillä vapaa-ajalla leikkiä. Armi unohtui koululle, ja yöllä syttyi tulipalo.¹⁸¹ Lapselle tällainen menetys oli riipaisevaa. Voi olettaa että parakin palo hankaloitti koko yhteisön elämää ja oli mahdollisesti melkoinen järkytys henkisestikin.

Varejoelle oli vuosikausia toivottu pysyvää koulua, mutta asia ei tahtonut edetä rakennusmestarin ja Tervolan kunnan taholta. Tulipalon jälkeen rakennettiin pysyvä kivikoulu, joka valmistui vuonna 1955 ja joka on nykyäänkin olemassa.¹⁸² Paradoksaalisesti oma koulu saatiin siis takapakin vauhdittamana. Samaisessa koulussa käytiin myös ryhmäkeskustelu. Elna työskenteli keittäjänä jo parakissa ja siirtyminen kivikouluun oli hänen mukaansa merkittävä edistysaskel:

[S]e oli aivan tosi ihana ja tosi hieno asia että saatiin Varejoelle tämä koulu, ja lapset pääsi saman katon alle. Että varsinki sen tulipalon jälkeen [...] se oli kovin semmosta hajanaista se koulunkäynti ku kirjat ja kaikki palo. [...]¹⁸³

Tätä ennen lapsia opetettiin erillään sijaitsevilla väliaikaistiloissa, joten yhtenäinen koulu helpotti opetusta, lasten koulunkäyntiä ja kouluruokailua. Lisäksi Erno ja Mauri

¹⁷⁹ Harjumaa 2015, 40–43, 76–77.

¹⁸⁰ TKA. Varejoen kansakoulu. Ca:1. Johtokunnan kokouspöytäkirja 23.1.1954 (vrt. Harjumaa 2015, 51); *Posti- ja kouluparakki poroksi Varejoella – vahingot n. 2 miljoonaa*, PS 23.1.1954. Uutisessa arvellaan, että tulipalo syttyi pakkasten takia poikkeuksellisen paljon lämmitetystä ja haljenneesta savupiipusta.

¹⁸¹ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anita Heiskari. Ks. myös Harjumaa 2015, 51–54.

¹⁸² TKA. Varejoen kansakoulu. Db. Kertomus Varejoen kansakoulun toiminnasta lukuvuonna 1955–1956; Harjumaa 2015, 49–51.

¹⁸³ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

Paasilinna kuvaavat kirjoituksissaan, että Sihtuunan koulun valmistuminen lyhensi koulumatkaa yli 10 kilometristä noin viiteen kilometriin, jolloin niiden lasten, jotka vielä kävivät kansakoulua, ei tarvinnut enää majoittua asuntolaan.¹⁸⁴ Asuntolatoiminta helpotti perheiden elämää siltä osin, että pitkän matkan oppilaille majoitus ja ylläpito oli ilmaista.¹⁸⁵ Varejoen perheiden lapset eivät siis olleet yhtä aikaa kodeissaan – osa asui asuntolassa ja tältä osin perheiden tilanpuute ja ruokatilanne helpottuivat. Elna tulkitsi myös koulu- kyyditysten alkamisen edistykseksi: lapset saattoivat kulkea koulussa kotoaan käsin, eikä asuntoloita enää tarvittu.¹⁸⁶ Lapsille ja heidän perheilleen tämä mahdollisti yhdes- säolon, tuossa vaiheessa jo omissa, uusissa ja väljemmissä kotirakennuksissa.

Perheiden lapsirikkaus oli osittain seurausta sodan aiheuttamasta elämän ja elämisen kokemusten kaipuusta. Isot perheet pakottivat ja kannustivat kaikkia töihin kykeneviä osallistumaan työntekoon. Rakennus- ja raivaustöiden edetessä oli sekä pakko, että mahdollisuus erikoistua muihin ammetteihin, mikä rakensi hierarkiaa kyläläisten välille: kaikki eivät enää olleet samassa pisteessä. Hierarkia rakentui myös koulunkäynnin nor- malisoituessa, koulu rytmitti arkea, sitä käytiin omassa vakituksessa rakennuksessa ja kukin oppilaista ikäänsä ja taitojaan vastaavalla vuosiluokalla. Asuntolat helpottivat per- heiden arkea mutta nekin kävivät myöhemmin tarpeettomiksi koulukyyditysten järjesty- essä ja perheiden asuinolojen vakiintuessa.

3.3. Eripuraisuutta, rikollisuutta ja työttömyyttä

Muistelupuheessa välittyi pääsääntöisesti myönteinen ja lämmin kuva yhtenäisestä siir- tolaisyhteisöstä. Mahdollisesta eripuraisuudesta ja syrjään vetäytymisestä puhuttiin hy- vin vähän.¹⁸⁷ Sirkka Kinos kertoi tosin havainneensa, että luterilaisten ja ortodoksien vä- lillä olisi ollut erimielisyyksiä, tosin tästä ei ollut enempää puhetta.¹⁸⁸ Kyösti huomautti, että Petsamon väestö koostui eri puolilta Suomea lähtöisin olleista ihmisistä, mutta: ”[L]oppujen lopuksi täällä on aika yhtenäinen kylä sitte ollu [...]” Toivo puolestaan pohti:

¹⁸⁴ Mauri Paasilinnan romaani *Roihankorpi* perustuu osin Paasilinnan perheen eloon Tervolassa sodan jälkeen. Juonenkaari vastaa pitkälti Ernon muistelmia samasta aiheesta; tapahtumat ja henkilöt ovat pääosin tunnistettavissa. Paasilinna, M. 2009, 46, 105; Paasilinna, E. 1996, 65.

¹⁸⁵ Harjumaa 2015, 56.

¹⁸⁶ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

¹⁸⁷ Myönteisen kuvan välittäminen on tyypillistä haastattelutilanteissa, lisäksi läsnäolijat voivat kokea vaikeaksi tuoda esille ”vaikeita” tai muiden kertomasta ”poikkeavia” asioita. Makkosen (2006, 11) mu- kaan Thompson (1988) ja Kortelainen (2003), ks. myös s. 8; Abramsin (2010, 97) mukaan Thomson (2006); Raivo 2007, 56.

¹⁸⁸ Sirkka Kinos, haastattelu 17.2.2015. En itse asiassa rojhennut tiedustella asiasta tämän enempää, koska olin havaitsevinani, että aihe oli hieman arkaluontoinen.

”[E]i näitä kulttuureita näin vain yhteen sidottu täällä Varejoella [...]”¹⁸⁹ Edellä toin jo esille Annelin maininnan siitä, että lähes jokaisessa talossa oli ihmisiä, jotka osallistuivat yhteisön toimintaan. Uudemman kerran hän käsitteli asiaa näin: ”[S]uurin osa oli työte-
liästä [...] siis raivasivat ja tekivät [...] Että vähän meillä oli sitä toisenlaista porukkaa.”¹⁹⁰ Nämä edellä olevat huomautukset viittaavat siihen, että kyläläisten välillä oli jonkin as-
teisia erimielisyyksiä ja osa ihmisistä jäi yhteisen toiminnan ulkopuolelle.

Kenties osa siirtolaisista oli jo niin iäkästä, etteivät he enää kyettyneet tai jaksaneet osal-
listua yhteisölliseen toimintaan, tai joidenkin luonteenpiirteet vain olivat sellaisia, etteivät
he liiemmästi viihtyneet yhteisen työn ja toiminnan äärellä. Esimerkiksi Erno Paasilinna
muistelee vetäytyneensä koulunkäynnin lopetettuaan, ennen armeijaan lähtöä työnteon
ja kirjoittamisen pariin, koska pyrki olemaan äitinsä apuna Väinö-isän kuoltua tuberku-
loosiin. Tämä näkyi sulkeutumisenä ja eristäytymisenä. Mauri Paasilinnan romaanissa
tätä aihetta käsitellään myös; romaanista saa sen kuvan, että kyläläiset pitivät Paasilin-
noja ”outoina ja eristyneinä”, pelkäsivät Ernoa ja pitivät tätä jopa mielenvikaisena. Muu-
tenkin veljesten kirjoituksista saa sen käsityksen, että Väinön toiminta esimerkiksi Pet-
samon siirtoväki r.y.:ssä¹⁹¹ ja erinäisten kirjeiden ja valitusten laatiminen aiheutti eripuraa
kyläläisten ja virkamiesten kanssa.¹⁹² Näyttäisi, että kyse on sekä eristäytymisestä ja
syrjään vetäytymisestä että eristämisestä ja syrjään työntämisestä.

Ihmisloueelle ajoittaiset riiteltyt ovat luontaisia ja koettelevat ajat ovat omiaan herättä-
mään epäluuloja, huhupuheita ja jopa kateutta ja katkeruutta. Ryhmäkeskustelussa si-
vuttiin hieman sitä asiaa, että yhteisön jäsenten välillä oli epätasa-arvoisuutta. Osalla
ihmisistä oli ollut jo Petsamossa sellainen asema, joka takasi heille erioikeuksia myös
Varejoella. Osa esimerkiksi sai pitää tilansa, vaikkeivat suorittaneet lain mukaisia raken-
nusvelvoitteita ja sittemmin myivät tilat ja maat eteenpäin yhtiöille ja valtiolle.¹⁹³ Avustus-
tenjakoistakin epäiltiin, etteivät järjestyneet aina tasapuolisesti. Kenraali Mannerheimin
Lastensuojeluliiton¹⁹⁴ avustuksista kylällä puhuttiin, että parhaat olisi jo viety päältä.¹⁹⁵
Tätä on tietenkin vaikea lähteä todentamaan, eikä se ole edes oleellista. Huomionar-
voista on huhupuheiden negatiiviset vaikutukset kyläyhteisön ilmapiiriin.

¹⁸⁹ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen ja Toivo Kunnari.

¹⁹⁰ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä.

¹⁹¹ Ks. esim. Raekallio 1999 (1990) 648.

¹⁹² Paasilinna, E. 1996, 66, 75, 80; Paasilinna, M. 2009, 31, 109, 128, 139.

¹⁹³ Ryhmäkeskustelu, 17.12.2013.

¹⁹⁴ Varejoen osasto perustettiin keväällä 1949. *Mannerheimliiton osasto Varejoelle*, PS 3.4.1949

¹⁹⁵ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen; Toivo Kunnari, sähköpostiviesti 20.5.2015.

Alkoholismista, pahoinvoinnista ja syrjään vetäytymisestä oli joitain viittauksia keskustelussa ja haastattelussa, kirjallisuudessa itsemurhista ja uutisoinnissa perhesurmayrityksestä.¹⁹⁶ Nämä aiheet koettiin kenties vaikeiksi, koska niistä ei liiemmälti keskusteltu.¹⁹⁷ Mikäli haastattelutilanteet olisivat edenneet tiukasti laatimani rungon ja kysymysten mukaan, aiheet eivät luultavasti olisi noussut lainkaan esille. Tilanteiden vapaamuotoinen luonne antoi puhujille tilaa keskustella näistäkin asioista.¹⁹⁸ Esimerkiksi alkoholia vaikuttaisi Varejoella käytetyn:

Kyösti: [T]appelun nujakoita kylillä oli ja kalijaa tehtiin [...] alkoholi oli kallista [...]

Elna: Joo, mä justiin viime yönä luin siitä pirtuhommasta mitä Suomessa on, nii sehän on ollu hyvin pientä meijän kylällä [...]

Toivo: Mutta Tommi [Tuomas] pitkällä taksimiehen uralla kyllä tietää että mihin kaikkeen ne mettärahat on voinu mennä.

Tuomas: Ja maitorahat.¹⁹⁹

Haastattelutilanteessa hieman yllätyin tästä puheenaiheesta, sillä olin olettanut että tämän kaltaisia aiheita vältettäisiin. Kyöstin mainitsemiin tappeluihin oli alkoholilla luultavasti osuutta. Aivan selvää ei ole, mihin Elna viittaa pirtuhommalla, mutta hän kuitenkin piti Varejoen toimintaa pienimuotoisena. Tuomas taas kuljetti taksillaan metsärahoja ja maitotilejä saaneita kyläläisiä alkoholiostoksille. Alkoholin voi nähdä tapana reagoida ympäristön haasteisiin. Marja Tuominen viittaa Maria Lähteenmäen kirjoittamaan tekstiin koskien Sodankylän Riipin kylänmiesten kuukausittaista näytelmää sotien jälkeen, jossa maitotiliä seurasi taksi ja humala, humalaa taas laulu ja itku. Tämän Tuominen tulkitsee yrityksenä hallita elämäntunnetta ja mentaalisia voimia, kerrata ja käsitellä mennyttä.²⁰⁰ Muistitieto ei anna viitettä siitä käytettiinkö alkoholia Varejoella yksin vai yhdessä, oletettavasti sekä että. Alkoholi tarjosi hetken helpotuksen ja turtumisen, paon arjesta. Toisaalta se saattoi johtaa myös isompiin riitoihinkin. Kyösti muisteli, ettei kylällä olisi isom-

¹⁹⁶ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013; Ryhmähaastattelu 26.3.2014; Kälkäjä 1999, 677; Nyysönen 1999, 653; Paasilinna 1996, 262. Kyseinen räjäytystä suunnitellut mies tosin ei ollut Varejoen vakituisia asukkaita vaan muualta tullut vuokralainen ja yritys jäi puolitiehen. *Aikoi räjäyttää perheensä dynamiitillä, PS* 29.6.1950. Lisäksi käsite ”perhesurma(yritys)” on tässä tapauksessa valitettavan anakronistinen, mutta kuvaa kuitenkin hieman millaisesta tapahtumasta oli kyse.

¹⁹⁷ Vrt. Makkosen (2006, 11) mukaan Thompson (1988) ja Kortelainen (2003).

¹⁹⁸ Vapaamuotoisten keskustelutilanteiden eduista verrattuna strukturoituihin haastatteluihin ks. Portelli 1991, 39.

¹⁹⁹ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen, Elna Nelin, Toivo Kunnari ja Tuomas Nelin. Tässä mielenkiintoista oli, että puheenpötkässä Toivo kannusti kuuntelijan roolissa ollutta Tuomasta osallistumaan keskusteluun. Vrt. Makkonen 2006, 6.

²⁰⁰ Osittain Lähteenmäkeen (1999) viitaten Tuominen 2003, 118.

pia rikoksia tapahtunut, johon Toivo huomautti että ”muutama miehentappo” on sattunut.²⁰¹ Suomalaisessa kulttuurissa surmat liittyvät usein alkoholinkäytön aiheuttamiin riitoihin.²⁰² Onkin hyvin mahdollista, että nämä tapot tehtiin humalapäissään. Henkisen jälleenrakennuksen kannalta alkoholi ei ollut paras lääke hiljaisuuden ja vaikenemisen murtamiseen ja menneisyyden käsittelyyn. Näyttäisi myös, että alkoholin käyttö tuotti uusia kipeitä asioita, joista vaiettiin: ”[N]ehän [tapot] on selevittämättä iän kaiken.”²⁰³

Hiljaisuudessa ja salassa piti tehdä myös niitä kekseliäitä ja hämäriä puuhia, joihin ympäristön asettamat haasteet kyläläiset pakottivat. Tuohon aikaan maanhankintalainmukainen metsä oli hakkuukiellon ja -rajoitusten alaisena.²⁰⁴ Osa kyläläisistä joutui Kemiin metsänhakkuukäräjille, koska he olivat luvatta hakanneet metsää enemmän kuin hakkuukiintiön mukaan olisi saanut hakata. Nimismiehen takavarikoima puutavara liikkui kuitenkin öisin luvatta Ruotsiin asti.²⁰⁵ Rahaa ja elantoa tarvittiin ja kun niitä ei ollut muualta mistä ottaa, niin ne otettiin hakkuukieltojen ja -rajoitusten alaisista metsistä. Toiminta näyttää aivan ymmärrettävältä, pakon edessä tehdyiltä, mutta metsät eivät olleet rajoitusten ja kieltojen alla syyttä. Liian ahkera hakkaaminen tyrehdytti metsän kasvun, eikä se siis ollut metsänhoidollisesti ja taloudellisesti kannattavaa. Moni hakkasi liian paljon ja liian nopeasti. Se johti siihen, ettei metsää juuri ollut käytettävissä myöhemmissä vaiheissa tienestien ja rakennustavaran hankkimiseksi.

Nämä myöhemmät vaiheet koskevat muun muassa 1960–1970-lukua, jolloin maaseutu alkoi tyhjetä asukkaista. Tervola oli Lapin toiseksi pahinta muuttotappioaluetta.²⁰⁶ Anita ja Sirkka kertoivat omat näkemyksensä maaltamuuton ja siirtolaisuuden taustoista:

Sirkka: No kyllähän se nyt siltä näytti että ei täällä [p.o. *siellä Varejoella*] voi elää [...] lapsia oli aika paljon joka talossa [...] johonkihan niitte oli pakko lähtiä.²⁰⁷

Anita: Nii ja sitte ku ajatellaan sitä että vaikka viis taikka kymmenen lasta, eihän ne kaikki voi jäähän siihen [...] siihen jää yleensä yks vain ja toisten on lähettävä jostaki muualta hakkeen se elanto, niin Ruotsiin muuttohan oli hirviän iso.²⁰⁸

Anitan ja Sirkan tulkinta on yhtenevä: suurten perheiden jälkeläisten piti lähteä etsimään työtä ja elantoa muualta, sillä kotitila ei voinut niitä jokaiselle lapselle tarjota. Ei ole kuitenkaan aivan selvää kuinka vahvasti Sirkan tulkinta koski 1950-lukua. Hän kuitenkin kertoi jo opettajana puhuneensa lapsille tulevasta työllistymisestä ja ehdottaneensa

²⁰¹ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen ja Toivo Kunnari.

²⁰² Esimerkiksi professori Jari Tiihosen työryhmä on selvittänyt geneettisen perimän ja alkoholikulttuurin yhteyksiä väkivaltaiseen käytökseen. *Rähinäviinan ainekset selviämässä*, *Tiede* 11.8.2009; Vilkmán 28.10.2014.

²⁰³ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen.

²⁰⁴ *MHL:n mukaisia hakkuukieltoja eniten voimassa Pohjois-Suomessa*, *PS* 12.3.1953.

²⁰⁵ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen.

²⁰⁶ Nyysönen 1999, 651.

²⁰⁷ Sirkka Kinos, haastattelu 17.2.2015.

²⁰⁸ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anita Heiskari.

näille mihin koulutukseen tai työpaikkoihin voisi koulun jälkeen hakeutua.²⁰⁹ Nämä tulevaisuuden näkymät ovat edellytyksiä, jotta ihminen tuntisi olevansa omassa ja oikeassa kodissa.²¹⁰ Tulevaisuuden näkymiä Varejoki, ja ylipäättänsä maaseutu, ei pystynyt kaikille tarjoamaan. Näyttäisi, että sotien jälkeen pohdittiin maatalouden tulevaisuutta ja tulevaa työllistävyyttä, sillä lehdissä kirjoitettiin maatalouden koneistamisesta, esimerkiksi otsikolla: ”Traktori syrjäyttää aikaa myöten hevosen.”²¹¹ 1970-luvun maaltamuutto ”voidaankin nähdä paljolti suurten ikäluokkien synnyttämän ’ikäluokkaruuhkauman’ purkautumisena”.²¹² Maatalouden aleneva työllistävyys ja maaseudun lapsirikkaat talot eivät olleet toimiva yhdistelmä.

Varejoen nuoriso muutti töiden perässä kaupunkeihin ja Ruotsiin 1960-luvulta alkaen, mutta koko Suomessa siirtolaisuus Ruotsiin oli alkanut jo aiemmin.²¹³ Muuttoa ennen nuoret pyrkivät kouluttautumaan. Varejoen kansakoululla järjestettiin esimerkiksi levyseppä- ja hitsauskurssi, jonka turvin lähdettiin hitsariksi.²¹⁴ Tätä muuttoliikettä Tuomas kommentoi varsin tyhjentävästi: ”Monta kuormaa sitä tuli vietyä [...]”.²¹⁵ Taksikuskina hän siis haki pois muuttavat ihmiset kyytiinsä. Moni näistä lähtijöistä jäi pysyvästi Ruotsiin. Vanhempi väki kuoli vähitellen vanhuuttaan pois ja ruotsalaistuneet jälkeläiset, jotka eivät välttämättä osanneet suomea, eivät tulleet enää kesälomillaan käymään Varejoen tyhjissä taloissa.²¹⁶ Kysymykseeni siitä, oliko Varejoki välietappi, Kyösti vastasi: ”No ei niille alkuperäisille ihmisille, ei, mutta [...] niitten lapsille [...]”.²¹⁷ Varejoki ei pystynyt tarjoamaan siirtolaisten jälkipolville pysyvää kotia ja elantoa. Sen sijaan moni alkuperäisistä asutustilallisista, jotka rakensivat ja raivasivat kotinsa kovalla työllä, asettui Varejoelle. Elna tulkitse Varejokea seuraavasti:

Elna: Mutta voimme Varejoesta todeta sen, että Varejoki on tehtävänsä hoitanut, ja elämä jatkuu ja saa sanoa, että miten se oli sanonta, että saa mennä, mutta emmä kuitenkaan vielä luovu Varejoesta, mutta tehtävän on suorittanu saa sanoa, että kasvatti täällä yhen suku-, jos toisenki sukupolvenalun, mutta ainaki sen mikä sodan jälkeen saatiin tulla tänne, nii tuota, kodit on ollut täynnä lapsia ja tuota, on pietty huolta ja ne on siitä lähteneet maailmalle.²¹⁸

²⁰⁹ Sirkka Kinos, haastattelu 17.2.2015.

²¹⁰ Granö 2004, 122.

²¹¹ *Lapin maatalouden on mentävä ajan mukana koneellistumiseen*, LK 31.7.1947; *Maanviljelys on siirtymässä tehokkaampaan koneistamiseen. Traktori syrjäyttää aikaa myöten hevosen*, LK 2.12.1947.

²¹² Haveri & Suikkanen 2003, 162.

²¹³ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen. Suomesta muutettiin Ruotsiin jo 1950-luvulla. *Siirtolaisuus Ruotsiin suuresti lisääntynyt*, PS 31.5.1951.

²¹⁴ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

²¹⁵ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Tuomas Nelin.

²¹⁶ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anna-Liisa Lintula ja Anneli Räihä.

²¹⁷ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen.

²¹⁸ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

Elna näki Varejoen alueena, joka perustettiin tiettyä tehtävää varten, ja joka hoiti sen kunnialla: Varejoki tarjosi siirtolaisille ja heidän jälkeläisilleen kodin ja kasvualustan. Enempää ei hänen tulkintansa mukaan Varejoelta vaadittu, tai ole syytäkään vaatia. Samantapaisen päätelmän esittää Päivi Granö: ”Ehjä elämä, ehjä koti oli se, josta lähtee seuraava sukupolvi maailmalle, henkisesti hyvin varusteltuna.”²¹⁹ Erilaisen tulkinnan Varejoen vaiheista ja sen ihmisistä esittää Erno Paasilinna:

[H]arrasta korvenraivaajaurastusta, uskomatonta vyönkiristystä ja aherrusta soit-
ten ääressä, miehiltä joista monet olivat rakentaneet jo kaksi taloa Petsamossa,
ennen talvisotaa ja välirauhan aikana, menettäneet ne, sotineet vuosikausia rintama-
malla, saaneet korvaukseksi arvonsa menettäneitä obligaatioita, ja joista yksi toi-
sensa jälkeen nujertui Varejoella ennenaikaiseen hautaan, yksinkertaisesti raatoi
itsensä hengiltä. Tapahtui itsemurhia, useita, hermot pettivät uskon romahtaessa.
Talot alkoivat autioitua tai niitä asuivat yksinäiset lesket. Sitten pelot paketoitiin ja
lapset lähtivät Ruotsiin tai minne kykenivät. Sama historia siis kuin kaikilla muillakin
asutusalueilla, sillä kaikkihan ne ovat samanlaisia, köyhien alueiden raatajamuse-
oita. [...] Ja vain parissa vuosikymmenessä läpi koko tämä prosessi, kylän syntyminen
ja kuolema.²²⁰

Ajallisesti Elna ja Erno hahmottavat Varejoen vaiheita suunnilleen saman verran: kaari alkaa Varejoelle saapumisesta ja päättyy jälkipolvien lähtöön. Siinä missä Elna näkee Varejoen ehjänä ja hyvänä kasvualustana, niin Ernon silmissä kylä on kuollut. Täytyy toki muistaa, että Erno muutti jo nuorena pois ja tapahtuma- ja/tai kirjoitusajankohtana, kesällä 1987²²¹ perheen kotitila oli tyhjä, eikä hänellä ollut enää mitään siteitä Varejoelle. Käsitykset Varejoesta vaihtelevat, muttei kummankaan muistelijan näkökulmaa ole syytä kyseenalaistaa, sillä ne välittävät kertojansa tulkintaa ja kokemuksia. Tämä onkin yksi muistitiedon hedelmällisimmistä piirteistä.²²²

Kasvualustana Varejoki oli vaihteleva. Toisaalta siellä oli yhteisöllisyyttä mutta myös hiljaisia ja vaikeaksi koettuja asioita, kuten eripuraa, eristäytymistä ja eristämistä, tappe-
luita ja tappoja sekä elannon saamiseksi tehtyjä hämäräperäisiä puuhia. Elantoa ei Va-
rejoella kaikille riittänyt, vaan aikuistuuksaan lapset suuntasivat muualle töihin. Tässä
mielessä Varejoki tarjosi hyvät lähtökohdat – siellä opittiin sinnikkääksi ja ahkeraksi sekä
tekemään erilaisia töitä, jolloin työllistyminenkin helpottui. Muutenkin tulkinnat ja käsityk-
set olivat vaihtelevia, omien kokemusten mukaisia. Osa oli kiitollinen Varejoesta, johon
saattoi asettua perheen kanssa sodan jälkeen, osalle sillä ei ole enää suurempaa mer-
kitystä. Heidän kotinsa ja juurensa ovat muualla.

²¹⁹ Granö 2004, 143.

²²⁰ Paasilinna 1996, 262.

²²¹ Paasilinna 1996, 276.

²²² Muistitiedon luonteesta ks. Fingerroos 2010, 60; Fingerroos & Haanpää 2006, 34; Portelli 1991, 36.

4. PETSAMON IKÄVÄ

4.1. Ylläpidetty ja lievitetty kaipuu

Kun Petsamo evakuoitiin, juuri mitään ei voitu ottaa mukaan.²²³ Evakkojen ja siirtolaisten menneisyssuhde jäi hajanaiseksi, sillä irtaimiston ja maiseman lisäksi myös moni muisto jäi Petsamoon. Varejoella esineet ja luonto eivät olleet muistuttamassa Petsamossa eletystä elämästä ja oman suvun vaiheista.²²⁴ Tästä syystä muistelupuhe ja tarinointi ovat tärkeitä muistojen ja menneisyyden välittämisen keinoja. Petsamolaiset vanhemmat eivät voineet antaa perintönä lapsilleen irtaimistoa kuten lipastoja ja astioita. Muistot ja tarinat ovat sen sijaan jossain määrin välittyneet jälkipolville, omanlaisenaan, suullisena ja osittain kirjallisena perintönä.

Muistelupuheessa on toistuvia teemoja, kuten kaipuu Petsamoon, jonka myös Sirkka Kinos kertoo havainneensa työskennellessään opettajana Varejoella 1950-luvun loppupuolella.²²⁵ Kaipuu takaisin Petsamoon oli kova jo evakkoajana.²²⁶ Petsamo olikin alati puheissa läsnä:

Toivo:[S]itte ku ne kaks petsamolaista tapas toisensa, ne puhu vaan Petsamosta vaikka ois puukkoja satanu taivaalta, niin me nuorimmat sitte [...] suljettiin korvat, että: "Ei helvetti, taas ne on Petsamossa".²²⁷

Lapsia ja nuoria eivät nämä puheet aina jaksaneet kiinnostaa.²²⁸ Kylän vanhimmat asukkaat, ne jotka olivat Petsamossa eläneet ja asuneet, palasivat Petsamoon puheissaan ja muistelmissaan.²²⁹ Samantapaista puhetta ja kaipausta menetettyyn menneeseen on myös Karjalan evakkojen ja siirtolaisten, sekä heidän jälkipolviensa keskuudessa.²³⁰ Muistelupuheen avulla alueen menneisyyttä ja vaiheita on mahdollista kerrata ja käsitellä, tuottaa se hallittavissa ja ymmärrettävissä olevaan muotoon.²³¹ Jokainen muistelija tuottaa näin oman tulkintansa menetetyistä alueista.

Petsamosta puhuttiin, sinne kaivattiin ja sen läheisyyteen myös matkustettiin mahdollisuuksien mukaan. Anita esimerkiksi kertoi, että isä-Konrad ja tämän veli kävivät joka

²²³ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin; Nyysönen 1999, 641.

²²⁴ Esineisiin ja maisemaan kiinnittyneistä muistoista ks. Lähteenmäki 1999, 211; Tuominen 2010, 332.

²²⁵ Sirkka Kinos, haastattelu 17.2.2015.

²²⁶ Tuulikki Soinin muistelmä Petsamon evakuoinnista ja evakkoajasta Kalajoella on julkaistu teoksessa *Pohjoinen taikapiiri* (1977). Ks. eritoten s. 22.

²²⁷ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Toivo Kunnari.

²²⁸ Myös Anna-Liisa Lintula (ryhmäkeskustelu 17.12.2013) mainitsi, että heidän luonaan kulki paljon kyläläisiä, joiden puheita ei lapsena tullut juurikaan kuunneltua.

²²⁹ Vrt. Lähteenmäki 2006, 79.

²³⁰ Fingerroos 2010b, 128, 158–159.

²³¹ Autti 2013, 80. Väitöskirja käsittelee Kemijoen voimalaitoksen aiheuttamia (maisema)muutoksia ja paikallisten asukkaiden suhtautumista niihin.

kesä Norjassa kalareissulla, sillä Petsamoon ei tuolloin vielä päässyt: ”[Isä] meni sinne vintille kattomaan, siellä se katto tuntitolokulla sitä, mejän kotipaikkaa [...]”²³² Anitan puheesta saa viitettä siitä, että hänen isälleen kotipaikka oli edelleen Petsamossa. Kaipuu oli kova, ”tuntitolokulla” voi olla hieman ylimitoitettu ilmaisu, mutta kertoo joka tapauksessa siitä, että isä todella viipyi vintillä katselemassa kohti Petsamoa. Käsitykset kovasta kaipuusta välittyivät myös sisarusten kommentoimissa kysymystäni siitä, tuntuiko asuttajista että Varejoki oli vakituinen paikka mihin asettua, vai oliko asiassuhteen vielä epävarmuutta:²³³

Anneli: Joo, ei ei, ei ollu , kyllä siinä oli jo semmonen että...

Anna-Liisa: ...tänne sitä nyt jouvuttiin [...] Tästä alotetaan.

Anita: Mutta ikävä varmaan oli.

Anneli: Ja kyllähän noilla isällä ja äitillä ja kaikilla vanhemmilla [...]

Anita: Ja sitten jokka [...] vieläki puhuvat niistä justinsa, että minkälaista sielä [*Petsamossa*] oli.

Anneli: Niinku Toivo, Ollikaisen Toivo.

Anita: Nii, ja tää Peltoperän Aulikki, Vallin Aulikki.

Anneli: Nii ja Keemoffin [*Kemoffin*] Vilho oli mutta Vilhohan nyt kuoli, mutta juuri nämä. Ei niillä ikänä se kaipuu loppunu. [...] ²³⁴

Sisarusten tulkinnan mukaan vanhimmat kyläläiset olivat muistoissaan edelleen menneessä, Petsamossa, eikä tästä kaipuusta päästy irti.²³⁵ Esimerkiksi mainittu Vilho kertoi Mirjam Kälkäjän toimittamassa radio-ohjelmassa kokevansa itsensä ensisijaisesti petsamolaiseksi.²³⁶ Tämä viestii siitä, ettei hän ollut haastatteluajankohtana 1980-luvulla varsinaisesti juurtunut Varejoelle, ja siitä antaa viitteitä myös sisarusten välinen keskustelu. Henkisen jälleenrakennuksen kannalta tarkasteltuna muistelupuheella on ollut kahtalaisia merkityksiä. Toisaalta se on tiivistänyt asukkaiden kokemusta yhteisöllisyydestä, heillä oli sama kaipuun kohde ja yhteisiä muistoja Petsamosta. Toisaalta muistelupuhe on myös ylläpitänyt ikävää ja tältä osin voinut jopa haitata asettumista Varejoelle. Miten asettua uudelle asutusalueelle kodiksi, jos sydän ja mieli kaipaavat muualle?

²³² Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anita Heiskari. Outi Fingerroos huomauttaa, että kaipuuta Karjalaan lisäsi se, ettei sinne voinut edes matkustaa useaan kymmeneen vuoteen. Rajojen aukeaminen 1990-luvulla mahdollisti ”kotiseutumatkat” Karjalaan. Fingerroos 2010b, 167.

²³³ Tämä keskustelupätkä osoittaa hyvin ryhmähaastattelun edun: esitin kysymyksen koko ryhmälle, jolloin aiheesta kehkeytyi varsin valaiseva keskustelu. Vrt. Hirsjärvi & Hurme 2001, 61.

²³⁴ Ryhmähaastattelu 26.3.2014. Sisarusten äänet muistuttivat paljon toisiaan, enkä aina ollut varma kuka puhuu. Olen toki pyrkinyt tarkkuuteen, mutta virheitä on silti varmasti päässyt joissain kohdin käymään. Vrt. Makkonen 2006, 10.

²³⁵ Muistitiedon luonteesta ja tulkinnasta ks. Grönholm & Sivula 2010, 11; Ukkonen 2000, 238.

²³⁶ Vilho Kemoff Mirjam Kälkäjän radio-ohjelmassa *Jäämereltä jängän reunaan* 1986 ; Kälkäjä 1999, 675.

Moni Petsamon siirtolaisten jälkeläisistä on vain kuullut tarinoita Petsamosta, he ovat itse asuneet ja kasvaneet muualla. Karjalaista sukujuurta oleva Outi Fingerroos kuvaa omaa suhdettaan menneisyyteen: ”Todellisuudessa isoäitini muistojen Karjala on välittynyt minulle vain kertomuksina, niiden turvin olen päässyt karjalaisten heimon jäseneksi.”²³⁷ Muistelupuheen avulla myös jälkipolvilla oli mahdollisuus luoda jonkinlaisia yhteyksiä Petsamoon ja omaan menneisyysuhteeseen. Kärjistäen ilmaistuna Petsamosta välittyy muistoissa ja kirjoituksissa nostalgisoiva kuva aina aurinkoisesta maasta ja kultaista lapsuudesta – kuva on hyvin samankaltainen kuin mitä karjalaiset välittävät muistelupuheessaan.²³⁸ Tätä selittää osin Erno Paasilinnan kokoamassa Petsamo-antologiassa oleva huomautus lukijalle: monet (tutkimus)matkat tehtiin Petsamoon kesäisin, koska talvisin alueelle oli vaikea päästä.²³⁹ Mahdollisesti jälkipolville välittyneet valokuvat ja maalaukset tuottavat muistelupuheen ohella jopa ylikorostetun idyllistä ja kesäisen lämpöistä kuvaa menneisyydestä.

Kotiseudusta ihmisiä muistuttaa usein myös ravinto. Useissa ruokamainoksissa eineksiä mainostetaan isoäidin²⁴⁰ tai äidin²⁴¹ tekeminä, mikä johdattaa ihmiset muistoissaan lapsuuteen ja lapsuudenkotiin. Ruoalla on ihmisille muitakin merkityksiä kuin vain ravinnon saaminen ja näläntunteen sammuttaminen.²⁴² Ruokaan liittyy muistoja – ja tunteita. Varejoen yhteydessä tähän aiheeseen ensimmäisen viitteen antoi Anneli:

[J]a kyllä siellä kallaa syötiinki Varejoella, siellä kävi kauppiaat, hirveesti joka viikko tuli kalaa, sieltä sai siikaa, turskaa etupäässä sitte syötiin [...] ja kyllä kaikki ihmiset siellä osti hirveesti, joka talossa.²⁴³

Aloin pohtia, missä määrin kalansyönti lievitti Petsamon kaipuuta, siis koti-ikävä, vaikkei tämä aihe olekaan suoraan luettavissa Annelin sitaatista. Kulttuurishokkiin nimittäin liittyy suruvaihe. Silloin kaivataan kulttuurisia asioita, kuten musiikkia ja ruokaa. Tämä vaihe korostuu silloin, kun kulttuurishokki on pahimmillaan.²⁴⁴ Tuttu ravinto helpottaakin koti-ikävä. Ruoalla on sekä nostalgisia, että lohduttavia merkityksiä. Tuttu ruoka muistuttaa kodista ja mikä olennaisinta: se luo tunnetta kodista ja sen avulla rakennetaan ”parempaa elämää”.²⁴⁵ Kinoksen pariskunnan haastattelussa tuli esille uusia, tätä tulkintaa puoltavia viitteitä. Sirkan mieleen turskan osto oli jäänyt hauskana muistona. Vaikkei tuolloin

²³⁷ Fingerroos 2010b, 164.

²³⁸ Fingerroos 2010b, 175.

²³⁹ Paasilinna, E. 1997, 8.

²⁴⁰ Esim. HK:n ”Mummon lihapullat”.

²⁴¹ Saarioisten einesten slogan on ”Äitien tekemää ruokaa” ja Dr. Oetkerin valikoimissa on Casa di mama -merkkiset pizzat.

²⁴² Vrt. Hage 2010, 416.

²⁴³ Anneli Räihä, ryhmähaastattelu 26.3.2014.

²⁴⁴ Patronin (2007, 29) mukaan Garza-Guerrero (1974).

²⁴⁵ Brown, Edwards & Hartwell 2009, 206. Ks. myös s. 204; Hage 2010, 424.

ollut käytössä puhelimia, niin tieto turskan saapumisesta kauppaan, joka oli koulua vastapäätä, kiiri nopeasti kyläläisten keskuudessa:

[M]eitä oikein huvitti siis se toisaalta, kuinka äkkiä se tapahtu, siis kyllä siinä se petsamolaisuus näkyi [...] ja kyllähän ne kaipas kovasti sinne kotia [...] ei semmosta, oikeata juurtumista varmaan vielä siinä vaiheessa ollu tapahtunu.²⁴⁶

Turska ja muut kalat olivat monelle petsamolaiselle arkiravintoa. Mahdollisesti kalansyönti muutti merkitystään Varejoella – se oli yhteys menneeseen. Myös Sirkan muistelun voi nähdä tulkintana kotiruoan ja koti-ikävän välisestä suhteesta. Usein nostalgia liitetään siirtolaisiin ja koti-ikävään negatiivisesti. Siirtolaiset nähdään menneisyyden kaipuun ja koti-ikävän riuduttamina, jopa laiskoina ja masentuneina. Nostalgialla on kuitenkin myös positiivisia vaikutuksia. Sen avulla voidaan käsitellä menneisyyttä ja sitä voidaan käyttää uuteen ympäristöön suhtautumisen välineenä. Tämä onnistuu esimerkiksi rakentamalla kytköksiä menneen ja nykyisyyden välille, tuomalla jotain kulttuurisesti tuttua uuteen ympäristöön. Tämä taas lisää tunnetta tutusta ympäristöstä, kodista.²⁴⁷

Tutulla ruoalla lievitettiin sodasta, evakosta ja siirtolaisuudesta aiheutunutta kulttuurishokkia ja rakennettiin menneisyssuhdetta. Kipeää menneisyyttä käsiteltiin ja menneisyssuhdetta rakennettiin myös muistelupuheen avulla, mutta näyttäisi että vanhimmat kyläläiset olivat liikaakin kiinni menneessä, eivätkä siten päässeet kaipuustaan yli. Jälkipolville onkin saattanut välittyä muistelupuheen ja muiden kuvausten myötä varsin nostalginen Petsamo-kuva.

4.2. Tarinat identiteetin hahmottamisen välineenä

Petsamon siirtolaisten ja heidän jälkipolviensa tarinan kerrontaa on mahdollista tarkastella kollektiivisen muistin -käsitteen avulla. Kollektiivisen muistin sanotaan koostuvan muun muassa kertomuksista, jota yhteisö välittää kasvatuksen ja perheen kautta. Kertomusten avulla rakennetaan ja ylläpidetään identiteettiä.²⁴⁸ Käsite on kuitenkin hieman ongelmallinen. Sen on kritisoitu tarkoittavan jotain erillistä muistivarantoa, joka on sellaisenaan olemassa jossain yksilön ulkopuolella.²⁴⁹ Esimerkiksi muistitietotutkija Alessandro Portellin mukaan kyse on kuitenkin aina yksilön muistista ja tulkinnasta. Kulttuurihistorioitsija Leena Rossi tarkastelee asiaa erottamalla muistin ja muiston toisistaan, vain

²⁴⁶ Sirkka Kinos, haastattelu 17.2.2015.

²⁴⁷ Hage 2010, 416, 420, 424.

²⁴⁸ Grönholmin (2010, 84) mukaan Wertsch (2002 ja 2008). Ks. myös Hallin (1992) mukaan Kontio 1999, 159.

²⁴⁹ Pertti Grönholm. Luento Turun yliopistossa 6.10.2014.

jälkimmäiset voivat olla yhteisiä.²⁵⁰ Tarkastelen siis yksilöiden tulkitsemia kertomuksia ja yhteisön yhteisiä muistoja ja pohdin miten niiden avulla hahmotetaan identiteettiä.

Ryhmähaastattelussa ja -keskustelussa asettumista uudelle asutusalueelle tarinallistettiin seuraavasti:

Anneli: Ja siellä [*Varejoella*] alako nämä Petsamon kalastajat yrittämään maanviljelystä.²⁵¹

Elna: Niinhän se Kurtti-Jussi sano, että kovin on isoksi turskan [...] juksa mennä ku tarttu kuokkaan [...] entinen kalastaja [...].²⁵²

Tässä muistitieto ja tarinat välittävät käsityksiä liittyen Petsamon ja Varejoen eroihin.²⁵³ Juho Kurtin lausahduksella on vertauskuvallinen merkityksensä. Kalastajat pyytivät turskaa juksalla, monikoukkuisella kalastusvälineellä. Kun juksa vaihtui kuokkaan, se tarkoitti myös sitä että ammatti ja elinkeino vaihtuivat: kalastajasta tuli maanviljelijä. Kurtti-Jussin lausuma viestii hänen omasta näkökulmastaan eikä tätä *kalastajasta maanviljelijäksi* -asetelmaa voi yleistää koskemaan kaikkia Varejoen petsamolaisia. Esimerkiksi tilastollisten tiedonantojen mukaan vuonna 1940 Petsamon ammatissa toimivasta väestöstä noin puolet harjoitti maa- ja metsätaloutta. Muita elinkeinoja oli muun muassa kaupan, teollisuuden ja palvelusten parissa. Julkaisussa ei ole erillistä saraketta kalastukselle, joten tässä yhteydessä se lukeutuu ammattina maa- ja metsätalouden pariin.²⁵⁴ Vaikkei tilastojen pitävyydestä ja luotettavuudesta ole milloinkaan sata prosenttista varmuutta – onhan laatijalla saattanut käydä vaikkapa huolimattomuusvirheitä – ne osoittavat sen, että suuri osa Petsamon väestöstä oli muita kuin kalastajia. Kalastajasta maanviljelijäksi -tarina on kuitenkin tapa käsitellä menneisyyttä ja muistuttaa ihmisiä siitä, että Petsamon ja Varejoen ympäristö ja luonto poikkesivat selkeästi toisistaan.

Toinen usein toistuva sanapari on Varejoki ja korpi. Se nousee esille yhä uudelleen ja uudelleen erilaisissa yhteyksissä. Muutenkin korvesta ja (korven)raivauksesta puhuminen oli yleistä, kun viitattiin syrjäiseen, ennestään asumattomaan alueeseen.²⁵⁵ Pohjolan Sanomat esimerkiksi uutisoi petsamolaisten viettävän Varejoen asuttamisen 10-vuotisjuhlaa. Etusivulla on iso kuvateksti: ”1944: Petsamon kansa menetti kotiseutunsa. 1954:

²⁵⁰ Osittain Portelliin (1979) viitaten Rossi 2005, 87.

²⁵¹ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä.

²⁵² Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin. Vrt. Kemoff 1985, 90; Kälkäjä 1999, 661.

²⁵³ Muistitiedon ylisukupolisesta luonteesta vrt. Grönholm & Sivula 2010, 11; Ukkonen 2000, 238; Korkiakangas 2006, 124–125.

²⁵⁴ Tilastollisia tiedonantoja N:o 63, 1979, 329. Lisäksi Pohjolan Sanomissa referoidaan kirkonkirjojen mukaan laadittuja tilastoja, jonka mukaan Petsamossa oli vuonna 1944 maatalousväestöä 1110 henkilöä ja kalastajia 709 henkilöä. Teollisuuden ja kaupan parista elantonsa sai 1890 henkeä. *Petsamon väestön sijoittamisesta on Petsamon toimikunnan ehdotus valmistunut. Maatalousväki ”Lapin kolmioon”, kalastajaväestölle varatta myös maansaantimahdollisuudet*, LK 27.3.1945.

²⁵⁵ Ks. esim. Kietäväisen (2009, 207) mukaan Vilppula (1989).

Varejoen korvista on raivattu koti”.²⁵⁶ Tällainen näkökulma välittyi myös Maaseudun Nuortenliiton Varejoen osaston lehden nimestä, joka oli kuvaannollisesti *Raivaaja*. Lisäksi ryhmähaastattelussa selasimme erästä toista vanhaa lehteä:

Anita: Nii, se on kaheksankytäseittemän vuojen lehestä. Siinä on mejän äitiki tuossa eessä.

Anneli: Joo tämmönen, ”Kalastajista tehtiin korveenraivaajia” [...]tämmönen nelekytvootisjuhla.²⁵⁷

Tämänkin otsikon näkökulma toistaa käsitystä siitä, että (kaikki) petsamolaiset olisivat olleet kalastajia. Lisäksi korvenraivaus ja maanviljelys liittyvät kiinteästi yhteen, koska ensimmäinen oli jälkimmäisen edellytys. Sosiologi Leena Suopajarvi huomauttaa, että identiteetti muotoutuu ympäristön ja yksilön sekä yhteisön välisessä vuorovaikutuksessa.²⁵⁸ Varejoen korpi muokkasi asuttajistaan **raivaajia**.

Petsamolaisuus on myös selkeästi esillä. Mirjam Kälkäjä tulkitsee sen muotoutuneen vasta Varejoella. Petsamolaiset olivat lähtökohdiltaan ja sukujuuriltaan eri puolilta Suomea työn perään lähteneitä ihmisiä ja heidän jälkeläisiään. Kyse ei siis ollut samanlaisesta pitkästä yhteisestä kulttuurista, kuten karjalaisten kohdalla.²⁵⁹ Tämä onkin oleellinen huomio, kun pohditaan varejokisten identiteetin hahmottumista.

Ihmiset usein kiinnittyvät johonkin tilaan tai paikkaan merkitystenannon kautta. Lisäksi rajanvedot määrittävät alueen identiteettiä.²⁶⁰ Nämä rajat ovat tuotettuja ja ne myös tuottavat sisä- ja ulkopuolisuutta yhdenmukaistamalla väestöä ja heidän ajatteluaan.²⁶¹ Kuitenkaan rajat ja paikat eivät luo vain yhtä ”saumatonta identiteettiä”.²⁶² Toisin sanoen kun petsamolaisia varten vedettiin Lapin kolmion ja Varejoen rajat, määriteltiin samalla tuleva (tai toivottava) identiteetti: varejokinen. Tätä kuvaa Katri Vuoren, joka on Vilho Kemoffin sisar²⁶³, kertomus: ”Pidän itseäni petsamolaisena ja varejokilaisena, mutta kyllä myös jo tervolalaisena.”²⁶⁴ Katri on syntynyt Petsamossa²⁶⁵ ja tämä osittain selittää hänen kokemustaan petsamolaisuudesta. Varejoella vietetty lapsuus ja nuoruus loivat myös vahvan tuntemuksen varejokilaisuudesta, mutta tervolalais-tuntemus kehittyi vasta myöhemmin, ajan kuluessa. Katrin kokemus on hyvin vastaavanlainen kuin jo hänen

²⁵⁶ PS 28.8.1954.

²⁵⁷ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anita Heiskari ja Anneli Räihä.

²⁵⁸ Suopajarvi 1999, 15.

²⁵⁹ Kälkäjä 1999, 657.

²⁶⁰ Mikkeli 2009, 28–29; Paasi 2002, 158.

²⁶¹ Lähteenmäen (2009, 119) mukaan Bigon (1998); Paasi 2002, 159.

²⁶² Lähteenmäki 2009, 120.

²⁶³ Ryhmähaastattelu 26.3.2014.

²⁶⁴ Lapin yliopiston Teema-julkaisun toimittaja Tapio Nykänen laati jutun otsikolla ”Petsamon unohdetut evakot” ja olin myös itse läsnä haastattelutilanteessa Varejoen ortodoksisessa tsasounassa. Ks. Nykänen 2014. Elektroninen lähde

²⁶⁵ Nykänen 2014. Elektroninen lähde.

edesmenneen veljensä Vilhon kertomus, jota käsittelin luvussa 4.1. Siitä ei ole viitteitä, kuinka tarkoituksellisesti Katri esitti kokemuksensa lähes samassa muodossa kuin veljensä noin 30 vuotta aikaisemmin. Kokemus on kuitenkin jaettu ja sen on mahdollisesti myös yhdessä muodostettu.

Kokemus petsamolaisuudesta tuli esille myös kun FM Rauni Rekonen haastatteli Inarissa petsamolaistaustaisia henkilöitä. He kertoivat olevansa *petsamolaisia* ja puhuesaan kodista he tarkoittivat *Petsamon kotia*. Rekonen tosin huomautti, että kyse on vasta alustavasta huomiosta, hän ei ole vielä tarkemmin analysoinut haastatteluja.²⁶⁶ Ryhmäkeskustelussa Elna ja Kyösti totesivat, etteivät he koe niinkään olevansa tervolalaisia, vaan pikemminkin varejokisia, tai Varejoen petsamolaisia. Toivo huomautti, että nuoremmat sukupolvet taas ovat tervolalaisia.²⁶⁷ Identiteetti ei ole kuitenkaan tiettyyn paikkaan tai synnyin- ja kotiseutuun sidottua – se muotoutuu jatkuvasti.²⁶⁸ Petsamolaisten kohdalla kotiseudun menetys vahvisti kokemusta petsamolaisuudesta. Se myös synnytti vahvan kaipuun takaisin avarille rannoille ja tuntureille – kultaiseen ja aurinkoiseen lapsuuteen – aikaan jolloin kaikki oli hyvin eikä sodasta, evakosta ja siirtolaisuudesta ollut vielä tietoakaan. Muistelu herättää romantisoivan ja nostalgisen – kaihoisan ja kipeän, jopa tuskaisen ikävän. Näin muistot sävytyvät ja rakentavat paikka- ja tilasuhteita.²⁶⁹ Asettuminen Varejoelle ja Tervolaan näyttäisi tapahtuvan hitaasti, ajan edetessä ja uusien polvien kasvaessa. Varsinkin Petsamossa syntyneille koti näyttäisi olevan Petsamossa, ja he kokevat olevansa nimenomaan petsamolaisia vaikka olisivatkin asuneet alueella vain muutamia vuosia.

Kokemusta petsamolaisuudesta ja/tai varejokisuudesta vahvisti alkuaikojen tunne siitä, että ainakin osa paikallisista tervolalaisista suhtautui siirtolaisiin epäsuopeasti:

Kyösti: [I]meisesti oli semmosta ajatusta, että näille varejokisille [...] tehtäs oma seurakuntaki, ettei tää[llä] oltu [...] valmiita ottamaan siihen [*omaan seurakuntaan*] ja kyllä se näin aina kuuli tuolla [*Tervolassa*], että ”Jäämeren miehiä täällä vaan”, että siinä oli semmonen sillon alkuaikana ja [...] näitä avioliittojakkaa kovin paljon ollu näitte petsamolaisten ja tervolalaisten välillä ensiksi [...].²⁷⁰

²⁶⁶ Rauni Rekonen, suullinen tiedonanto 13.3.2015.

²⁶⁷ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin, Kyösti Hänninen ja Toivo Kunnari.

²⁶⁸ Ks. esim. Ruotsala 2009, 186–187; Kontion (1999, 160) mukaan Kurikka (1995). Ks. myös Pertti Anttilan (2010) artikkeli Erno Paasilinnan kirjallisesta tuotannosta.

²⁶⁹ Korhokangas 2006, 136. Ks. Tuomi-Nikula, Granö & Suominen 2004, 9–10. Sallinen (2004, 81) muistuttaa, että alkujaan sana *nostalgia* viittasi sairauteen, tuskaiseen koti-ikävään. Nykyään sana viittaa enemmänkin kaihoon ja kaipuuseen.

²⁷⁰ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen. Myös Tervolan seurakunnan historiikirjasta löytyy maininta, ettei petsamolaisia otettu ”aivan varauksetta vastaan”. Hakoköngäs 2014, 139. Lisäksi Pohjo-lan Sanomien haastattelema asutustilallinen Juho Heiskari kertoi, että tervolalaiset suhtautuvat siirtolaisiin eri tavoin, osa suopeasti. *Varejoelle kohonnut uusi, laaja kylä*, PS 9.7.1949.

Sitaatista saa viitteitä siitä, että paikalliset olisivat nimitelleet petsamolaisia ja että nämä olisi mielellään jopa eristetty muusta seurakunnasta. Lisäksi on mahdollista, että erityisesti ortodokseihin ja venäjää puhuviin on suhtauduttu ”ryssinä” – yleisesti ottaen Suomessa suhtauduttiin tuohon aikaan venäläisiin ja venäläisiltä vaikuttaneisiin ihmisiin jopa vihamielisesti.²⁷¹ Paikallisten varauksellisesta suhtautumisesta oli viitteitä myös asutukseen liittyvissä pöytäkirjoissa, joita Jukka Nyysönen on tutkinut. Asenne tosin muuttui siinä vaiheessa kun tervolalaiset näkivät varejokisten saaneen suonsa ja karjatilansa tuottoisiksi. Nyysösen pohtii tilannetta tervolaisten näkökulmasta: ”[V]oi hyvin kuvitella tervolalaista viljelijää harmittaneen, kun vieraat tulivat, ja asettuivat tämän entisille tiluksille.”²⁷² Tunne omasta alueesta, siis alueellisuus ja sen puolustaminen on ominaista ihmiselle. Tästä seuraa rajojen tekoja ja raja-alueita.²⁷³ Omasta kodista ja maasta luopuminen oli kova paikka petsamolaisille, eikä se varmasti ollut mielekästä tervolalaisillekaan maanomistajille. Heidän metsänsä ja maansa luovutettiin petsamolaisten asutettaviksi. Nämä maat sijaitsivat Tervolan perukoilla, Varejoen ympäristöön rajatulla alueella. Tervolalaiset suhtautuivat uuteen tilanteeseen ihmisille ominaiseen tapaan – Varejoesta muotoutui oma erillinen alueensa, jonka asuttajat olivat nimenomaan varejokisia, eivät niinkään tervolalaisia.

Tervolalaisten suhtautumista selittää myös se, että petsamolaisia pidettiin jopa mahdollisena uhkana.²⁷⁴ Osa petsamolaisista nimittäin aktivoitui pitämään puoliaan kovaäänisesti. Pohjolan Sanomien toimitus pohjustaa julkaisemaansa kirjettä seuraavasti: ”Tässä läänissä on häirinnyt petsamolais-asiassa eräs Kalle Pääskylä, joka omituisilla otteillaan lienee petsamolaisten asioita enemmän vahingoittanut kuin parantanut.” Pääskylä (joka toimi myös Petsamon siirtoväki ry:ssä)²⁷⁵ nimittäin kirjeessään Lapin Maatalousseuran

²⁷¹ Kulttuurihistorioitsija Kari Immonen (1987) on tutkinut miten suomalaisessa kirjallisuudessa ja julkisuudessa käsiteltiin Neuvostoliittoa vuosina 1918–1939, sekä millaista viholliskuvaa venäläisistä luotiin. Immonen toteaa yleiskuvan olevan rasistinen. Viholliskuvasta ks. esim. sivut 298–303. Tutkimuksen aikaraja päättyy aikaan ennen toista maailmasotaa, mutta viholliskuvan osalta tutkimustulokset ovat päteviä myös sodan jälkeisessä kontekstissa. ”Ryssävihasta” ks. myös Kalleinen 2009, 243; Laitila 2007, 124.

²⁷² Nyysösen (1999, 650) mukaan Naskila (1984a ja b) ja Riihininen (1988).

²⁷³ Mikkelin (2009, 33) mukaan Sack (1986).

²⁷⁴ Tästä oli puhetta myös ryhmäkeskustelussa, Toivo nimittäin mainitsi: ”[K]yllähän näitä petsamolaisia piettiin tavallaan vaarallisina [...]”. Hän näki rajaseututoiminnan ja upseeritaustaiset kansakouluopettajat valvontakeinona, joiden avulla seurattiin poliittisesti epäluotettaviksi epäiltyjen henkilöiden toimintaa. Tähän Kyösti huomautti, että sotien jälkeen oli runsaasti työttömiä upseereita, joita koulutettiin nopeasti uusiin ammatteihin. Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Toivo Kunnari ja Kyösti Hänninen. Sodanjälkeiseen valvontaan liittyen Juha Meriläinen toteaa Valtiollisen poliisin seuranneen kveekareiden toimintaa Suomessa. Hänen tutkimuksessaan ei tosin ollut viitteitä siitä, että Valpo olisi toiminut myös Varejoella. Meriläinen 2004, 138. Tämä mahdollisuus on kuitenkin otettava huomioon, sillä useita petsamolaisia kuulusteltiin niin sanotun Petsamon suuren vakoilujutun yhteydessä talvisodan alla vuonna 1939 ja osa näistä henkilöistä asui myöhemmin Tervolassa. Ks. Hagelberg 1999; Tuominen 2015. Valpolla ja muilla toimijoilla olisi siis ollut useita syitä toimia Tervolassa ja Varejoella sodan jälkeisinä vuosina.

²⁷⁵ Raekallio 1999 (1990), 648.

Asutustoimikunnalle kirjoitti, että ”me saamme Neuvostoliiton esittämään nootin välirauhansopimuksen rikkomisesta” ja jatkoi:

Vakuutan, että niin kauan kuin Kalle Pääskylän pää on pystyssä, petsamolaisasiaa ei jätetä puolitiehen, ja viimeinen keinomme on – välirauhan sopimukseen vetoaminen. Tahtonette ottaa tämän vakavasti huomioon ja julistaa se myös esimiestenne tietoisuuteen, ei siksi, että olemme kommunisteja, vaan siksi että olemme siinä onnellisessa asemassa, vaikeuksistamme huolimatta, että käsissämme on tulilanka ja tulukset! Riippuu vaan Suomen hallituksesta, Eduskunnasta, Lapin läänin maaherrasta, Asutusvaliokunnasta, asutustoiminnasta, Metsähallituksesta, Metsätieteellisestä Tutkimuslaitoksesta j.ne. – iskemmekö kipunan!? [...] ²⁷⁶

Tällaiset puheet ja kirjoitukset – joita ilmeisesti oli useampia ²⁷⁷ – olivat omiaan herättämään epäluuloja. Kommunisteihin suhtauduttiin sodan jälkeen muutoinkin varauksella, sillä näiden epäiltiin yrittävän vallankumousta ja tavoittelevan läheisiä välejä Neuvostoliiton kanssa. ²⁷⁸ Mirjam Kälkäjä ei suoraan viittaa Pääskylään ja tämän kirjoituksiin, mutta mainitsee, että koska osa petsamolaisista otti vahvasti kantaa yhteiskunnallisiin asioihin, niin ”ympäristö uumoili politiikkaa sielläkin missä siitä ei ollut kysymys”. Tällä hän viittaa metsästysseuran, Eräveikkojen perustamiskokoukseen. ²⁷⁹ Ryhmäkeskustelussa kyseistä tapahtumaa muisteltiin vuoropuhelussa huumorin kautta:

Elna: [E]ikös ne Tervolan isännät ollu oikeen nimismiehelle kirjelmäni, että nyt on tänne tullu kumma kansa ku niillä on a...

Kyösti: Nii, että kapinaako ne varejokiset haalii ku...

Elna: ...aseet...

Tuomas: Pyssyt...

[*naurua*]

Tuomas: ...pyssyjä on joka talossa.

Elna: ...että ei piä antaa luppaa.

[*Naurua*]. ²⁸⁰

Ylläoleva keskustelunpätkä ilmentää kollektiivista muistia – puhujat eivät olleet itse mukana kyseisessä tilanteessa, mutta he välittävät siihen liittyviä käsityksiä. ²⁸¹ Ryhmähaastattelussa tilanne jo huvitti, mutta Pääskylän kirjoitusten jälkeen voi hyvinkin kuvitella,

²⁷⁶ Eräs petsamolaisten ”asianajaja”. Herra Kalle Pääskylän kirje Lapin Maatalousseuran Asutustoimikunnalle. PS 28.6.1950. Kirje on päivätty Karesuvannossa 8.6.1950, mutta Pääskylä sivuaa kirjeessään myös Varejoen asioita.

²⁷⁷ Pohjolan Sanomien toimitus mainitsee saaneensa Pääskylältä aiemminkin kirjoituksia ”mutta niiden laatu on ollut sellainen, että emme ole katsoneet julkaisemiin olevan aihetta”. Eräs petsamolaisten ”asianajaja”. Herra Kalle Pääskylän kirje Lapin Maatalousseuran Asutustoimikunnalle. PS 28.6.1950. Myös tutkimusryhmämme jäsen Mikko Melamies kertoo lukeneensa useita Pääskylän kirjeitä, joissa on vastaavanlainen sisältö. Mikko Melamies, suullinen tiedonanto 13.3.2015.

²⁷⁸ Rentolan (2005, 13) mukaan Majander (1988).

²⁷⁹ Kälkäjä 1999, 674.

²⁸⁰ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin, Kyösti Hänninen, Tuomas Nelin.

²⁸¹ Ks. esim. Korkiakankaan (2006, 128) mukaan Wertsch (2002).

että vielä vuonna 1955²⁸² tervolalaiset ”uumoilivat politiikkaa”, suhtautuivat asiaan vakavasti ja halusivat estää metsästysseuran perustamisen – kaiken varalta. Maanluovutusvelvollisuudet ja pelko kapinallisista, ellei peräti vallankumouksellisista, asukkaista loivat vastakkainasettelua *me* ja *ne*. Tällainen tuntemus on merkittävä myös identiteetin hahmottumisen kannalta. Sellaiseen ryhmään, jonka kokee suhtautuvaan omaansa epäsuopeasti, on vaikea samaistua ja tuntea kuuluvansa. Tämä taas mahdollisesti tiivisti asuttajien yhteiseloja ja -työtä, mistä saatiin voimavaroja Varejoen rakentamiselle ja sinne asettumiselle, omaksi petsamolaisaustaiseksi yhteisökseen. Muutoinkin tarinoiden kautta välitettiin kuvaa petsamolaisuudesta, varejokilaisuudesta sekä korvenraivaajista.

4.3. Petsamolaisuuden muistin paikat?

Menneeseen – tässä tapauksessa Petsamoon – palattiin ja palataan muistelupuheen avulla.²⁸³ Ensimmäiset petsamolaisten juhlat järjestettiin 1950-luvulla ja Petsamo-Seura ry. perustettiin vuonna 1972 sillä petsamolaisten kerrotaan kaivanneen yhteisiä tilaisuuksia ja tapaamisia. Seuran nykyisenä puheenjohtajana Toivo kertoo havainneensa, että suuri osa ihmisistä liittyy jäseniksi noin kuusikymppisinä – silloin kun oma menneisyys alkaa kiinnostaa.²⁸⁴

Muistin paikka -käsitteellä tarkoitetaan esimerkiksi jotain sellaista tapaa, hahmoa tai rakennusta, joka ”yhdistää juuri tietyn yhteisön jäsenet muistelemaan ja tulkitsemaan menneisyyttä ja uudistamaan tietoisuutensa historiasta”.²⁸⁵ Käsite liittyy oleellisesti muistitietoon ja sen tutkimiseen, sen avulla voi pohtia mitä ja miten muistitieto välittyy sukupolvelta toiselle.²⁸⁶ Käsitteen lanseerannut Pierre Nora on huomauttanut, että muistin paikat paljastavat jotain oleellista yhteisöstä ja sen tavoitteista hallita menneisyyttään ja estää sitä katoamasta.²⁸⁷ Petsamon siirtolaisten ja heidän jälkipolviensa muistin paikkana toimivat nämä kyseiset petsamolais- ja kesäjuhlat, kuten myös Petsamo-Seuran vuosikokoukset. Olen itsekin osallistunut vuosikokouksen yhteydessä pidetyille illallisille ravintola Pohjanhovissa Rovaniemellä talvella 2013 sekä kesäjuhliin Varejoen kansakoululla kesällä 2014. Osallistujamäärä ylitti odotukseni – petsamolaisuus ja oma menneisyys kiinnostaa ihmisiä, halu osallistua tapahtumiin on suuri, vaikka ikä ja terveys alkavat jo osalla painaa. Näissä tapaamisissa pidetään puheita, lauletaan lauluja, esitetään näytelmiä sekä

²⁸² Törmävaaran Eräveikot ry. Elektroninen aineisto.

²⁸³ Ks. Grönholm & Sivula 2010, 11.

²⁸⁴ Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Kyösti Hänninen ja Toivo Kunnari; Kälkäjä (toim.) 2012, 5.

²⁸⁵ Sivula 2010, 29. Käsite on Pierre Noran (1998) lanseerama.

²⁸⁶ Vrt. Korhokangas 2006, 124.

²⁸⁷ Schwarzin (2010, 53) mukaan Nora (1996–1998).

syödään kalaa. Näissä tilaisuuksissa myös rakennetaan yhteisöllistä identiteettiä²⁸⁸. Vanhat tutut kohtaavat, puhe sorisee, tarinat kulkevat suusta suuhun, ne tiivistyvät ja muotoutuvat uudestaan tai ilmaisutavat vakiintuvat. Anita kertomus siitä mitä tapahtui, kun isä-Konrad lähti viemään uusien naapureiden, Tervaniemien²⁸⁹, tavaroita hevoskärryllä jokivartta pitkin, kuvaa hyvin muistitiedon siirtymistä ja muotoutumista johonkin tiettyyn muotoon.²⁹⁰

[S]jellä oli ollu semmonen oikeen töyssynen paikka nii siinä oli ollu [...] semmonen tulihella [kyydissä] [...] se ko oli hypänny nii [hellan]renkaat oli lentäny Varejokkeen [...] ne on kuulemma vielä tänäki päivänä siellä Varejoessa ne renkaat [Naurua] [...] minusta se oli jännä kuulla, nyt oon vasta viime kesänä [2013] sen kuullu.²⁹¹

Anita kertoi tarinan niin kuin olisi kuullut sen jo lapsena, mutta lopussa hän huomautti kuulleensa sen edellisenä kesänä. Kuunnellessani Anita puhetta tunnistin heti tutun tarinan – samankaltaisen, lähes identtisten ilmausten avulla – joka minulle oli kerrottu aiemmin. Kertomus on osa kollektiivista muistia, jonka muotoutumiseen myös Anita otti osaa, vaikkei ollutkaan itse kyseistä tapahtumaa kokenut.²⁹² En tosin ollut tehnyt tästä aiemmasta kerrontatilanteesta muistiinpanoja koska en tuolloin tajunnut, että kyseessä olisi tärkeä asia – tutkimusasetelmani on hioutunut ja muotoutunut paljon lähtötilanteesta, enkä osaa varmasti sanoa kuka ja missä tilanteessa tämän tarinan kertoi. Oleellista aiheen osalta on, että Petsamon ja Varejoen menneisyyttä koskevat tarinat välittyvät yhteisissä tapaamisissa ja keskusteluissa, joille esimerkiksi kesäjuhlat ja haastattelutilanteet luovat otolliset puitteet. Osaltani myös itse tulkitseen ja välitän tätä muistitietoa eteenpäin.

Eräaseen petsamolaisen vapaa-ajan viettoon kertoi myös Sirkka Kinos osallistuneensa:

[N]äissä vanhempien vapaa-ajanviettoesityksissä, näytelmissä ja muissa, siinähan oli aina petsamolaisuutta mukana kovastikin [...].²⁹³

Lisäksi Sirkka muisteli, että näytelmät olivat humoristisia ja niissä irvailtiin myös petsamolaisille itselleen.²⁹⁴ Näytelmät tarjosivat erilaisen väylän menneisyyden yhteisölliseen hahmottamiseen ja käsittelemiseen. Kipeälle menneisyydelle teki hyvää myös nauraa ja naapureiden kanssa oli hyvä olla tekemisissä muutenkin kuin vain työnteon merkeissä. Näytelmäperinne näyttää jatkuvan – kesäjuhlilla heinäkuussa 2014 seurasin nuorten naisten esittämää ja Mirjam Kälkäjän kirjoittamaa näytelmää.

²⁸⁸ Grönholm 2010, 85.

²⁸⁹ Tervaniemet olivat ensimmäisiä Varejoelle saapuneita asukkaita, heidän luonaan myös Elna laittoi ruokaa. Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

²⁹⁰ Ks. Korhokangas 2006, 124–125.

²⁹¹ Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anita Heiskari.

²⁹² Ks. Korhokankaan (2006, 128) mukaan Wertsch (2000). Ks. myös 130.

²⁹³ Sirkka Kinos, haastattelu 17.2.2015.

²⁹⁴ Sirkka Kinos, haastattelu 17.2.2015.

Uudempi petsamolaistaustaisten ihmisten kohtaamispaikkana on Facebookissa toimiva *Petsamon kylät ja ihmiset* -yhteisö, joka perustettiin 1.1.2014 ja 5.6.2015 mennessä siihen on liittynyt 941 ihmistä.²⁹⁵ Petsamo kiinnostaa selkeästi yhä ihmisiä, joista moni vaikuttaisi²⁹⁶ olevan 1940–1960-luvun nuoria. Nuorempiakin jäseniä toki on. Ryhmän jäsenet keskustelevat sivustolle ladatuista vanhoista valokuvista, tunnistavat ja arvuuttelevat niissä näkyviä paikkoja ja ihmisiä. Kärjistäen kysyttynä voisi pohtia, onko petsamolaisuus ja menneisyyden käsittely siirtynyt verkkoon. Tämä jälkipolvien toimintaa ja muistelua on syytä hieman avata historiakuvan tuottajana:

Historiat, joita jokainen sukupolvi tuottaa, eivät korvaa ainoastaan poissaolevaa mennyttä tiedon tasolla, vaan ne luovat merkityksiä, jotka vaikuttavat vahvasti käsityksiimme nykyhetkestä ja tulevasta. Historiat rakentuvat menneisyyden jälkien päälle, mutta jäljetkään eivät edusta mennyttä sellaisenaan, vaan vasta sitten, kun niistä tehdään dokumentteja ja todisteita.²⁹⁷

Jälkipolvien tuottama historia, joka rakentuu esimerkiksi Facebook-keskusteluissa, on mahdollisesti jopa edellisten polvien tuottamaa historiaa laajempaa. Nykyinen tietotekniikka mahdollistaa aina auki olevan alustan, muistin paikan, jossa muistot, tulkinnat, käsitykset ja merkityksenannot välittyvät ja muotoutuvat uudelleen, siinä missä juhlissa ihmiset tapaavat kerran tai pari vuodessa. Osa tarinoista ja käsityksistä vakiintuu, mutta myös uusia ääniä ja menneisyyden jälkiä nostetaan keskustelun aiheeksi. Lisäksi jälkipolvet paikkaavat puutteellisia tietojaan oletuksilla ja johtopäätöksillä, jotka voivat tuottaa aivan uusia tulkintoja ja käsityksiä menneestä. Jälkipolvet keskustelevat menneisyyden jäljistä, kuten vanhoista valokuvista, mutta ne alkavat edustaa menneisyyttä vasta sitten kun niitä tulkitaan ja niille annetaan merkityksiä.

²⁹⁵ Petsamon kylät ja ihmiset. Tietoja. Luettu 17.4.2015.

²⁹⁶ Kyse on todellakin vain pintapuolisesta huomiosta, en ole tarkastellut jäsenten ikärakennetta sen tarkemmin.

²⁹⁷ Grönholm & Sivula 2010, 12.

5. LOPUKSI

Varejoesta asukkaineen välitettiin ryhmäkeskustelussa ja -haastattelussa myönteistä, tiivishenkistä ja yhteisöllistä kuvaa. Tällainen on tavallista ryhmätilanteissa muotoutuneissa haastattelu- ja keskusteluaineistoissa ja sitä voi tarkastella myös yhteisöllisen muistamisen tapana. Varejoen asuttajien kohdalla pärjääminen ja elämässä eteneminen on kuitenkin ollut selkeästi riippuvaista yhteisöllisestä toiminnasta. Yksittäiset perheet eivät olisi saanut paljoa aikaan, vaan koko yhteisön panostusta ja talkoohenkeä tarvittiin, jotta Varejoen pellot, tiet ja rakennukset saatiin valmiiksi. Silti pahoinvoinnista ja erimielisyyksistä on viitteitä – Varejoelle mahtuukin monenlaista tarinaa ja kokemusta ja tutkimukseni tavoitti niistä vain osan. Varmasti paljonkin tärkeitä asioita on jäänyt kuulematta ja kertomatta, tai olen ne ymmärtämättömyyttäni tullut sivuuttaneeksi. Kaikkea ei ole mahdollista tarkastella näin rajatussa tutkimuksessa. Pohdinkin paljon sitä tavoitankouusia näkökulmia ja kokemuksia lähdeaineistoni avulla – mistä tietäisin mikä näyttäytyy kenellekin uutena? Vaikka jokin aihe olisi sitä minulle, onko se uutta petsamolaisiirtoilaisille ja heidän jälkipolvilleen?

Johdannossa huomautin, ettei tarkoitukseni ole tuottaa Petsamon siirtolaisten jälkeläisille aineetonta kulttuuriperintöä, toisin sanoen jotain sellaista jota tulisi vaalia, johon pitäisi palata ja joka pitäisi muistaa. Nyt tajuan että tutkimukseni nimenomaan tarjoaa ja ehdottaa juuri tätä aineetonta kulttuuriperintöä, sillä usealla jälkipolviin kuuluvalla ei välttämättä ole edellisiltä sukupolvilta omaksuttua muistitietoa ja käsitystä oman suvun menneisyydestä. Silloin tutkimukseni tarjoaa väylän muistitietoon ja siltä osin yhteyden myös aineettomaan kulttuuriperintöön. Toivottavasti jokainen kuitenkin lukee ja tulkitsee asiat itse ja huomioi sen, että tutkimukseni on tavoittanut vain pienen osan muistitiedosta ja tarjoaa suppeahkon esityksen Petsamon siirtolaisista ja heidän jälkipolvistaan.

Varejokeen kohdistettiin sodan ja evakkoajan myötä suuria odotuksia ja toivorikkautta, Varejoki tarjoaisi siirtolaisille kodin. Nämä tuntemukset ovat merkittävä voimavara henkisen jälleenrakennuksen kannalta ja auttoivat siltä osin sopeutumaan uuteen ympäristöön. Ihminen tarvitsee toivoa ja tulevaisuuden näkymiä niin itselleen kuin perheelle ja yhteisöllekin. Valtion toimet koettiin tiukkana, mutta toisaalta ne ohjasivat ja nopeuttivat siirtolaisten asettumista Varejoelle. Vähitellen ohjaus väheni, sillä rakennus- ja raivaustyöt etenivät ja siirtolaiset alkoivat pärjätä vähemmän tuen turvin. Lisäksi valtio ohjasi suuren joukon petsamolaisia samalle alueelle, mikä loi siirtolaisyhteisön Varejoen raja-alueille. Ilman näitä viranomaisten tekemiä päätöksiä ja toimia moni siirtolainen olisi päätyntä muualle eikä Varejoelle olisi muotoutunut sitä yhteisöä, joka uurasti yhdessä parempien elinolosuhteiden eteen. Valtio muodosti siirtolaisyhteisön, mutta varejokiset itse

muovasivat yhteisöllisyyttä, joka on henkisen jälleenrakennuksen tärkeimpiä kasvualustoja.

Kyläläiset keksivät erilaisia tapoja reagoida ympäristön haasteisiin. Osa tarttui pulloon ja yritti siten käsitellä murheensa ja turruttaa aistinsa. Osa katsoi, ettei hätä lue lakia ja niinpä he ylihakkasivat metsiään ja myivät puita yhtiöille jopa Ruotsiin asti. Näyttäisi, että oma-aloitteellisuus, yritteliäisyys ja aktiivisuus olivat kaikista hedelmällisimpiä keinoja suhtautua ympäristön haasteisiin ja niiden avulla myös Varejoelle sopeuduttiin. Lapset näyttävät olleen merkittävä henkisen jälleenrakennuksen voimavara: paitsi että lasten syntymä toi tullessaan kodin tunnun, niin perheen hyvinvoinnin ja elannon eteen oli pakko tarttua toimeen ja tehdä ahkerasti töitä. Näistä syistä työ- ja tulevaisuuseetos olivat kovat. Lisäksi oman työn käden jälki oli tyydyttävää ja itsetehty koti on sama kuin ikioma koti.

Asuttamisen edetessä tulevaisuudennäkymät Varejoella alkoivat kaventua. Maataloutta ajettiin alas eikä kaikille perheen lapsille ollut kotitilalla töitä. Kuitenkin jo edellä mainitut ominaisuudet – oma-aloitteellisuus, yritteliäisyys ja aktiivisuus – jotka Varejoella oli käytännössä pakko omaksua jo pienestä pitäen, lennättivät lapset kotipesästä. Lapset eivät välttämättä Varejoelle asettuneet, vaikka he siellä asuivat ja kasvoivat. Sen sijaan vanhempi väki, ensimmäinen siirtolaispolvi, asettui Varejoelle, mutteivat välttämättä sopeutuneet.

Sitä mukaa kun pellot laajenivat, perheet kasvoivat ja rakennukset valmistuivat myös hierarkiaa jälleenrakennettiin. Se loi tunnetta elämän normalisoitumisesta: lapset kävivät koulua niin kuin pitikin, ihmiset alkoivat erikoistua ammatteihin mutta samalla myös ihmisten väliset asetelmat alkoivat erottua selkeämmin. Osa pärjäsikin paremmin, osa heikommin, mikä näkyi myös avustustenjaossa. Henkiseltä kannalta tämä hierarkkisuus ja avustukset sekä auttoivat, että haittasivat sopeutumista. Toisaalta oli merkittävää, että elämä alkoi vakiintua ja Petsamon siirtolaiset huomattiin sillä nämä kokemukset lämmitivät mieltä. Kuitenkin avustustenjakoon ja hierarkkiseen asetelmaan liittyy monenlaisia kokemuksia, joista osa on jopa nöyryyttäviä. Elämä Varejoella oli avustuksista huolimatta pitkään niukkaa ja vähävaraista ja menneisyyden kokemukset vaivasivat yhä.

Kasvualustana Varejoki oli vaihteleva – joillekin varsin kova ja kivikkoinen, toisille hedelmällinen ja sellainen johon oli mahdollista juurtua. Kaikille Varejoki ei tarjonnut niitä tarvittavia elannon ja elämisen edellytyksiä, joita vaaditaan kodintunnon muodostumiselle. Lisäksi varsinkin vanhempi väki oli edelleen kiinni Petsamossa, josta puhuttiin kovasti ja jonne kaivattiin. Petsamosta tuttu ruoka, kala oli tärkeä menneisyysuhteen ylläpitäjä.

Sillä ei ollut vain nostalgisia merkityksiä, vaan kotiruoan avulla myös rakennettiin kodintuntoa uudella asutusalueella. Kuitenkin nämä vanhimmat ihmiset eivät todennäköisesti ikinä kokeneet Varejokea kodikseen, tai että he olisivat varejokisia. Muutoinkin tarinoiden kautta välitettiin vahvasti kuvaa petsamolaisuudesta, sillä alkuaikoina paikallisten koettiin suhtautuvan siirtolaisiin epäluuloisesti ja varauksella. Tämä kokemus oli omiaan vahvistamaan tunnetta petsamolaisuudesta ja/tai varejokisuudesta. Nuoremmat, Varejoella syntyneet omaksuivat jo varejokinen-identiteetin ja myöhemmät polvet kokevat olevansa tervolalaisia. Näyttäisi, että henkinen jälleenrakennus on aikaa vievää ja sitä työstetään useassa sukupolvessa. Jälkipolvet ovatkin osittain siirtyneet internetiin ja Facebookiin rakentamaan omaa menneisyysuhdettaan, etsimään ja täydentämään omia tietojaan suvun vaiheisiin liittyen.

Tutkimusta tehdessäni havaitsin, että muistelupuhe liikkui ja muotoutui useilla eri aikatasoilla – niitä kaikkia ei ole edes mahdollista paikantaa. Aina ei ollut mahdollista eritellä oliko jokin kyseinen haastattelussa käsitelty asia yksilön oma muisto, muisto jonkun toisen kertomasta, muisto siitä että on asiasta jostain lukenut... Muisti ja muistot muotoutuvat jatkuvasti uudelleen, eri tilanteissa omilla tavoillaan. Tästä hyvänä esimerkkinä toimi Anitan kertomus Varejokeen päätyneistä hellanrenkaista – hän kertoi sitä kuin olisi sen jo lapsuudessaan kuullut, mutta muisto tarinan sisällöstä olikin varsin tuore.

Lisäksi oivalsin, etteivät käsitteet ”Petsamon evakko” ja ”Petsamon siirtolainen” ole yksiselitteisiä. Ensinnäkin suomalaiset siirtolaiset saapuivat Jäämeren rannoille ja Petsamoon erityisesti 1800-luvulta alkaen ja todenteolla he asuttivat Petsamoa 1920-luvulta alkaen. Petsamon siirtolaisuuden voi siis jakaa karkeasti kolmeen pääjaksoon: 1) 1800-luvun siirtolaisuus, 2) Petsamon suomalaistuminen 1920-luvulta alkaen ja 3) siirtolaisuus toisen maailmansodan jälkeen. Lisäksi Petsamon siirtolaisten jälkipolvet suuntasivat 1960–1970-luvulla jälleen uusille paikkakunnille. Evakkojakin oli useampi, talvisodan evakko vuonna 1939 ja jatkosodan evakko syksyllä 1944. Petsamon evakoilla ja siirtolaisilla on pitkät juuret. Näyttäisikin, että Petsamon siirtolaiset ja heidän jälkipolvensa ovat oppineet sopeutumaan uusiin ympäristöihin. Lisäksi elämä raja-alueella Petsamossa oli ollut niin moninaista kulttuurisesti, kielellisesti ja etnisesti, että erilaisiin ihmisiin oli totuttu, mikä osaltaan helpotti uuden alueen ihmisiin tutustumista. Sen sijaan paikalliset tervolalaiset eivät olleet olleet moisessa kulttuuri- ja kielikylvyssä. Tottumattomuuttaan he suhtautuivat aluksi Petsamosta saapuneisiin nihkeästi. Uuteen, outoon ja vieraaseen tottuminen vaatii aikaa.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Tervolan kunnan arkisto, Tervola (TKA)

- Varejoen kansakoulun arkisto.
 - Ad:1. Päiväkirjoja (9 kpl) 1947–50.
 - Oppilasluettelokirja lukuvuonna 1947–.
 - Ad:2. Päiväkirjoja (8 kpl) 1947–50.
 - Oppilasluettelokirja oppivelvollisista lukuvuonna 1947–.
 - Varhaisnuorisotyön päiväkirja 1948–51, 1955–57.
 - Bb:1. Oppivelvollisten luettelot 1947–1972.
 - Oppilastiedot II vuosilta 1954–1960.
 - C, D:1.
 - Ca:1. Johtokunnan pöytäkirjat 1947–1956.
 - Db. Opetussuunnitelmat, lukujärjestykset, tuntijaot v. 1947–62.
Kertomus Varejoen kansakoulun toiminnasta lukuvuonna 1955–1956.

Haastattelut, luennot ja tiedonannot

Anneli Räihä, puhelinkeskustelu 5.6.2015.

Johanna Tuovinen. Sähköpostiviesti 7.5.2015. Vastaanottajan hallussa.

Kaisu Kairakaran haastattelu Rovaniemellä 14.11.2013. Haastattelijana Marja Tuominen. Tekstintäjä Tiina Harjumaa. Tekstinnös ja tallenne haastattelijan ja tekstintäjän hallussa.

Kaisu Kairakaran ja Tuulikki Dianoffin haastattelu Rovaniemellä 5.9.2014. Haastattelijana Marja Tuominen. Tekstintäjä Tiina Harjumaa. Tekstinnös ja tallenne haastattelijan ja tekstintäjän hallussa.

Matti Hyvärinen. *Muisti kokemus ja odotushorisontti* -luento Turun yliopistossa 24.11.2014.

Mikko Melamies. Suullinen tiedonanto Petsamo-ryhmän tapaamisessa Lapin yliopistossa 13.3.2015.

Otto Latva, elektroninen viesti Turun yliopiston Moodle-oppimisympäristössä 4.5.2015.

Pertti Grönholm. *Historian ja muistin rajoilla* -luento Turun yliopistossa 6.10.2014.

Rauni Rekonen. Suullinen tiedonanto Petsamo-ryhmän tapaamisessa Lapin yliopistossa 13.3.2015.

Ryhmäkeskustelu. Varejoen koulu 17.12.2013. Läsnä olivat Toivo Kunnari, Kyösti Hänninen ja Elna ja Tuomas Nelin. Haastattelijana Tiina Harjumaa. Tallenne ja tekstinnös haastattelijan hallussa.

Ryhmähaastattelu. Tervola 26.3.2014. Läsnä olivat Anneli Räihä, Anita Heiskari ja Anna-Liisa Lintula. Lisäksi mukana oli kuvataidekasvatuksen opiskelija ja tutkimusryhmän jäsen Johanna Tuovinen. Haastattelijana Tiina Harjumaa. Tallenne ja tekstinnös haastattelijan hallussa.

Sirkka ja Heikki Kinoksen haastattelu Rovaniemellä 17.2.2015. Haastattelijana Tiina Harjumaa. Tallenne ja tekstinnös haastattelijan hallussa.

Toivo Kunnari, sähköpostiviesti 20.5.2015. Vastaanottajan hallussa.

Aikalaisjulkaisut, muistelmat ja populaari kirjallisuus

Jahn, Gunnar. Award Ceremony Speech. Presentation Speech by Gunnar Jahn, Chairman of the Nobel Committee. The Nobel Peace Prize 1947, Friends Service Council, American Friends

Service Committee. The Official Website of the Nobel Prize [14.5.2015]. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1947/press.html

Lapin Kansan (LK) vuosikerrat 1945–1948

Pohjolan Sanomien (PS) vuosikerrat 1945–1957

Hinshaw, David: *An experiment in friendship*. G. P. Putnam's Sons, New York 1947.

Kaaretkoski, Salme: [Ei otsikkoa.] Teoksessa *Pohjoinen taikapiiri. Lapin evakkojen maailma 1944–1945*. Toim. Jorma Etto, Timo Hannula, Antti Laakso, Juhani Nurmela, Anneli Pukema, Veli Siikala ja Jaakko Ylitalo. 2. painos. Pohjolan Sanomat Oy, Kemi 1977.

Kemoff, Vilho: Varejoen vaiheita. Julkaisussa *Raivaaja*. Maaseudun Nuorten liiton Varejoen osaston julkaisu, Varejoki 1957.

Kemoff, Vilho: Raivuuta Varejoella. Teoksessa *Muistellaan asutustoimintaa*. Maaseudun Sivistysliitto. Toim. Liisa Enwald-Aho. Lappeenranta. Etelä-Saimaan Kustannus Oy. 1985.

Kemoff, Vilho: Varejoen asutusalueen alkutaipaleelta. Julkaisussa *MHL – Asutustoiminta Lapissa. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Toim. Kimmo Korpi, Martti Hautala, Vilho Hedemäki, Lauri Jaatinen, Annikki Ranta ja Ossi Jutila. Lapin Maaseutuelinkeinopiiri. Asutustoimikunnan juhluvuoden Lapin alueryhmä, Tornio 1995.

Kälkäjä, Mirjam: Kun se parasta on ollut. Teoksessa *Muistellaan asutustoimintaa*. Maaseudun Sivistysliitto. Toim. Liisa Enwald-Aho. Lappeenranta. Etelä-Saimaan Kustannus Oy. 1985.

Kälkäjä, Mirjam: Jäämereltä jängän reunaan -radio-ohjelma vuodelta 1986. Sähköinen wav-tallenne saatu Sari Tervaniemeltä. Kirjoittajan hallussa.

Kälkäjä, Mirjam: Jäämereltä jängän reunaan. Julkaisussa *MHL – Asutustoiminta Lapissa. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Toim. Kimmo Korpi, Martti Hautala, Vilho Hedemäki, Lauri Jaatinen, Annikki Ranta ja Ossi Jutila. Lapin Maaseutuelinkeinopiiri. Asutustoimikunnan juhluvuoden Lapin alueryhmä, Tornio 1995a.

Kälkäjä, Mirjam: Asutusalueen nuoruus. Julkaisussa *MHL – Asutustoiminta Lapissa. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Toim. Kimmo Korpi, Martti Hautala, Vilho Hedemäki, Lauri Jaatinen, Annikki Ranta ja Ossi Jutila. Lapin Maaseutuelinkeinopiiri. Asutustoimikunnan juhluvuoden Lapin alueryhmä, Tornio 1995b.

Kälkäjä, Mirjam: Petsamo muistoissa ja perinteessä. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.

Paasilinna, Erno: *Kaukana maailmasta. Historiaa ja muistoja Petsamosta*. Otava, Helsinki 1980.

Paasilinna, Erno: *Maailman kourissa. Historiaa ja muistoja Petsamosta*. Otava, Helsinki 1983.

Paasilinna, Erno: *Tähän astisen elämäni kirjaimet. Elämäkerrallisia ja kirjallisia muistelmia*. Otava, Helsinki 1996.

Paasilinna, Erno (toim.): *Petsamon kuvia*. Art House, Helsinki 1997.

Paasilinna, Erno: *Hyökkäyksiä ja puolustuksia. Kirjanpitoa suuren ajan mukaan*. Otava, Helsinki 2000.

Paasilinna, Mauri: *Roihankorpi*. Gummerrus, Helsinki 2009.

Pekkala, Veikko: [Ei otsikkoa.] Teoksessa *Pohjoinen taikapiiri. Lapin evakkojen maailma 1944–1945*. Toim. Jorma Etto, Timo Hannula, Antti Laakso, Juhani Nurmela, Anneli Pukema, Veli Siikala ja Jaakko Ylitalo. 2. painos. Pohjolan Sanomat Oy, Kemi 1977.

Raekallio, Urho: *Petsamon Siirtoväki ry:n lähetystö Helsingissä*. Julkaistu alun perin Petsamolaista-lehdessä vuonna 1990. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.

Soini, Tuulikki: Taikapiiri. Teoksessa *Pohjoinen taikapiiri. Lapin evakkojen maailma 1944–1945*. Toim. Jorma Etto, Timo Hannula, Antti Laakso, Juhani Nurmela, Anneli Pukema, Veli Siikala ja Jaakko Ylitalo. 2. painos. Pohjolan Sanomat Oy, Kemi 1977.

Törmävaaran Eräveikot ry. varejoki.net [1.4.2015]. <http://www.varejoki.net/6>

Vainio, V. H.: Neljännesvuosisata vapaaehtoista rajaseututyötä. Rajaseudun ystävien liiton julkaisu, Tampere 1958.

Ylipää, Anna: [Ei otsikkoa.] Teoksessa *Pohjoinen taikapiiri. Lapin evakkojen maailma 1944–1945*. Toim. Jorma Etto, Timo Hannula, Antti Laakso, Juhani Nurmela, Anneli Pukema, Veli Siikala ja Jaakko Ylitalo. 2. painos. Pohjolan Sanomat Oy, Kemi 1977.

Tutkimuskirjallisuus

Abrams, Lynn: *Oral History Theory*. Routledge, Oxon 2010. Google-kirjat [14.5.2015] https://books.google.fi/books?id=WBYWBAAAQBAJ&dq=oral+history+the-ory&hl=fi&source=gbs_navlinks_s

Archives of WHO. Archives of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA). World Health Organization 2015 [26.4.2015]. http://www.who.int/archives/fonds_collections/bytitle/fonds_2/en/

Autti, Outi: *Valtavirta muutoksessa. Vesivoima ja paikalliset asukkaat Kemijoella*. Acta Universitatis Ouluensis, E136. Oulun yliopisto, Oulu 2013. [15.5.2015] <http://herkules oulu.fi/isbn9789526202396/isbn9789526202396.pdf>

Alavuotunki, Jouni: Petsamon historia yhteisalueen jaosta ensimmäiseen maailmansotaan. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.

Anttila, Petri: Koti, pakolaisuus ja identiteetti Erno Paasilinnan kirjallisessa tuotannossa. Julkaisussa *Historiallinen aikakauskirja 108*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 2010. Elektra [15.5.2015] <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1493991>

Brown, Lorraine; Edwards, John & Hartwell, Heather. *A taste of the unfamiliar. Understanding the meanings attached to food by international postgraduate students in England*. Julkaisussa *Appetite 54, Vol. 1. (2010) 202–207*. EBSCO Academic Search Elite. [24.3.2015]

Chung, Man Cheung & Hyland, Michael E.: *History and Philosophy of Psychology*. Wiley-Blackwell. West Sussex 2012. ProQuest ebrary. [2.4.2015]

Elfvengren, Eero: Petsamo talvisodassa. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.

Enbuske, Matti: Lapin asuttamisen historia. Teoksessa *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. Toim. Ilmo Massa & Hanna Snellman. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.

Erll, Astrid: Cultural Memory Studies: An Introduction. Teoksessa *Media and Cultural Memory: Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Eds. Astrid Erll & Ansgar Nünning. Walter de Gruyter. Berlin. 2008. Elektroninen julkaisu. ProQuest ebrary. [23.4.2015]

Faith and Action. Quakers in Britain. Religious Society of Friends, London [s.a.] [2.4.2015]. <http://www.quaker.org.uk/faith-action>

- Fingerroos, Outi: Muisti, kertomus ja oral history-liike. Teoksessa *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm & Anna Sivula. Turun historiallinen yhdistys ry., Turku 2010a.
- Fingerroos, Outi: *Karjala utopiana*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2010b.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Fingerroos, Outi & Loipponen, Jaana (toim.): *Nykytulkintojen Karjala*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2007.
- Forsman, Katri: Petsamon yhdistyselämä. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.
- Foucault, Michel: *Tarkkailla ja rangaista*. Suomentanut Eevi Nivanka. Ranskankielinen alkuteos *Surveiller et punir* vuodelta 1975. Ensimmäinen suomenkielinen painos vuodelta 1980. Otava, Helsinki 2000.
- Granö, Päivi: Melkein kotonaan – Koti paikkana Wecksellin sisarustenkirjeissä 1900-luvun alussa. Teoksessa *Koti – kaiho, paikka, muutos*. Toimittaneet Päivi Granö, Jaakko Suominen ja Outi Tuomi-Nikula. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja IV, Turku 2004.
- Grönholm Pertti: Muistomerkkejä ja kolaroivia kertomuksia. Teoksessa *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm & Anna Sivula. Turun historiallinen yhdistys ry., Turku 2010.
- Grönholm, Pertti & Sivula, Anna: Mitä meillä on jäljellä? Teoksessa *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm & Anna Sivula. Turun historiallinen yhdistys ry., Turku 2010.
- Hage, Ghassan: Migration, Food, Memory, and Home-Building. Teoksessa *Memory. Histories, Theories, Debates*. Eds. Susannah Radstone & Bill Schwarz. Fordham University Press, New York 2010.
- Hagelberg, Juha: Petsamon suuri vakoilujuttu. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.
- Hakoköngäs, Eemeli: *Arkea ja pyhää. Tervolan seurakunnan historia*. Tervolan seurakunta, Tervola 2014.
- Harjumaa, Tiina: *Ranuan lastenkoti – merkitys ja tarve sota- ja jälleenrakennusaikana*. Kulttuurihistorian proseminarityö. Ranuan kunta, Ranua 2013.
- Harjumaa, Tiina: *”Sain syksyllä alkaa kaiken alusta”*: Petsamon siirtolaisten koulunkäynti Tervolan Varejoella 1940–1950-luvulla. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto. Rovaniemi 2015. Saatavana myös Lapin yliopiston Lauda-julkaisuarkistosta [16.4.2015]. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ula-201504131044>
- Haveri, Arto & Suikkanen, Asko: Lapin aluekehitys ja sen tulevaisuus. Teoksessa *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. Toim. Ilmo Massa & Hanna Snellman. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.
- Hentilä, Seppo: Kylmän sodan, muurien murtumisen ja uuden epävarmuuden aika. Teoksessa *Maailmanhistorian pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2006.

- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena: *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytöntö.* Helsingin yliopisto, Helsinki 2001.
- Hirvelä, Anne: Petsamon matkailu. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944.* Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.
- Immonen, Kari: *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39.* Otava, Helsinki 1987.
- Kaarninen, Mervi: Oppikoulu yhteiskunnan rakentajana. Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle.* Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011.
- Kaarninen, Mervi & Kinnunen, Tiina: Naisvaikuttajien sota. Teoksessa *Sodassa koettua. Yhdessä eteenpäin.* Weilin+Göös, Helsinki 2009.
- Kaarninen, Pekka: Petsamon liittäminen Suomeen. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944.* Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.
- Kalleinen, Kristiina: Venäläinen Suomi. Teoksessa *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen.* Toim. Maria Lähteenmäki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009.
- Kietäväinen, Asta: Metsään raivatut elämänpolut. Toimijuus ja identiteetti asutustilallisten elämäntekemyksissä. *Acta Electronica Universitatis Lapponiensis* 44. Lapin yliopisto, Rovaniemi 2009 [1.4.2015]. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ula-20111141040>
- Kontio, Riitta: "Puolivälinilmiöitä" Pohjoiskalotin kirjallisuudessa. Kirjailija keskustan ja marginaalisen sisä- ja ulkopuolella. Teoksessa *Pohjoisen identiteetit ja mentaliteetit. Tunturista tupaan. Osa 2.* Toim. Marja Tuominen, Seija Tuulentie, Veli-Pekka Lehtola, Mervi Autti. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C, Kustannus-Puntsi, Inari, Rovaniemi 1999.
- Korkiakangas, Pirjo: Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä.* Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Koselleck, Reinhart: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time.* Saksankielisestä alkuteoksesta *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* englanniksi kääntänyt Keith Tribe. Columbia University Press, New York 2004 (1979). ProQuest ebrary [24.4.2015].
- Kuusikko, Kirsi: Petsamolainen yhteiskunta. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944.* Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.
- Kälkäjä, Mirjam (toim.): *Petsamo-Seura ry 40 vuotta 1972–2012. Historiikki.* Petsamo-Seura ry., Rovaniemi 2012.
- Laitila, Teuvo: Bolševikkien ja suursuomalaisten välissä: ortodoksit Itä-karjalassa 1917–1944. Teoksessa *Nykytulkintojen Karjala.* Toim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2007.
- Laitinen, Riitta: Koti, paikkaidentiteetti ja muutokset navajoyhteiskunnassa 1800-luvulla. Teoksessa *Eletty ja muistettu tila.* Toim. Taina Syrjämaa, Janne Tunturi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.
- Lehtola, Veli-Pekka: *Saamelainen evakko. Rauhan kansa sodan jaloissa.* City Sámit ry, Helsinki 1994.
- Litzen, Veikko: Kulttuurihistoria on kokonaisvaltaista historiaa. Julkaisussa *Mitä kulttuurihistoria on?* 2. painos. Turun yliopisto, historian laitos. Julkaisuja No 8. Turku, 1981.

- Lähteenmäki, Maria: *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Suomen Historiallinen Seura, Historiallisia tutkimuksia 203, Helsinki 1999.
- Lähteenmäki, Maria: *Kalotin kansaa: rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1809–1899*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2004.
- Lähteenmäki, Maria: *Terra Ultima. Matka Lapin historiaan*. Otava, Helsinki 2006.
- Lähteenmäki, Maria: Alue- ja paikallistutkimuksen synty ja pohjoinen ulottuvuus. Teoksessa *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. Toim. Maria Lähteenmäki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009.
- Maalaisliiton voiman ja vallan kaksi vuosikymmentä. Keskusta [s.a.] [16.4.2015] <https://www.keskusta.fi/Suomeksi/Keskusta/Historia/Maalaisliiton-voiman-ja-vallan-kaksi-vuosikymmentä>
- Makkonen, Elina: Producing the past together: Group interview and oral history. Julkaisussa *Elore vol. 13 – 1/2006*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura r., Joensuu 2006.
- Meriläinen, Juha: Amerikkalaisten kveekarien toiminta Suomessa 1945–1947. Julkaisussa Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja. Numero 94, 2004. Elektra [2.4.2015]. <http://elektra.helsinki.fi/login.ezproxy.ulapland.fi/se/s/0356-0767/94/amerikka.pdf>
- Mikkeli, Heikki: Aluetutkimuksen Euroopat. Teoksessa *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. Toim. Maria Lähteenmäki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009.
- Nieminen, Saul: Jälleenrakennuksen sykettä. Teoksessa *Tuhkasta nousi Lappi. Lapin jälleenrakentamista sanoin ja kuvin*. Toim. Veli Arrela Lapin Maakuntaliitto r.y., Rovaniemi 1983.
- Nuorisjärjestö syntyy. Keskustanuoret. [s.a.] Keskustanuorten liittotoimisto. [16.4.2015]. <http://www.keskustanuoret.fi/nuorisoj%C3%A4rjest%C3%B6-syntyy>
- Nykänen, Tapio: Petsamon unohdetut evakot. 28.2.2014. Lapin yliopiston Teema-julkaisu. [17.3.2015]. <http://www.ulapland.fi/Suomeksi/Ajankohtaista/Teema?ln=132qpxej&id=60b62104-d9f2-4f51-aacb-2a4a2d235b06>
- Nyysönen, Jukka: Pois Petsamosta. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.
- Ohinen, Arvo Johan, Kuka kukin on (Aikalaiskirja) 1954. Projekt Runeberg. [2.4.2015] <http://runeberg.org/kuka/1954/0588.html>
- Onnela, Samuli: Petsamon väestöhistoriaa. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.
- Paasi, Antti: Rajat ja identiteetti globalisoituvassa maailmassa. Teoksessa *Eletty ja muistettu tila*. Toim. Taina Syrjämaa, Janne Tunturi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.
- Palomäki, Antti: *Juoksuhautoista jälleenrakennukseen – Siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asuntokysymyksen järjestäminen ja sen käännteentekevä vaikutus asuntopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen*. Acta Electronica Universitatis Tampereensis 1062. Tampere University Press. Tampere 2011 [11.2.2015]. <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8406-3>
- Patron, Marie-Claire: *Culture and Identity in Study Abroad Contexts: After Australia, French without France*. Cultural and Identity Studies, Volume 4. Peter Lang AG. Bern 2007. ProQuest ebrary [24.3.2015].
- Petsamon kylät ja ihmiset. Suljettu Facebook-yhteisö. Tietoja. Elektroninen aineisto. <https://www.facebook.com/groups/723896464289997/?fref=ts> [17.4.2015]
- Pioneerit. 19.6.2013. Vasemmistoliiitto [16.4.2015].

<http://www.vasemmisto.fi/vasemmistoliitto/pioneerit/>

Portelli, Alessandro: *What makes Oral history different*. A first version "Sulla specificita della storia orale" appeared in 1979. State University of New York, New York 1991 (1979). Tristero [25.5.2015]. <http://tristero.typepad.com/sounds/files/portelli.pdf>

Quaker faith and practice. The book of Christian discipline of the Yearly Meeting of the Religious Society of Friends (Quakers) in Britain. Fifth edition. Religious Society of Friends. London, 1995–2015 [2.4.2015]. <http://qfp.quaker.org.uk/>

Raivo, Petri: Unohdettu ja muistettu suomalainen Karjala. Teoksessa *Nykytulkintojen Karjala*. Toim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2007.

Rantala, Päivi: Aikalaiset eivät häntä ymmärtäneet. Tulkintoja "Kalkkimaan papista". Teoksessa *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala & Sakari Ollitervo. k&h. Turku 2010.

Reino Paasilinna. Eduskunta. [s.a.] [25.5.2015] <https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/206.aspx>

Reino Paasilinna. Euroopan parlamentti. Parlamentin jäsenet. [s.a.] [25.5.2015] http://www.euro-parl.europa.eu/meps/fi/2301/REINO_PAASILINNA_home.html

Rentola, Kimmo: *Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970*. Otava, Helsinki 2005.

Roos, J. P.: *Heikki Waris, suomalaisen sosiaalipolitiikan grand old man*. Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta [s.a.] [22.4.2015]. <http://www.mv.helsinki.fi/home/jproos/waris.htm> Julkaistu myös teoksessa *Kansallisgalleria. kehittyvä Suomi (1945–1965)*. Weilin & Göös. Helsinki 1996.

Rossi, Leena: Sunnuntaimaalarin maisemat. Teoksessa *Tilan kokemisen kulttuurihistoriaa*. Toim. Riitta Laitinen. k&h. Turku 2004.

Rossi, Leena: Muistitietohistoria ja Alessandro Portelli. Teoksessa *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan*. Toim. Hanna Järvinen & Kimi Kärki. k&h. Turku 2005.

Rossi, Leena: Muisti, muistot ja muistitietohistoria. Teoksessa *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala & Rami Mähkä. k&h. Turku 2012.

Ruotsala, Helena: Kovan leivän alue vai viinitie? Kulttuurialueita konstruoivasta kansatieteestä eurooppalaiseksi etnologiksi. Teoksessa *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. Toim. Maria Lähteenmäki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009.

Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa: Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. teoksessa *Haastattelu: tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Toim. Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula. 2. painos. Vastapaino. Tampere 2009 (2005).

Rähinäviinan ainekset selviämässä. Tiede 8/2009. Julkaistu 11.8.2009. [26.5.2015] http://www.tiede.fi/artikkeli/jutut/artikkelit/rahinaviinan_ainekset_selviamassa

Sallinen, Susanna: Koti-ikävä ja nostalgia arjen kokemuksena. Teoksessa *Koti – kaiho, paikka, muutos*. Toimittaneet Päivi Granö, Jaakko Suominen ja Outi Tuomi-Nikula. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja IV, Turku 2004.

Sallinen-Gimpl, Pirkko: Kokemustieto täydentää historiaa. Teoksessa *Evakkolapset*. Toim. Anne Kuorsalo & Iris Saloranta. Toinen painos. Gummerrus Kustannus Oy, Helsinki 2005.

Salmi, Hannu: Menneisyyskokemuksesta hyödykkeisiin – historiakulttuurin muodot. Teoksessa *Jokapäiväinen historia*. Toim. Jorma Kalela ja Ilari Lindroos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001.

Schwarz, Bill: Memory, temporality, modernity. Teoksessa *Memory. Histories, theories debates*. Eds. Susannah Radstone & Bill Schwarz. Fordham University Press, New York 2010.

Sivula, Anna: Menetetyin järven jäljillä. Historia osana paikallista kulttuuriperintöprosessia. Teoksessa *Medeistä pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm & Anna Sivula. Turun historiallinen Yhdistys ry, Turku 2010.

SKDL:n perustamisesta 70 vuotta. Kansan Tahto 29.10.2014 [16.4.2015].

<http://www.kansantahto.fi/2014/10/skdln-perustamisesta-70-vuotta/>

Skiftesvik, Joni: *Petsamo – Suomen itäinen käsivarsi*. WSOY, Helsinki 2008.

Suopajärvi, Leena: Lappi etelän peilissä. Lapin ja lappilaisuudenrakentuminen Vuotos- ja Ounasjoki-kamppailussa. Teoksessa *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Osa 2. Tunturista tuupaan*. Toim. Marja Tuominen, Seija Tuulentie, Veli-Pekka Lehtola & Mervi Autti. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C, Kustannus-Punssi, Inari, Rovaniemi 1999.

Taskila, Erkki: Petsamon elinkeinoelämä. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.

Tielaitoksen virstanpylväät. Tiehallinto [s.a.]. [26.5.2015] <http://alk.tiehallinto.fi/tiehist/virsta2.htm>

Tilastollisia tiedonantoja n:o 63. Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880 – 1975. Tilastokeskus. Helsinki 1979. Doria. Tilastokeskus [15.4.2015]. <http://www.doria.fi/handle/10024/91484>

Tuominen, Marja: Lapin sodan tuhot ja jälleenrakennus. Teoksessa *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. Toim. Ilmo Massa & Hanna Snellman. SKS. Helsinki 2003.

Tuominen, Marja: Missä maanpiiri päättyy? Pohjoisen kulttuurihistorian paikat ja haasteet. Teoksessa *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala & Sakari Ollitervo. Kulttuurihistoria, k&h, Turku 2010.

Tuominen, Marja: Sotahaavoja parannamma. Näkökulmia henkiseen jälleenrakennukseen. Julkaisussa Totto XIX. Kotiseutuyhdistys Totto r.y. Rovaniemi 2012.

Tuominen, Marja: ”Niin hyvin varjeltu ja niin hyvin peloteltu salaisuus”. Petsamolaiskalastajan kuulematta jäänyt kertomus. Teoksessa *Hiljaisuuden kulttuurihistoriaa*. Cultural History – kulttuurihistoria 12, Turku 2015.

Tuomi-Nikula Outi, Granö Päivi & Suominen, Jaakko: ”Oma koti kullaa kallis” – Johdannoksi. Teoksessa *Koti – kaiho, paikka, muutos*. Toimittaneet Päivi Granö, Jaakko Suominen ja Outi Tuomi-Nikula. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja IV, Turku 2004.

Tuomaala, Saara: *Työtätekevästä käsitä puhtaiksi ja kirjoitettaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuus-koulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. SKS. Helsinki 2004.

Ukkonen, Taina: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemukset kertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki 2000.

Ukkonen, Taina: Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

UNICEF on puolustanut lapsen oikeuksia lähes 70 vuoden ajan. UNICEF [s.a.] [26.4.2015]

<https://www.unicef.fi/unicef/historia/>

Ursin, Martti: *Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen*. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen. Oulu 1980.

- Vahtola, Jouni & Onnela, Samuli (toim.): *Turjan meren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Petsamo-Seura r.y., Rovaniemi 1999.
- Valtonen, Anu: Ryhmäkeskustelu – millainen metodi? Teoksessa *Haastattelu: tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. 2. painos. Vastapaino. Tampere 2009 (2005).
- Vennamo, Veikko & Väisänen, P.O.: *Jälleenrakennuksen ihme*. Gummerrus. Jyväskylä–Helsinki, 1988.
- Vilkman, Anu: Suomalaistutkimus löysi kaksi väkivaltageeniä – selittävät myös räihinäviina-ilmiotä. YLE Uutiset 28.10.2014. [26.5.2015]
http://yle.fi/uutiset/suomalaistutkimus_loysi_kaksi_vakivaltageenia_selittavat_myos_rahinaviina-ilmiota/7554385?ref=leiki-uu
- Virrankoski, Pertti: *Suomen historia. Maa ja kansa kautta aikojen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2012.
- Virta, Ilkka: *Siirtoväen kansakoulukysymys sotavuosien Suomessa*. Turun yliopisto, Turku 2001.
- Vuoden Professori – professori Maria Lähteenmäki. 9.1.2015 Professoriliitto [22.4.2015].
<http://www.professoriliitto.fi/?x23370=286011>
- Vuorisjärvi, Esko: Petsamon nikkeli suurpolitiikassa. Teoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura r.y.. Rovaniemi 1999.
- Waris, Heikki, Jyrkilä, Vieno, Raitasuo, Kyllikki & Siipi, Jouko: *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Yhteiskunnallisen korkeakoulun julkaisuja IV. Yhteiskuntatieteellinen tutkimustoimisto. Otava. Helsinki 1952.
- Wertsch, James: *Voices of Collective Remembering*. Cambridge University Press. Cambridge. 2002. ProQuest ebrary [13.12.2014].
- Ystävien uskonnollinen seura pähkinänkuoressa. Ystävien Uskonnollinen Seura Kveekarit ry [2.4.2015]. <http://www.kveekarit.org/yhdistys/>